

DZIENNIK URZĘDOWY

WOJEWÓDZTWA PODKARPACKIEGO

Rzeszów, dnia 27 stycznia 2025 r.

Poz. 519

UCHWAŁA NR IX/78/2025 RADY GMINY HACZÓW

z dnia 15 stycznia 2025 r.

w sprawie przyjęcia Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Haczów na lata 2025 – 2028

Na podstawie art. 18 ust. 2 pkt. 15 ustawy z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (Dz. U. z 2024 r., poz. 1465 z późn. zm.), art. 87 ust. 3 i 4 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r., poz. 1292), po uzyskaniu pozytywnej opinii Podkarpackiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków

Rada Gminy uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjmuje się Gminny Program Opieki Nad Zabytkami Gminy Haczów na lata 2025 - 2028, stanowiący załącznik do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Wójtowi Gminy Haczów.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie po upływie 14 dni od dnia ogłoszenia w Dzienniku Urzędowym Województwa Podkarpackiego.

Wiceprzewodniczący Rady
Gminy Haczów

mgr inż. Michał Dąbrowski

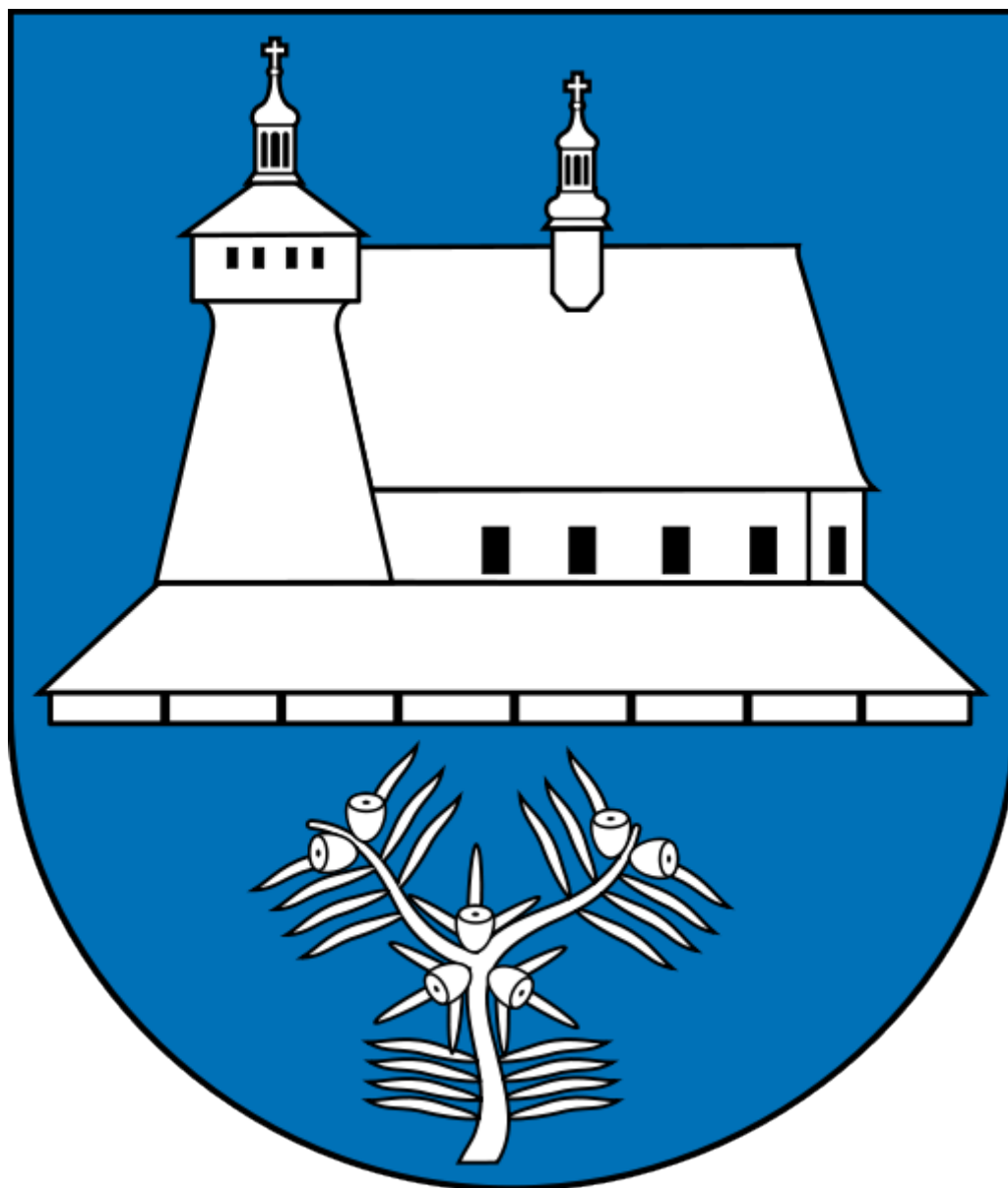
Załącznik do uchwały Nr IX/78/2025

Rady Gminy Haczów

z dnia 15 stycznia 2025 r.

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY HACZÓW

NA LATA 2025-2028

Haczów, styczeń 2025

1. WSTĘP

Zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami na gminy nałożony został obowiązek sporządzenia programu opieki nad zabytkami. Przyjęty przez Radę Gminy w formie uchwały, dokument ten stanowi element polityki samorządowej. Jego opracowanie stanowi wyraz troski władz samorządowych oraz mieszkańców gminy o stan dziedzictwa kulturowego i jego potrzeby.

Program opieki nad zabytkami ma służyć zarządzaniu zasobem stanowiącym dziedzictwo kulturowe gminy. Nakreślone tutaj kierunki działań mają stopniowo prowadzić do poprawy stanu zachowania zabytków oraz lepszego ich udostępnienia i wykorzystania pod kątem turystycznym. Równie istotnym zadaniem dokumentu jest wskazanie wartości krajobrazu kulturowego gminy oraz potrzeby utrwalenia świadomości w społecznościach lokalnych, związanej z koniecznością dbałości o dziedzictwo.

Lokalna społeczność w dłuższej perspektywie powinna zauważać efekty wcielania w życie zasad nakreślonych w gminnym programie. Aby tak się stało konieczne jest postrzeganie kultury, jako ważnego czynnika rozwoju ekonomicznego, uzupełniającego i wspierającego inne, priorytetowe płaszczyzny polityki samorządu. Działania gminy powinny cechować zasada zrównoważonego rozwoju, gdzie ochrona zabytków występuje równorzędnie z ochroną przyrody i potrzebami infrastrukturalnymi mieszkańców.

Warto w tym miejscu przytoczyć zasady współczesnej doktryny konserwatorskiej, których stosowanie powinno również obowiązywać władze samorządowe:

- primum non nocere (po pierwsze nie szkodzić),
- maksymalne poszanowanie oryginalnej substancji zabytku i wszystkich jego wartości (materialnych i niematerialnych),
- minimalna niezbędna ingerencja (powstrzymywania się od działań niekoniecznych),
- zasada, zgodnie z którą usuwać należy to (i tylko to), co na oryginał działa niszcząco,
- zasada czytelności i odróżnialności ingerencji,
- zasada odwracalności metod i materiałów,
- zasada wykonywania wszelkich prac zgodnie z najlepszą wiedzą i na najwyższym poziomie.

Wymienione zasady dotyczą zarówno konserwatorów – pracowników urzędów, profesjonalnych konserwatorów – restauratorów dzieł sztuki, konserwatorów architektów, urbanistów, budowlanców, archeologów, badaczy, pracowników samorządowych zajmujących się ochroną zabytków, właścicieli i użytkowników.

Zapisy gminnego programu opieki nad zabytkami obowiązują przez 4 lata. Z realizacji dokumentu Wójt Gminy co dwa lata sporządza sprawozdanie, które przedstawia Radzie Gminy. Programy opieki sporządzane w przyszłości powinny uwzględniać wszelkie nowe uwarunkowania prawne oraz zawsze aktualny stan zachowania zasobu dziedzictwa kulturowego.

Przedmiotem niniejszego Gminnego Programu jest gmina Haczów, jako region administracyjny oraz miejsce lokalizacji objętych programem zabytków, zasobu dziedzictwa kulturowego oraz krajobrazu kulturowego.

Program ten jest trzecim z kolei tego typu opracowaniem powstałym na obszarze gminy Haczów.

2. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązek sporządzania gminnych programów opieki nad zabytkami określa zapis art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292). W myśl art. 87 tejże ustawy:

1. Zarząd województwa, powiatu lub wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza na okres 4 lat odpowiednio wojewódzki, powiatowy lub gminny program opieki nad zabytkami.
2. Programy, o których mowa w ust. 1, mają na celu, w szczególności:
  - a) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;

- b) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- c) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- d) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- e) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- f) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- g) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Wojewódzki, powiatowy i gminny program opieki nad zabytkami przyjmuje odpowiednio sejmik województwa, rada powiatu i rada gminy, po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków.

4. Programy, o których mowa w ust. 3, są ogłaszane w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

5. Z realizacji programów zarząd województwa, powiatu i wójt (burmistrz, prezydent miasta) sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia się odpowiednio sejmikowi województwa, radzie powiatu lub radzie gminy.

3. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI W POLSCE

Zapisy dotyczące ochrony dziedzictwa kulturowego zawarte zostały w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 roku (Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.), gdzie zabytki zostały objęte ochroną zadeklarowaną, jako obowiązek państwa i każdego obywatela, w następujących zapisach:

- art. 5 „(...) Rzeczpospolita Polska strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.
- art. 6 „(...) Rzeczpospolita stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”.

Głównym aktem prawnym dotyczącym ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (j.t. Dz. U. z 2024 r., poz. 1292). Art. 3 tejsze ustawy tłumaczy podstawowe pojęcia użyte w ustawie: *zabytek*, *zabytek nieruchomy*, *zabytek ruchomy*, *zabytek archeologiczny*, *instytucja kultury*, *prace konserwatorskie*, *prace restauratorskie*, *roboty budowlane*, *badania konserwatorskie*, *architektoniczne*, *archeologiczne*, *historyczny układ urbanistyczny* lub *ruralistyczny*, *historyczny zespół budowlany*, *krajobraz kulturowy*, *otoczenie zabytku*. Zgodnie z cytowaną ustawą, ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej, działań mających na celu: zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Zgodnie z art. 5 tejsze ustawy opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega w szczególności na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia, w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

Artykuł 6 wymienia elementy podlegające ochronie, którymi są:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:

- a. krajobrazami kulturowymi,
- b. układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,

- c. dziełami architektury i budownictwa, dziełami budownictwa obronnego,
- d. obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
- e. cmentarzami,
- f. parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
- g. miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

2) zabytki ruchome będące, w szczególności:

- a. dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
- b. kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
- c. numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
- d. wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,
- e. materiałami bibliotecznymi,
- f. instrumentami muzycznymi,
- g. wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
- h. przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne, bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;

3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:

- a. pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
- b. cmentarzyskami,
- c. kurhanami,
- d. reliktnymi działalnościami gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Art.6 ustawy mówi również, iż ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego, ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego, albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa obowiązki oraz kompetencje gminy w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Obowiązki są określone m.in. w art. 22, pkt. 4 narzucającym obowiązek prowadzenia gminnej ewidencji zabytków, art. 87 regulującym sporządzanie na okres czteroletni gminnych programów opieki nad zabytkami, oraz w art. 18 i 19 nakazujących uwzględnianie zapisów tych programów przy sporządzaniu i aktualizacji strategii rozwoju, studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W artykułach 5, 25, 28, 30, 31, 36 i 71 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zawarte są szczegółowe obowiązki właścicieli zabytków objętych ochroną prawną, natomiast obowiązki i kompetencje wyłącznie odnoszące się do samorządu terytorialnego określają artykuły 26 i 72. Ponadto art. 81 i 82 regulują możliwość udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty

budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru przez organ stanowiący gminy, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

W ustawie z dnia 8 marca 1990 roku o samorządzie gminnym (j.t. Dz. U. z 2024 r. poz. 1465) określone zostały zadania odnoszące się wprost lub pośrednio do ochrony zabytków. Mowa jest tam, iż do zakresu działania gminy należą wszystkie sprawy publiczne o znaczeniu lokalnym, niezastrzeżone ustawami na rzecz innych podmiotów, a co za tym idzie również opieka nad zabytkami. Art. 7. ust. 1. doprecyzowuje, że zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy, co może się przekładać na działania związane z opieką nad zabytkami w kontekście: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, kultury, w tym bibliotek gminnych i innych placówek upowszechniania kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy i współpracy z organizacjami pozarządowymi.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, znajdują się w ustawie z dnia 27 marca 2003 roku o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (j.t. Dz. U. z 2024 r. poz. 1130). Określone zostały tutaj zasady kształtowania polityki przestrzennej przez jednostki samorządu terytorialnego i organy administracji rządowej oraz zakres i sposoby postępowania w sprawach przeznaczania terenów na określone cele oraz ustalania zasad ich zagospodarowania i zabudowy. Ustawa mówi, że w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym uwzględnia się wymagania ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej.

W ustawie z dnia 7 lipca 1994 roku Prawo budowlane (j.t. Dz. U. z 2024 r. poz. 725 z późn. zm.) znalazły się unormowania działalności obejmującej sprawę projektowania, budowy, utrzymania i rozbiórki obiektów zabytkowych oraz zasady działania organów administracji publicznej w tych dziedzinach.

W ustawie z dnia 25 października 1991 roku o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (j.t. Dz. U. z 2024 r. poz. 87) zawarto zapisy mówiące, że działalność kulturalna polega na upowszechnianiu i ochronie kultury. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawuje państwo, i polega on na wspieraniu i promocji twórczości, edukacji i oświaty kulturalnej, działań i inicjatyw kulturalnych oraz opieki nad zabytkami. Mecenat nad działalnością kulturalną sprawują też jednostki samorządu terytorialnego, organizujące działalność kulturalną, tworzą samorządowe instytucje kultury, dla których prowadzenie takiej działalności jest podstawowym celem statutowym. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym jednostek samorządu terytorialnego o charakterze obowiązkowym.

4. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA

a. Dokumenty wykonane na poziomie kraju.

Najważniejszym w skali kraju dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego jest Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026. Dokument ten został przyjęty uchwałą nr 242 Rady Ministrów z dnia 8 grudnia 2023 roku.

Krajowy Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 roku o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienie efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych czy zwiększenie zastosowania nowych technologii. Jest to dokument ważny dla całego środowiska – służb konserwatorskich i specjalistów.

W programie dokonano diagnozy stanu ochrony zabytków w Polsce. Wskazano zagrożenia wynikające z intensyfikacji procesów budowlanych, modernizacyjnych czy adaptacyjnych, co jest efektem ciągłego i postępującego rozwoju kraju.

Głównym celem programu jest zwiększenie odporności zasobu zabytkowego w Polsce. Zwrócono w nim uwagę na potrzebę weryfikacji wybranego zasobu zabytków. Do wszystkich wymienionych w programie celów i zadań opracowano szczegółowy harmonogram realizacji wraz z planem finansowym.

W programie pojawiły się zapisy dotyczące uruchomienia nowych mechanizmów instytucjonalnych, finansowych i sprawczych do planów rewitalizacji wielkich obszarów zabytkowych, m.in. całych kwartałów miast czy kompleksów sakralnych.

Drugim ważnym dokumentem związanym z ochroną dziedzictwa kulturowego, funkcjonującym na poziomie kraju, jest Narodowa strategia rozwoju kultury z uzupełnieniem na lata 2004-2020; do chwili obecnej (październik 2024 roku) nie przyjęto jeszcze nowej wersji dokumentu. Określa ona działania konieczne do zrealizowania w regionach. Podkreśla przy tym ważność działań na rzecz zrównoważonego rozwoju kulturalnego regionów w Polsce.

Główne założenia Strategii związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, to m.in. działania zmierzające do aktywnego zarządzania zasobami materialnego dziedzictwa kulturowego poprzez poprawę stanu zabytków, zwiększenie ich dostępności dla turystów, inwestorów, mieszkańców, adaptację, zwiększenie atrakcyjności regionów dzięki wykorzystaniu przez nie wartości wynikających z lokalnego zasobu dziedzictwa kulturowego oraz edukacja i wdrażanie metod nowoczesnego administrowania związanego z ochroną i zachowaniem zabytków.

Jednym z instrumentów, za pomocą których realizowane są wspomniane cele Strategii jest Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2020; podobnie jak w przypadku całej strategii, ta jej część również nie została dotychczas zaktualizowana.

Podstawą do sformułowania owego programu jest uznanie dziedzictwa kulturowego za wartość mającą wpływ na rozwój i upowszechnianie kultury, a także za potencjał regionów służący wzrostowi konkurencyjności regionów dla turystów, inwestorów i mieszkańców. Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” określa działania w sferze ochrony zabytków, m.in.: przygotowanie skutecznego systemu prawno-finansowego wspierania ochrony i opieki nad zabytkami; podjęcie prac nad kompleksowym systemem edukacji na rzecz dziedzictwa; poszukiwanie instrumentów wzmacniających efekty działalności służby konserwatorskiej; intensyfikacja ochrony, upowszechnianie dziedzictwa kulturowego, w tym kompleksowa poprawa stanu zabytków nieruchomych i ich adaptacja na cele kulturalne, turystyczne, edukacyjne, rekreacyjne i inne cele społeczne; zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki przedsiębiorczości poprzez tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych.

b. Dokumenty wykonane na poziomie województwa.

Dla zagadnień związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na terenie województwa podkarpackiego istotnym dokumentem jest Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LVI/972/22 z dnia 28 grudnia 2022 roku. Wojewódzki Program Opieki nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim na lata 2022-2025 jest kolejną już aktualizacją Programu. Zawarte w nim zapisy kompleksowo obejmują tematykę ochrony zabytków oraz szeroko rozumianego krajobrazu kulturowego.

Jako główny cel strategiczny kolejnej edycji Programu należy uznać wzmacnianie systemu ochrony zabytków w celu kształtowania pamięci i szacunku dla przeszłości jako siły budującej więź społeczną i otwierającej nowe perspektywy rozwoju w przyszłości. W tym celu określono priorytety. Pierwszy z nich ujmuje rozwijanie i upowszechnianie wiedzy o dziedzictwie kulturowym, w tym o zabytkach oraz o roli dziedzictwa regionalnego w kształtowaniu bogactwa kulturowego kraju; ma na celu budowanie więzi społecznych oraz świadomości znaczenia i celów ochrony dziedzictwa kulturowego (działania badawcze, edukacyjne, promocyjne). Kolejny priorytet mówi o ochronie i zarządzaniu dziedzictwem kulturowym, a w szczególności zabytkami jako czynnikami rozwoju społeczno-gospodarczego województwa; w tej kwestii określono działania w sferze materialnej ochrony oraz użytkowania zasobu zabytkowego. Priorytet trzeci wyznacza budowanie współpracy z organami państwowymi, samorządowymi, organizacjami pozarządowymi, środowiskiem kościelnym i osobami fizycznymi na rzecz intensyfikacji działań służących efektywnej ochronie i opiece nad zabytkami oraz niematerialnym dziedzictwem kulturowym województwa podkarpackiego; wytyczono to działania organizacyjne i zarządcze, koordynację i współpracę oraz dążenie do efektu synergii działań. Celowi strategicznemu Programu, jak również wyznaczonym priorytetom podporządkowane są przyjęte w Programie kierunki działań oraz zadania. Dobór zadań wynika

z kompetencji ustawowych samorządu województwa, w tym z połączenia koncepcji strategicznej z wymogami zawartymi w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami odnośnie merytorycznej zawartości programów opieki nad zabytkami. Dla realizacji celów programu wskazuje się kierunki działań związane ze strefą edukacyjno-informacyjną dla priorytetu 1, działania finansowo-interwencyjne dla priorytetu 2 oraz dla priorytetu 3 aktywność organizacyjną służącą budowaniu współdziałania i wykorzystywaniu potencjału organów administracji rządowej, samorządowej oraz struktur pozarządowych i społecznych w tworzeniu warunków dla skutecznego sprawowania ochrony i opieki nad zabytkami, przy akceptacji i wsparciu społeczności województwa.

Pierwsze dwa rozdziały dotyczą ustawowych uwarunkowań formalno-prawnych, które odnoszą się do ochrony dziedzictwa kulturowego, ustawowych celów Programu. Znajduje się tam również analiza najważniejszych dokumentów, strategii, programów, które są ważne z punktu widzenia ochrony i opieki nad zabytkami, opracowane na szczeblu centralnym i wojewódzkim.

Kolejne rozdziały od III do VIII prezentują bogaty zasób zabytków województwa podkarpackiego. Opracowanie jest oparte na ogólnej charakterystyce zasobu zawartej we wcześniej obowiązujących wersjach Programie; wykorzystane są tu przede wszystkim dane historyczne dla poszczególnych zespołów zabytkowych i pojedynczych obiektów. Niemniej jednak został ów zasób zaktualizowany, po części zmieniony i uzupełniony oraz poszerzony. W rozdziałach tych omówiono: zabytki nieruchome (r. III), zabytki ruchome (r. IV), muzea (r. V), dziedzictwo archeologiczne (r. VI), krajobraz kulturowy (r. VII) oraz niematerialne dziedzictwo kulturowe (r. VIII). Warte zauważenia jest, że charakterystykę zasobów zabytków nieruchomych i ruchomych podsumowuje podrozdział dotyczący stanu zachowania, natomiast część archeologiczną kończą wywody na temat występujących zagrożeń i problemów z tym związanych.

Kolejny rozdział nr IX uwzględnia nowe kryteria oceny stanu zachowania i stanu ochrony dziedzictwa kulturowego w województwie podkarpackim. Ocena ta dała podstawę do wprowadzenia zmian w analizie SWOT.

W trakcie prac nad Programem wskazano następnie najważniejsze kierunki działań i działania ujęte w ramach priorytetów (rozdział X). Założenia programowe zostały zaktualizowane, jako że część zadań, umieszczonych w poprzednich Programach została zrealizowana. Pojawiły się nowe, wynikające m.in. z kierunków rozwoju polityki regionalnej Województwa Podkarpackiego, jak również z aktualnych tendencji dotyczących ochrony dziedzictwa. Analiza problematyki ochrony dziedzictwa w województwie podkarpackim pozwoliła na wskazanie działań ważnych tak ze względu na problematykę ochrony zabytków, jak i działań, które zakładając zachowanie dziedzictwa będą sprzyjać rozwojowi województwa. Część zadań, które uznano za nadal aktualne, pozostawiono bez zmian.

Kolejny rozdział XI dotyczący zadań programu opieki wynikających z ustawowych celów sporządzenia dokumentu prezentuje sformułowanie strategii działania w odniesieniu do obszarów tematycznych wskazanych w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

W rozdziale XII, dotyczącym sposobów realizacji i oceny wdrażania Programu, zaproponowano wskaźniki realizacji Programu adekwatne do zaproponowanych priorytetów i zadań, co w zamiarze swym ma, m.in. ułatwić i zobiektywizować wykonywanie sprawozdań z wykonania Programu, które to sprawozdania są ustawowym obowiązkiem samorządu województwa.

Końcowy rozdział XIII, poświęcony jest źródłom finansowania Wojewódzkiego Programu Opieki Nad Zabytkami w Województwie Podkarpackim.

Priorytet związany z ochroną i świadomym kształtowaniem krajobrazu kulturowego wyznacza następujące kierunki działań: ochrona i opieka nad zabytkami w strategiach rozwoju i planach zagospodarowania przestrzennego, tworzenie parków kulturowych, jako forma ochrony krajobrazu kulturowego, integracja ochrony zabytków z ochroną przyrody, rewaloryzacja i rewitalizacja układów urbanistycznych, ochrona układów ruralistycznych. Wprowadzone zapisy mają na celu odpowiednie kształtowanie krajobrazu kulturowego poprzez zapobieganie jego degradacji, dbałość o zabytki charakterystyczne dla regionu i rewaloryzację obszarów wartościowych, przekształconych w wyniku działalności człowieka. Jednym z działań zapisanych w tym priorytecie jest wskazanie mówiące o włączeniu ochrony i opieki nad zabytkami w strategię i plany zagospodarowania przestrzennego, będące domeną lokalnego samorządu.

Dla gminy Haczów ważny jest również zapis dotyczący ochrony układów ruralistycznych, który w punktach wymienia najważniejsze zadania, m.in.: ochrona historycznie ukształtowanych układów wsi wraz z zapobieganiem rozproszaniu zabudowy i odpowiednim ukształtowaniem gabarytów nowej zabudowy mającym na celu przeciwdziałanie tworzeniu dominant architektonicznych, nawiązywanie i poszanowanie w nowych projektach architektonicznych lokalnej tradycji budownictwa.

Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego, jako element rozwoju społeczno-gospodarczego województwa to kolejny priorytet uwzględniony w omawianym dokumencie. Zawarto tam wskazania odnoszące się do: ochrony obiektów o szczególnej wartości, zahamowania procesu degradacji zabytków i dążenia do poprawy ich stanu zachowania, wspierania racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów szczególnie zagrożonych, tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami. Wskazuje się tutaj na konieczność utworzenia szerszych, buforowych stref ochronnych wokół zabytków z listy UNESCO oraz ich priorytetowego finansowania (dot. drewnianego kościoła w Haczowie).

Priorytet związany z badaniem i dokumentacją dziedzictwa kulturowego oraz promocją i edukacją służącym budowaniu tożsamości określa kierunki działań mające przede wszystkim służyć szeroko rozumianemu wykorzystaniu zabytków dla potrzeb edukacyjnych i turystycznych oraz zachowaniu i kultywowaniu lokalnych tradycji. Wymienia się tu m.in. następujące działania: rozpoznanie i dokumentowanie zasobu zabytków, przetwarzanie informacji o zabytkach, działania szkoleniowe, edukację i promocję wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu, ochronę kultury ludowej, tworzenie tematycznych szlaków turystycznych.

Omawiany dokument w kilku miejscach odnosi się do obiektów zabytkowych zlokalizowanych na terenie gminy Haczów, szczególnie często przywołując kościół z Haczowa figurujący na liście UNESCO.

Świątynię tę wskazano pośród obiektów objętych seryjnym wpisem na Listę dziedzictwa światowego UNESCO z 5 lipca 2003 roku „Kościoły drewniane południowej Małopolski”, zwracając uwagę na najwyższą i powszechną wartość miejsca wpisanego na Listę. Przedstawiony został tu jego opis, wykazano go także pośród zachowanych drewnianych kościołów gotyckich oraz jako przykład obiektu zbudowanego w najstarszym typie konstrukcyjnym z zastosowaniem tzw. systemu więźbowo-zaskrzynieniowego. Wskazano tutaj, m.in. zasięg strefy buforowej koniecznej do wyznaczenia wokół tego zabytku. Zwrócono uwagę na średniowieczne malowidła go zdobiące oraz całe cenne wyposażenie ruchome, m.in. gotycką chrzcielnicę i taką *Pietę* oraz barokowe organy wraz z prospektem. W analizie mocnych stron województwa wymieniono występowanie wyjątkowo wartościowych obiektów, do których zaliczono haczowską świątynię. Wśród cennych świątyń powstałych w XIX wieku wymieniono kościół z Trześniowa, natomiast w okresie międzywojennym kościół z Jasionowa. Murowany kościół z Haczowa wskazany został, jako przykład nowej świątyni, do której przeniesiono część wyposażenia ze starej. W opisie architektury rezydencjalnej, jako cenne zabytki, wymienione zostały dwory w Haczowie i Trześniowie. Natomiast zespół pałacowo – parkowy we Wzdowie został doceniony, jako cenny przykład architektury rezydencjonalnej, wraz z założeniem parkowym stanowiącym przykład typu krajobrazowego z końca XVIII i początku XIX wieku oraz unikalną aleją dębową. W części dotyczącej dziedzictwa archeologicznego wskazano na konieczność przebadania domniemanego grodziska w Malinówce (stan. 2 AZP 110-75/3) i w konsekwencji wpisania go do rejestru zabytków oraz wymieniono stanowisko z epoki wczesnego średniowiecza w Haczowie.

Kolejnym ważnym dla ochrony dziedzictwa kulturowego dokumentem jest obowiązujący Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego Perspektywa 2030, który został przyjęty przez Sejmik Województwa Podkarpackiego Uchwałą nr LIX/930/18 z dnia 27 sierpnia 2018 roku zmieniająca uchwałę w sprawie uchwalenia planu zagospodarowania przestrzennego Województwa Podkarpackiego.

Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Podkarpackiego uwzględniający inwestycje celu publicznego, stanowiące zadania rządowe i samorządu województwa, jest obok Strategii Rozwoju Województwa – Podkarpackie 2030, podstawą do prowadzenia polityki przestrzennej w województwie.

Autorzy Planu podkreślają, że województwo podkarpackie posiada liczne, zróżnicowane pod względem pochodzenia, form funkcjonalnych i architektonicznych zespoły i obiekty zabytkowe, co w połączeniu z wysokimi walorami przyrodniczymi daje możliwość rozwoju turystyki, jako ważnej gałęzi gospodarki regionu. Wśród cech wyróżniających region należy przede wszystkim podkreślić dawną wielokulturowość i wielowyznaniowość, bogactwo zasobów architektury drewnianej w tym cerkiewnej, dziedzictwo Żydów

polskich, dziedzictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego, przemysłu naftowego oraz zabytki zespołu Twierdzy Przemysł.

Do najważniejszych materialnych zasobów dziedzictwa kulturowego zaliczono, m.in. wpisane na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO dwa drewniane kościoły gotyckie: w Bliznem i Haczowie, a także drewniane cerkwie w Chotyńcu, Radrużu, Smolniku i Turzańsku, zespół klasztoru OO. Bernardynów w Leżajsku oraz zespół zamkowo-parkowy w Krasieczynie.

Z treści Planu wynika nakaz ochrony zlokalizowanych na terenie województwa licznych powojennych, wartościowych obiektów i założeń przestrzennych, ze względu na ich walory artystyczne, architektoniczne, czy historyczne. Nieliczne z nich znajdują się w rejestrze zabytków oraz gminnych ewidencjach zabytków, niektóre spełniają ustawowe kryteria tzw. dóbr kultury współczesnej. Problemem dotyczącym jakości krajobrazu kulturowego jest pogłębiający się brak ładu przestrzennego, objawiający się m.in. rozproszaniem zabudowy oraz jej przypadkowością i bezstylowością. Istotną kwestią jest zły stan wielu obiektów i założeń, niedostateczna ochrona zabytków znajdujących się poza rejestrem, często skutkująca utratą ich walorów, bądź zniszczeniem, a także niska świadomość wartości zabytków techniki, tradycyjnego wiejskiego budownictwa drewnianego, obiektów i założeń architektury modernistycznej, socrealistycznej oraz współczesnej, w tym dóbr kultury współczesnej.

W Planie nakreślone zostały kierunki służące zachowaniu i ochronie zabytkowych obiektów oraz założeń programowych, konieczne do zrealizowania poprzez:

- rewaloryzację historycznych układów urbanistycznych i innych założeń przestrzennych, w tym ruralistycznych, zarówno wpisanych do rejestru zabytków, jak i pozostających poza nim;
- podejmowanie działań służących rewitalizacji założeń przestrzennych z uwzględnieniem wymogów konserwatorskich, lokalnego charakteru i specyfiki zabudowy, w sytuacji nagromadzenia negatywnych zjawisk o charakterze nie tylko przestrzennym, ale również społeczno-gospodarczym;
- utrzymanie obiektów zabytkowych zgodnie z zaleceniami konserwatorskimi, dbałość o stan techniczny oraz estetykę ich oraz otoczenia;
- nadawanie nieużytkowanym obiektom zabytkowym nowych funkcji i dostosowanie ich do aktualnych potrzeb, w tym m.in. do celów turystycznych, w sposób niepomniejszający ich wartości zabytkowej, historycznej i kulturowej;
- zachowanie i ochronę zabytków architektury cmentarnej, w szczególności cmentarzy z I wojny światowej, a także cmentarzy oraz pozostałości cmentarzy dawnych mniejszości etnicznych i wyznaniowych;
- zachowanie i ochronę budownictwa drewnianego poprzez utrzymanie wartościowych obiektów *in situ*, przenoszenie obiektów do skansenów, które tego wymagają, a także tworzenie nowych założeń o charakterze skansenów;
- zachowanie i ochronę dziedzictwa archeologicznego poprzez ochronę stanowisk archeologicznych, zagospodarowanie i eksponowanie stanowisk archeologicznych o własnej czytelnej formie krajobrazowej w celach turystycznych, kulturowych i edukacyjnych, w tym tworzenie parków kulturowych dziedzictwa archeologicznego.

W Planie wskazane zostały również obszary i obiekty, które miałyby zostać objęte szczególną ochroną i wykorzystaniem turystycznym.

Kościół gotycki w Haczowie wytypowany został – pośród innych najcenniejszych zabytków województwa – do uznania za pomnik historii. Gminę Haczów wymieniono, jako współtworzącą obręb miejskiego obszaru funkcjonalnego ośrodka subregionalnego Krosno.

Ochrona dziedzictwa kulturowego ujęta została również w Strategii rozwoju województwa – Podkarpackie 2030. Dokument ten wyznacza kierunki polityki regionalnej dla różnych poziomów administracji samorządowej oraz partnerów społecznych i gospodarczych. Strategia została uchwalona przez Sejmik Województwa Podkarpackiego w dniu 14 września 2020 roku. Ocena dotychczasowej realizacji Strategii wykazała, że wszystkie istotne kierunki interwencji zapisane w Strategii były lub są ciągle są realizowane.

Ramy strategii wyznacza osiem głównych obszarów strategicznych, tj.: gospodarka regionu, infrastruktura techniczna, obszary wiejskie i rolnictwo, ochrona środowiska, kapitał społeczny, współpraca międzynarodowa, ochrona zdrowia oraz zabezpieczenie społeczne.

Celem głównym strategii stało się odpowiedzialne i efektywne wykorzystanie zasobów endo- i egzogenicznych regionu, zapewniające trwałe, zrównoważony i terytorialnie równomierny rozwój gospodarczy oraz wysoką jakość życia mieszkańców województwa.

Obszary tematyczne Strategii przedstawiają kierunki zaplanowanych działań. Tytuł obszaru tematycznego ma charakter ogólny, który precyzowany jest przez cel główny. Operacjonalizacja obszarów tematycznych następuje na poziomie priorytetów, które wraz z celami szczegółowymi obejmują istotne dla rozwoju województwa zagadnienia. Przyjęta struktura części kierunkowej Strategii, wskazuje, iż cele będą realizowane przez wydzielone w priorytetach kierunki działań.

Priorytet 2.3. Strategii rozwoju województwa podkarpackiego odnosi się do kultury i dziedzictwa kulturowego. Jako cel zakłada rozwinięty i efektywnie wykorzystany potencjał kulturowy regionu. Kierunki działań w tym aspekcie skupione są na:

- tworzeniu warunków dla upowszechniania kultury, rozwijania form działalności kulturalnej i interpretacji dziedzictwa wraz ze zwiększeniem kompetencji kulturowych mieszkańców;
- wzmocnieniu współpracy i partnerstwa na rzecz wykorzystania regionalnych zasobów dziedzictwa i kultury współczesnej jako potencjału rozwojowego;
- infrastrukturze kultury i zwiększeniu atrakcyjności dziedzictwa kulturowego.

Stwierdzono, że siłą napędową rozwoju kultury w regionie z całą pewnością mogą stać się główne ośrodki życia kulturalnego, skupione wokół największych miast w regionie oraz miejsc realizacji znanych przedsięwzięć kulturalnych. Wykazano, że w tych lokalizacjach należy rozpocząć tworzenie produktów i marek kulturalnych zarówno instytucji, jak też wydarzeń. Wykreowanie marki kulturalnej powinno oprzeć się na bazie zauważalnej poza regionem aktywności instytucji, rangi wydarzeń czy upowszechnieniu wiedzy o cennych obiektach zabytkowych. Na rozwój województwa w dziedzinie kultury duży wpływ ma jego geopolityczne położenie w sąsiedztwie Ukrainy i Słowacji. Współdziałanie międzynarodowe w tym zakresie powinno zmierzać do zapoczątkowania lub kontynuacji przedsięwzięć, które mogłyby wynieść je do poziomu zauważalnych na arenie międzynarodowej projektów kulturalnych.

Ustalono, że województwo podkarpackie wyróżnia bogate dziedzictwo kulturowe regionu, które należy objąć należyłą ochroną i racjonalnie wykorzystywać zasoby dla rozwoju województwa i budowania kapitału społecznego. Konieczne jest również podejmowanie przedsięwzięć z zakresu ochrony obiektów zabytkowych oraz miejsc cennych kulturowo, czy nowych inwestycji infrastrukturalnych (tj. Podkarpacka Galeria Słowa i Obrazu, Podkarpackie Centrum Nauki), a także modernizacji istniejących. Należy podejmować adaptacje obiektów w celu tworzenia nowoczesnych produktów kulturowych i turystycznych z wykorzystaniem form cyfrowych i wirtualnych. Wagę ochrony zabytków oraz opieki nad zabytkami i ujęcia tych aspektów w strategii regionalnej wskazuje ustawa kierunkowa.

Zakładane efekty realizowanych działań w dziedzinie ochrony, promocji i zarządzania dziedzictwem kulturowym regionu to:

- ochrona obiektów zabytkowych i miejsc cennych kulturowo, jako element działań prorozwojowych i prospołecznych;
- restauracja i adaptacja obiektów dziedzictwa kulturowego, w tym przemysłowego, w celu tworzenia innowacyjnych produktów kulturowych i turystycznych;
- poprawa jakości, poszerzanie i budowa nowej infrastruktury kultury, m.in. poprzez realizację projektów adaptacyjnych, modernizacyjnych i technologicznych w instytucjach kultury;
- realizacja projektów digitalizacyjnych oraz informatycznych mających na celu ułatwienie i poszerzenie dostępu do kultury;
- realizacja programów (m.in. „Pociąg do kultury”) mających na celu tworzenie ułatwień w dostępie i promocji zasobów kulturowych regionu;

- budowa Podkarpackiej Galerii Słowa i Obrazu (nowej siedziby biblioteki wojewódzkiej w Rzeszowie) w celu podniesienia efektywności edukacji kulturowej i poziomu kształcenia ustawicznego oraz zwiększenia potencjału funkcjonalnego samorządowych instytucji kultury, a także artystycznego i architektonicznego potencjału regionu;
- utworzenie Podkarpackiego Centrum Nauki, jako przestrzeni kooperacji nauki z kulturą i dziedzictwem oraz wiodącego ośrodka budowy kapitału ludzkiego i społecznego;
- ochrona i promowanie pomników historii, jako elementu dziedzictwa kulturowego regionu, m.in. zespół staromiejski w Przemyślu i Twierdza Przemyśl.

5. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Nadal jednym z najważniejszych dokumentów obowiązujących na terenie gminy jest Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Haczów. Dokument ten uchwalony został Uchwałą Nr XXI/134/ 2000 Rady Gminy w Haczowie z dnia 28 grudnia 2000 roku i zmieniony nieznacznie w 2012 roku. Studium ma bardzo duże znaczenie dla prawidłowej realizacji ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie gminy. Ustalenia tam zawarte rzutują w następstwie na dalszą politykę gminy odnoszącą się do ochrony zabytków, a ustalana w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzjach o warunkach zabudowy. Dodatkowo w studium zawarta jest spójna koncepcja rozwoju gminy oraz poszczególnych branż ważnych z punktu widzenia lokalnych społeczności, które mogą znacząco wpływać na jakość ochrony i stan zachowania zabytków.

W Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy, na wstępie, wśród głównych celów rozwojowych, między innymi znalazły się odniesienia do dziedzictwa kulturowego mówiące o potrzebie ochrony zasobów kulturowych, ochronie i kształtowaniu krajobrazu kulturowego. Realizacja powyższych celów miałyby polegać na: nierozpraszaniu zabudowy i ochronie terenów otwartych, wyeksponowaniu zasobów kulturowych, podtrzymywaniu tradycyjnych układów przy kształtowaniu współczesnej zabudowy, a także wykorzystaniu walorów kulturowych dla rozwoju gminy.

W rozdziale III kierunków zagospodarowania zapisano konieczność ochrony obiektów zabytkowych, założeń zieleni oraz stanowisk archeologicznych. Wydzielone zostały tutaj obszary w przestrzeni gminy, w obrębie których zapisano kilka istotnych, z punktu ochrony krajobrazu kulturowego, ustaleń. Bezpośrednio do ochrony zabytków odnosi się obszar „E3” związany z ochroną zasobów kulturowych. Zaleca się tutaj, m.in. określenie granic przestrzeni chronionych wokół obiektów zabytkowych i opracowanie dla nich miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wraz z określeniem jasnych zasad inwestowania w ich obrębie. Pośrednio do kwestii ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego odnosi się obszar „A” – osadniczo-usługowy. Uwzględniono tutaj zasady ładu przestrzennego związane, m.in. z utrzymaniem kompozycyjnej spójności zabudowy z wsią, utrwalanie historycznych układów wsi i miejscowości, ograniczanie rozpraszania zabudowy poprzez dogęszczanie istniejących osad, co sprzyjać ma uzyskiwaniu większej harmonii krajobrazu gminy, kontynuację w zabudowie wiejskiej historycznie ukształtowanych lokalizacji budynków, zasad kompozycji oraz form architektonicznych.

Rozdział IX dotyczący polityki kształtowania i ochrony walorów krajobrazowych wśród zaleceń wymienia, ważne z punktu widzenia ochrony zabytków, postulaty zmierzające do ograniczania rozpraszania zabudowy na zasadzie uzupełniania, dogęszczania, bądź kontynuacji w celu tworzenia zwartych kompleksów, a także preferowania zabudowy nawiązującej do regionalnego stylu i krajobrazu. Zamieszczono tutaj również szereg zapisów dotyczących konkretnych parametrów zabudowy.

W rozdziale tym zawarto zapis o konieczności wprowadzenia ścisłej strefy ochrony krajobrazu kulturowego dla obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków, m.in. kościoła w Haczowie i zespołu pałacowo – parkowego we Wzdowie. W strefach ochrony krajobrazu należałoby utrzymywać odpowiednią skalę zabudowy, dostosowywać jej gabaryty i wystrój zewnętrzny do lokalnego charakteru, a wszelkie zamierzenia inwestycyjne winny być uzgadniane z konserwatorem zabytków. W tej części studium uwarunkowań zapisano również konieczność prowadzenia kompleksowej ochrony zabytków powiązanej ze stosowną bazą turystyczną.

W rozdziale X opracowania pn. „Polityka kształtowania i ochrony środowiska kulturowego” opisano pokrótce zasób dziedzictwa kulturowego gminy z podziałem na zabytki architektury, parki oraz stanowiska archeologiczne. Przedstawiono tutaj także zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr

kultury współczesnej. Znalazł się tutaj zapis, że ochronie podlegać ma również najbliższe otoczenie zabytków oraz osie widokowe na dany obiekt. W związku z tym w najbliższym sąsiedztwie zabytków nie należy lokalizować obiektów kłócących się z architekturą, i które mogą doprowadzić do zniszczenia zabytku. Zapisano tutaj, iż wszelkie działania remontowo – budowlane prowadzone na terenie obiektów zabytkowych powinny być każdorazowo uzgadniane z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. W rozdziale tym w odniesieniu do obszarów i obiektów proponowanych do objęcia ochroną wskazano na konieczność wpisywania cenniejszych obiektów i zespołów do rejestru zabytków, jednakże bez podania konkretnych. Zapisano tutaj również potrzebę tworzenia rezerwatów kulturowych, podobnie jak wyżej bez podania przykładów. Dla takich obszarów wprowadzono postulat wykonania planów specjalistycznych, a na etapie opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego dla terenów obejmujących lub sąsiadujących z terenami lub obiektami chronionymi prawnie, należy określić sposób zagospodarowania ich bezpośredniego sąsiedztwa tak, aby nie pomniejszyć ich walorów i ekspozycji widokowej. Także w tej części studium wprowadzono zapis o kontynuacji tradycji w nowym budownictwie. Rozdział ten kończy się propozycjami utworzenia szlaków kulturowych do których, postuluje się włączenie innych cennych zasobów gminy, np. związanych ze środowiskiem przyrodniczym czy też innymi formami aktywnego wypoczynku, służących poprawie walorów turystycznych gminy.

Na załącznikach graficznych do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oznaczono zabytki wpisane do rejestru jednakże bez wyznaczenia wokół nich stref ochrony krajobrazu kulturowego, słabo czytelnie oznaczono część stanowisk archeologicznych.

Podsumowując wydaje się, że studium zbyt ogólnikowo traktuje temat dziedzictwa kulturowego gminy, poza tym na chwilę obecną dokument ten jest mocno zdezaktualizowany. Na plus dokumentu należy zaliczyć, iż dużo miejsca poświęcono ochronie krajobrazu, zachowaniu stref widokowych na najważniejsze obiekty zabytkowe gminy, czemu służyć mają stosunkowo restrykcyjne parametry dla nowopowstającej architektury, a także wskazanie na wartość zadrzewień śródpolnych, jako czynnika wzbogacającego walory widokowe. W studium słusznie zapisano, że na atrakcyjność krajobrazową gminy składają się w równym stopniu walory naturalne, jak i zasoby dziedzictwa kulturowego. Niestety w niepełnym wymiarze opracowany został zasób zabytków, np. jedynie część stanowisk archeologicznych zlokalizowanych na terenie gminy, objęta została ochroną. Poza tym ich oznaczenie na załącznikach graficznych pozostawia wiele do życzenia. Uwaga ta również dotyczy oznaczenia zabytków wpisanych do rejestru zabytków. W studium pominięta została całkowicie kwestia gminnej ewidencji zabytków. Ponadto niektóre zapisy studium wymagają uzupełnienia bądź zmiany. Szczegóły z tym związane zostały umieszczone w rozdziale 8 niniejszego opracowania, dotyczącym wniosków związanych z ochroną zabytków architektury i stanowisk archeologicznych. Uaktualnienia wymaga kwestia ochrony i pełniejszego wykorzystania potencjału turystycznego drewnianego kościoła z Haczowa figurującego na liście UNESCO. Rzetelniejsze opracowanie tematyki związanej z dziedzictwem kulturowym będzie się pozytywnie przekładało na jakość ochrony poszczególnych obiektów zabytkowych.

W roku 2018 przyjęty został uchwałą Rady Gminy Haczów nr XLVI/304/2018 z 9 listopada 2018 dokument pn. „Ocena aktualności studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego obowiązujących w Gminie Haczów”. Opracowanie to w głównej mierze koncentruje się na wskazaniu aktualnych trendów rozwoju gminy i zmian w zagospodarowaniu przestrzennym, m.in. na podstawie analizy wydawanych pozwoleń na budowę oraz decyzji o warunkach zabudowy. Wskazano tutaj również obszary, dla których konieczne będzie opracowanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Podkreślono przy tym, że obowiązujące studium nie odzwierciedla zmian, jakie zaszły w okresie jego obowiązywania. Nie przedstawia aktualnego stanu zagospodarowania, zwłaszcza rozwoju zabudowy mieszkaniowo-usługowej i uzbrojenia terenów gminy.

Zapisano tutaj, że działania planistyczne powinny zmierzać do realizacji idei ładu przestrzennego, jako zasadniczego celu zagospodarowania przestrzennego na wszystkich poziomach planowania. Musi to być związane z uporządkowaniem i harmonią pomiędzy wieloma elementami i funkcjami struktury przestrzennej. Zachowanie ładu przestrzennego jest jednym z elementów jakości życia. Aspekt ten jest również istotny z punktu widzenia ochrony zabytków, gdzie chaos urbanistyczny negatywnie wpływa na ich percepcję i odwrotnie ład przestrzenny skutkuje harmonijnym zagospodarowaniem otoczenia zabytków, co przekłada się na ich pozytywny odbiór.

W odniesieniu do dziedzictwa kulturowego gminy w omawianym dokumencie zapisano: „Uwarunkowania, w tym zakresie nie uległy zmianie. Obiekty wpisane do wojewódzkiego rejestru zabytków i do gminnej ewidencji zabytków chronione są w należyty sposób. W analizowanym okresie rewitalizacji poddane zostały tereny otoczenia zabytku wpisanego na listę UNESCO (zabytkowy kościół drewniany) i park podworski w Haczowie.” W dalszej części opracowania zawarto postulaty związane z aktualizacją studium w odniesieniu do zapisów związanych z ochroną zabytków, czy też szerzej ochroną dziedzictwa kulturowego. Wnioski te są tożsame z zapisami Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami Gminy Haczów. Chodzi tutaj w głównej mierze o zaktualizowanie zapisów dotyczących umieszczenia haczowskiego gotyckiego kościoła na liście UNESCO oraz m.in. zapisów dotyczących gminnej ewidencji zabytków, aktualizacji zasobu zabytków wpisanych do rejestru zabytków, wprowadzenia do zapisów Studium całego zasobu stanowisk archeologicznych oraz poprawienia, ucytelnienia i uzupełnienia załącznika graficznego Studium. Jednym z głównych wniosków, jaki można wysnuć z analizy opisywanego dokumentu, brzmi – Studium Uwarunkowań i Kierunków Zagospodarowania Przestrzennego Gminy Haczów wymaga aktualizacji w wielu obszarach.

Zgodnie z ostatnimi zmianami prawa w obszarze ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego zostaną zastąpione przez miejscowy plan zagospodarowania ogólnego dokument, który zgodnie z nowelizacją ustawy w przyszłości (do 31 grudnia 2025 r.) zastąpi obowiązujące obecnie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Dokument ten będzie, w przeciwieństwie do studium, aktem prawa miejscowego, dlatego też tematyka ochrony zabytków musi być w nim opracowana na wysokim poziomie, aby zapewnić odpowiednią jakość opieki nad dziedzictwem kulturowym zlokalizowanym na terenie gminy.

Istotnym dokumentem powstałym na poziomie gminy jest „Strategia rozwoju gminy Haczów na lata 2023 – 2032” została ona wdrożona w życie jako załącznik do uchwały Rady Gminy Haczów nr XLVIII/359/2023 z 23 czerwca 2023 roku.

W diagnozie występujących problemów w szeroko pojętym obszarze kultury wskazano, że obiekty zabytkowe stanowią potencjał kulturowy gminy. Jako problem zdiagnozowano tutaj: zły stan techniczny niektórych zabytków, niezagospodarowanie niektórych obiektów zabytkowych, gdzie wskazano m.in.: oranżerię w Haczowie, dwór w Jasionowie, czy też pałac we Wzdowie, jako problem wskazano również zanikanie lokalnego dziedzictwa kulturowego i historycznego. Za silną stroną Gminy uznano zabytki: kościoły i dwory. Z kolei wśród zagrożeń wymieniono wysokie koszty utrzymania zabytków również wysokie koszty ich rewitalizacji wynikające z nadzoru konserwatora zabytków oraz trudno dostępne środki na ochronę zabytków. Wśród celów strategicznych gminy Haczów w omawianym dokumencie zapisano ogólnie poprawę stanu zachowania i wykorzystania dziedzictwa kulturowego, rozwijając dalej ten postulat umieszczono zapis o poprawie stanu technicznego i zagospodarowania obiektów zabytkowych. Pod pojęciem tym ma kryć się kierunek działań zmierzający do m.in. restauracji i konserwacji obiektów zabytkowych, nadawania im nowych funkcji oraz prowadzenia promocji dziedzictwa kulturowego.

W rozdziale dotyczącym struktury funkcjonalno-przestrzennej gminy umieszczono krótką charakterystykę dziedzictwa kulturowego: wymieniono najważniejsze zabytki wśród których za najważniejszy uznano haczowski gotycki kościół drewniany, wspomniano również o zabytkowych parkach a także umieszczono plan gminy ze wskazaniem jakie typy zabytków występują w poszczególnych miejscowościach (bez oznaczania ich lokalizacji na planie). Wśród planowanych inwestycji zapisano prace konserwatorsko – restauratorskie przy oranżerii w Haczowie (już trwają) oraz przy dworze z Jasionowa.

Więcej miejsca dziedzictwu kulturowemu poświęcono w załączniku nr 1 do strategii pn. „Diagnoza sytuacji przestrzennej, gospodarczej i społecznej Gminy Haczów”. Opisano tutaj historię gminy, wskazano najważniejsze zabytki, wśród których pierwsze miejsce zajmuje kościół wpisany na listę UNESCO. Umieszczono nawet zdjęcia zabytków oraz ryciny historyczne i austriackie plany katastralne. Zamierzeniem autorów było tutaj wskazanie bogactwa kulturowego gminy i konieczności większego wplecenia zabytków w ofertę turystyczną gminy skutkującą znacznym wzmocnieniem jej wartości.

W omawianym dokumencie i jego załącznikach zostały sformułowane długookresowe cele związane z funkcjonowaniem i rozwojem gminy Haczów. Część zapisów tam zawartych odnosi się do dziedzictwa kulturowego regionu, jego ochrony, popularyzacji i uatrakcyjnienia pod kątem turystycznym, a także porusza kwestie istotne dla funkcjonowania ochrony zabytków na terenie gminy. Położono tutaj nacisk na cele związane z ochroną zabytków i popularyzacją dziedzictwa kulturowego regionu. Przede wszystkim

uwzględniając haczowski kościół figurujący na liście UNESCO, obiekt doskonale rozpoznawalny w całej Polsce, który znacząco wpływa na turystyczny krajobraz gminy.

Na terenie gminy w chwili obecnej obowiązuje kilkanaście miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obejmują one łącznie niewielką powierzchnię w stosunku do obszaru całej gminy. Funkcjonujące plany miejscowe w większości dotyczą przeznaczenia terenów pod budownictwo mieszkaniowe jednorodzinne lub zagrodowe, w niektórych przypadkach z dopuszczeniem funkcji usługowej. Plan miejscowy w Trześniowie opracowano pod utworzenie publicznych terenów rekreacyjnych, a niewielki obszarowo plan miejscowy w Haczowie pod lokalizację wysokoprężnego gazociągu przesyłowego. Żaden z istniejących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego nie dotyczy kwestii związanych z ochroną zabytków. Należy tutaj wspomnieć, że w gminie Haczów, podobnie jak w gminach całej Polski decyzje o warunkach zabudowy stały się podstawowym instrumentem planowania przestrzennego.

„Lokalny program rewitalizacji Gminy Haczów na lata 2017-2023” to dokument, którego głównym zadaniem jest wskazanie działań koniecznych do zrealizowania głównie w sferze społecznej oraz dodatkowo w sferze przestrzenno-funkcjonalnej i gospodarczej. Stan dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej został tutaj omówiony w sposób bardzo zwięzły. Odniesiono się tutaj wyłącznie do zabytków wpisanych do rejestru, pominięto zabytki figurujące w gminnej ewidencji zabytków oraz stanowiska archeologiczne. Z oczywistych względów gotycki kościół z Haczowa wskazano, jako najcenniejszy obiekt gminy, następnie wymieniono część pozostałych zabytków m.in. zespoły dworsko-parkowe czy też dawną XVIII-wieczną cerkiew (nie podając, że jest zlokalizowana w Jabłonicy Polskiej). Rozdział podsumowano stwierdzeniem: „mnogość zabytków jest zdecydowanym walorem gminy. Gmina jest trzykrotnym laureatem nagrody Przyjazna Polska w kategorii Kraina Historii i Kultury”. Wydaje się, że opis zasobu zabytkowego gminy powinien być opracowany rzetelniej, aby możliwe było całościowe ujęcie tegoż zasobu i wskazanie ewentualnych problemów w jego obrębie, np. zabudowy mieszkaniowej w obrębie stanowisk archeologicznych oraz degradacji zespołu parkowo – pałacowego we Wzdowie.

Mieszkańcy gminy w prowadzonych w ramach konsultacji ankietach, tworzonych na potrzeby programu rewitalizacji, wskazywali na problemy m.in. w sferze przestrzenno-funkcjonalnej i technicznej, gdzie widoczny jest zły stan niektórych obiektów zabytkowych oraz „niewykorzystane obiekty komunalne (np. w parku w Haczowie)”. Ostatni punkt w chwili obecnej jest już nieaktualny, gmina od kilku lat prowadzi działania rewitalizacyjne zarówno przy budynku dworu w Haczowie, jaki i otaczającym go parku. Następnie wskazano, że zasób zabytków stanowi jeden z istotnych potencjałów gminy. Natomiast w części definiującej skalę i charakter potrzeb rewitalizacyjnych wskazano na konieczność „rewitalizacji nieużytkowanych obiektów komunalnych (w tym zabytkowych) i nadawania nowych funkcji społecznych i kulturalnych”. Wyznaczono tutaj pięć zadań rewitalizacyjnych, z których jedno dotyczy realizacji działań w obrębie dworu i parku w Haczowie. Zamierzenie to w chwili obecnej jest realizowane.

6. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ZASOBU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

a. Zarys historii obszaru gminy Haczów.

Gmina Haczów w obecnie istniejącym kształcie została utworzona w 1975 roku; należy do powiatu brzozowskiego w województwie podkarpackim. Położona jest na terenie Dołów Jasielsko-Sanockich, nad rzeką Wisłok. Od wschodu graniczy z gminą Brzozów, od południa z gminami Zarszyn, Besko i Rymanów, zaś od północy z gminami Jasienica Rosielna i Korczyn. Gminę Haczów tworzą następujące wsie: Buków, Haczów, Jabłonica Polska, Jasionów, Malinówka, Trześniów oraz Wzdów; miejscowości te stanowią odrębne sołectwa. Według danych z 2019 roku gmina Haczów zajmuje obszar 71,3 km², a zamieszkuje ją 9227 osób.

Gmina Haczów leży w województwie podkarpackim, powiat brzozowski. To malowniczy zakątek kraju o powierzchni 7205 Ha, położony wśród łagodnych wzgórz doliny Wisłoka, bogaty w tradycje, dawne obyczaje i folklor, które łącząc się z postępem i nowoczesnością, tworzą niepowtarzalny klimat tego miejsca.

Najwcześniejsze ślady pobytu człowieka na terenie dzisiejszej gminy Haczów pochodzą ze schyłkowego okresu epoki kamienia; szczegóły omówione zostały w rozdziale dotyczącym dziedzictwa archeologicznego gminy Haczów. W okresie wczesnego średniowiecza w Haczowie istniała osada, której obecność potwierdziły znaleziska archeologiczne. Po parowiekowej przynależności do Rusi Halickiej, tereny te król Kazimierz Wielki na stałe przyłączył do Polski; stanowiły przy tym integralną część jednostki

administracyjnej, zwanej ziemią sanocką, znajdującą się w granicach województwa ruskiego. Kazimierz Wielki w 1359 roku rozpoczął akcję osadniczą, zmierzającą do zasiedlenia tych terenów; wówczas to w dorzeczu Wisłoka założono wieś Haczów. Osada Trześniów posiada najstarszą na tym terenie księgę sądu wiejskiego, sięgającą zapiskami do 1419 roku. Pierwsze informacje o wsiach leżących nad wpadającym do Wisłoka potokiem Zmiennica datowane są na pierwszą połowę XV wieku. Wówczas w źródłach pojawia się Buków (1430 r.), Wzdów (1402 r.) i Jasionów (1427 r.). Położona na północ od Haczowa Jabłonica Polska istniała już w 1432 roku; obok niej w latach 1387-1403 założona została wieś Malinówka. Wsie te znacznie ucierpiały podczas najazdu Tatarów w 1624 roku. W XVII wieku, na terenie Haczowa, Trześniowa

i Jasionowa istniały szkoły parafialne. W XVIII wieku w tych okolicach osiedlali się wyznawcy Kościoła greckokatolickiego (cerkiew w Jabłonicy Polskiej) oraz Żydzi. W wyniku pierwszego rozbioru Polski Haczów i okolice, włączone zostały do monarchii austro-węgierskiej; ziemie polskie doń przyłączone otrzymały nazwę Królestwa Galicji i Lodomerii. W przeciągu XIX wieku na tym terenie prowadzono szereg działań zmierzających do wyzwolenia kraju spod obcego panowania. W drugiej połowie XIX wieku władze austriackie wybudowały na tym terenie linie kolejowe, łączące miasta regionu z ośrodkami Galicji i Austrii. W drugiej połowie XIX i początku XX wieku wprowadzono nowe podziały administracyjne, utworzono gminę Haczów oraz powiat brzozowski. Również na przełomie XIX i XX wieku rozpoczęto eksploatować ropę naftową na tych terenach. Przebieg II wojny światowej oraz niezliczone jej ofiary pośród miejscowej ludności, w sposób szczególny odcisnęły piętno na historii Haczowa i okolic.

Poniżej zaprezentowano krótki zarys historyczny każdej miejscowości z terenu gminy Haczów.

Buków położony jest pomiędzy Trześniowem a Jasionowem, na trasie Haczów – Brzozów. Pierwsze wzmianki źródłowe na temat Bukowa pochodzą z 1430 roku, kiedy właścicielem wsi był Jerzy Czeszykowicz. W XV- i XVI-wiecznych źródłach pojawia się dziesięciu kmieci Bukowa: Fil, Kandzirka, Hain, Jan, Jan Dybyga, Dorota Markowa, Stańko, Jan Konopka, Mikołaj Flak, Stanisław Gaszek. W roku 1785 Buków zajmował powierzchnię 2,12 km², a zamieszkiwało go niespełna dwieście osób. W XIX wieku wieś należała do Rafała Kołłątaja, a później do jego córki Marii Wężykowej Sikorskiej, która majątek ten przekazała na rzecz Zakładu Ociemniałych we Lwowie. Buków jest najmniejszą miejscowością gminy Haczów, położoną wzdłuż drogi nr 887 relacji Krosno-Brzozów. Od zachodu graniczy z Trześniowem, a od wschodu z Jasionowem. Jej powierzchnia to niespełna 219 ha, zamieszkałych przez 353 osoby. Panorama Bukowa jest charakterystyczna dla krajobrazu kultury rolno-osadniczej. Tworzą ją drzewa porastające niewielkie wzgórza, pola uprawne, łąki, pastwiska, zabudowania i przydrożne kapliczki.

Haczów położony jest na zachód od Brzozowa, a na wschód od Krosna. Rozciąga się na długości 7 km wzdłuż rzeki Wisłok ; jest największą miejscowością, a zarazem siedziba gminy Haczów. Na powierzchni 2675 ha zamieszkuje 3218 osoby. Wieś lokowana była na prawie magdeburskim około 1352 roku; wówczas to Kazimierz Wielki wydał przywilej lokacyjny dla kolonii „Haczow”. Dokument lokacyjny potwierdzony został w dniu 7 lutego 1388 roku przez Władysława Jagiełło w Sandomierzu. Tego samego roku Jagiełło utworzył w Haczowie rzymskokatolicką parafię. W 1504 roku król Aleksander Jagiellończyk zapisał Haczów, wraz z okolicznymi miejscowościami królewskimi, wojewodzie ruskiemu Janowi z Tarnowa. Zygmunt August, w 1520 roku zapisał ochmistrzowi dworu królowej Jadwigi 1200 zł na sołectwie haczowskim, a w 1533 roku pozwolił skarbnikowi i chorążemu dworu królewskiego Marcinowi Wolskiemu wykupić sołectwo w Haczowie od spadkobierców zmarłego Mikołaja Piotrowskiego. W 1554 roku w spisie studentów Akademii Krakowskiej znajduje się Marcin z Haczowa. Według dokumentów kościelnych, mieszkańcy Haczowa do 1604 roku posługiwali się językiem niemieckim. W 1624 roku wieś została znacznie zniszczona przez Tatarów, ocalał m.in. kościół. W tym okresie przez wieś przetoczyły się również liczne epidemie cholery, a w 1698 roku zniszczeń dokonał pożar. Dobra w sołectwie haczowskim posiadali między innymi: do 1426 r. Mathias Schindeler, cechmistrz z Krosna, około 1520 r. Mikołaj Piotrowski, ochmistrz dworu królowej Jadwigi, w 1533 r. Marcin Wolski, skarbnik i chorąży dworu królewskiego Zygmunta Starego, w 1698 r. Marcin Jerzy Wybranowski. Haczów, po 1772 roku, w ramach ustaleń https://pl.wikipedia.org/wiki/I_rozbi%C3%B3r_Polski pierwszego rozbioru Polski, znalazł się w zaborze austriackim ; siedem lat później majątek przeznaczono do sprzedaży. Nabył go Adam Urbański, herbu Nieczuja. Dobra haczowskie pozostawały w posiadaniu Urbańskich do 1944 roku, kiedy to na mocy testamentu Mieczysława Urbańskiego przekazane zostały na rzecz gminy Haczów. Około 1900 roku Haczów miał 2689 mieszkańców, z czego 2150 było wyznania rzymskokatolickiego, 486 wyznania greckokatolickiego i 50 żydowski. Do roku 1914 wieś była jedną z najbogatszych gmin w całej prowincji galicyjskiej. W wyniku najazdu niemieckiego 9 września 1939 r. Haczów znalazł się pod okupacją hitlerowską. Eksterminacja została wówczas

poddana ludność polska i żydowska; wielu Haczowian poległo w walkach przeciw zaborcy lub zostało zamordowanych w obozach.

Jablonica Polska położona jest nad rzeką Jabłonką Malinowską, przy trasie Brzozów – Malinówka – Iskrzynia – Krosno, cztery km od Haczowa. Nazwa wsi wywodzi się od słowa „jabłoń”, zaś przydawka Polska wskazuje na zmiany w składzie etnicznym mieszkańców. Przypuszcza się, iż wieś założona została na prawie niemieckim już w XIV wieku, jednakże najstarsza wzmianka archiwalna o Jabłonicy pochodzi z 1432 roku. W XV wieku zamieszkiwała tu ludność ruska. W początkowym okresie wieś była własnością Kamienieckich; w 1545 roku należała do kasztelana bieckiego Seweryna Bonera. W 1785 roku na terenie Jabłonicy zamieszkiwało 840 ludzi, istniała tam parafia unicka, a wierni rzymskokatolicy uczęszczali do kościoła w Komborni. W połowie XIX wieku Jablonica należała do hrabiny Zofii Załuskiej. Na początku XX wieku, gdy rozparcelowano dwór w Jabłonicy Polskiej, przybyła do wsi grupa osadników z sąsiednich wsi polskich. Podczas I wojny światowej wieś znacznie ucierpiała, spaliło się wówczas około sześćdziesiąt gospodarstw. W czasie II wojny światowej ludność głodowała; w 1942 roku kilka miejscowych rodzin żydowskich wywieziono do Rymanowa i rozstrzelano. W 1944 roku na terenie wsi toczyły się walki frontowe. Po wysiedleniu ludności ukraińskiej w 1945 roku na jej miejsce sprowadzono ludność polską z Kresów Wschodnich. Wieś położona w północno-zachodniej części gminy Haczów. Jej powierzchnia wynosi 848 ha. Przez miejscowość przepływa potok Jabłonka, który uchodzi do rzeki Wisłok. Od północy i wschodu otoczona jest kompleksem leśnym z rezerwatem cisów „Kretówki”. Według stanu na koniec czerwca 2019 roku miejscowość liczyła 1098 mieszkańców.

Jasionów oddalony jest siedem kilometrów od Haczowa, w kierunku wschodnim. Nazwa wsi ma fizyczny charakter i pochodzi od słowa „jasion”; Jasionów według wszelkiego prawdopodobieństwa założony został w początku XV wieku. Pierwszym, źródłowo potwierdzonym właścicielem wsi był Mikołaj z Jasionowa (1424 - 1428). Po nim wieś była własnością jego synów: Pawła, Jana i Dobiesława Jasiońskich. W XV wieku istniała tutaj cerkiew prawosławna. Końcem XVI wieku Jerzy Błoński dziedzic Jasionowa wypędził miejscowego proboszcza, spalił akta parafialne, a kościół zamienił na zbór kalwiński; dopiero w 1644 roku ks. Sebastian Zyberowicz odzyskał świątynię. W 1785 roku powierzchnia Jasionowa wynosiła 6,08 km²; wieś zamieszkiwało 411 osób. W roku 1867 liczba mieszkańców wzrosła do 550. W tym okresie wieś była własnością Henryka Truskolaskiego, w 1884 roku Teofil Ostaszewski kupił Jasionów dla swej córki Marii. Powierzchnia wioski wynosi 626 ha. Według stanu na koniec czerwca 2019 roku liczy 1402 mieszkańców.

Malinówka położona jest w dolinie rzeki Jabłonki Malinowskiej; od północy otoczona jest pasem wzniesień pokrytych tzw. Dworskim Lasem, a oddzielającą Malinówkę od Woli Orzechowskiej i Orzechówki. Na południe od Malinówki rozpościerają się Bukowskie Góry, graniczące z przysiółkiem Koźliniec. Przyjmuje się, iż wieś założona została w końcu XIV wieku, na prawie magdeburskim. Właścicielami Malinówki w średniowieczu byli magnaci z Odrzykononia; Kamienieccy herbu Pilawa 26 stycznia 1448 roku przeprowadzili podział majątku, w wyniku którego Malinówka stała się własnością Marcina Kamienieckiego, który pięć lat później zbył ją na rzecz Piotra Smolickiego z Zarszyna. W latach 1484-1502 wieś należała do Macieja i Zofii ze Wzdowa. Pierwszym sołtysem osady był Joachim z Siedlisk. W końcu XVIII wieku powierzchnia wsi zajmowała obszar 8,03 km², zamieszkiwało ją zaś 800 osób. Sto lat później Malinówka posiadała 951 mieszkańców; wówczas była tam jednoklasowa szkoła ludowa oraz kopalnia ropy naftowej. Po II wojnie światowej, w ramach akcji wysiedleńczej, na Ukrainę wywiezionych zostało z Malinówki 16 rodzin wyznania greckokatolickiego. Powierzchnia miejscowości wynosi 804 ha. Na jej obszarze zameldowanych jest 1030 osób. Malinówka położona jest pomiędzy dwoma pasmami zalesionych wzniesień. Na północnym zachodzie znajduje się słynny rezerwat cisów o powierzchni ponad 4 ha. To jedno z największych skupisk cisa w kraju, liczące ponad 1000 okazów.

Trześniów powstał na prawie niemieckim w końcu XIV wieku. Według miejscowej tradycji wieś miał założyć powracający z wojny rycerz Smółka z Beska. W początkowym okresie miejscowość była królewską; w 1442 roku król Władysław Warneńczyk zapisał Janowi Dolińskiemu 200 grzywien na wieś Trześniów. Dobra trześniowska, od końca XV wieku występowały jako zastaw we władaniu możnej szlachty. W 1771 roku majątkiem władała wdowa z Grabińskich Tarłowa, kasztelanowa lubelska. Po I rozbiórce Polski władze austriackie oddały Trześniów hrabiemu Ignacemu Cetnerowi. W tym czasie Trześniów zamieszkiwało około 900 osób, powierzchnia wsi zajmowała 9,95 km². Z początkiem XIX wieku Trześniów był własnością Rafała Kołłątaja, później zaś jego córki Marii Wężykowej Sikorskiej. Na mocy testamentu Sikorskiej z 21 marca 1853 roku majątek ziemski został zapisany na rzecz „Zakładu Ciemnych i Głuchoniemych” we Lwowie. Ten stan rzeczy utrzymywał się, aż do końca II wojny światowej; później

majątek trześniowski był dzierżawiony. Miejscowość leży przy trasie Krosno-Brzozów, graniczy od strony wschodniej z Haczowem. Powierzchnia miejscowości wynosi 995 ha. Według stanu na koniec czerwca 2019 roku liczyła 1163 mieszkańców.

Wzdów pierwszy raz wzmiankowany jest w źródłach z 1402 roku; wówczas to właścicielem wsi był Piotr Wzdowski. Do rodu Wzdowskich wieś należała do XVII wieku. W XVIII wieku właścicielką wsi była krajczyna koronna Teresa z Ossolińskich Potocka, od której zakupił ją w 1794 roku Michał Ostaszewski, jeden z przywódców konfederacji barskiej na Podkarpaciu. W 1823 roku dobra we Wzdowie odziedziczył jego wnuk Teofil Ostaszewski, działacz społeczny i gospodarczy, a po nim jego syn Adam, wynalazca i autor przebudowy pałacu wzdowskiego. Miejscowość jest drugą pod względem zajmowanej powierzchni wioską w gminie Haczów. Na obszarze 1005 ha zamieszkuje 963 mieszkańców. W latach 1953-2003 mieścił się tutaj, ciesząc się sporą renomą, Małopolski Uniwersytet Ludowy, jednak zły stan budynku i związane z tym względy ekonomiczne zdecydowały o przeniesieniu siedziby uniwersytetu do Woli Sękowej. Pałac obecnie znajduje się w rękach prywatnych.

b. Krajobraz kulturowy.

Krajobraz kulturowy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – przestrzeń historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze.

Teren obecnie istniejącej gminy Haczów zmieniał się na przestrzeni wieków, wraz z nowopowstającymi obiektami wiejskiej architektury. Warte zauważenia jest, iż w obecnym krajobrazie dominującymi formami architektonicznymi są bryły kościołów i dawnych cerkwi; są to świątynie zabytkowe zlokalizowane w Haczowie, Jabłonicy Polskiej, Jasionowie, Malinówce oraz Trześniowie. Drewniane budynki o charakterze mieszkalnym i gospodarczym znajdują się w każdej miejscowości gminnej. Pierwotnie budowane one były według wcześniej przyjętego założenia. Do dziś większość układów ruralistycznych wiosek jest zatarta, co w głównej mierze spowodowane jest nową zabudową, która nie dostosowuje się do zastanego układu. W szerokokorozumiany krajobraz kulturowy wpisują się ponadto założenia cmentarzy wyznaniowych, zespoły dworsko-parkowe, a także kapliczki i krzyże przydrożne. W przypadku założeń dworsko-parkowych należy zwrócić uwagę na fakt świadomie komponowanej zieleni, bowiem każdy z zachowanych do dziś parków zakładany był według konkretnej myśli przewodniej. W parkach, prócz pomnikowych drzew, natrafia się również na ich egzotyczne gatunki. Przy okazji zieleni należy również wymienić zalesienia terenów polnych oraz zasadzenia drzew w otoczeniu kościołów.

Na terenie gminy Haczów zlokalizowane są ponadto dwa rezerваты leśne, gdzie występują liczne okazy wiekowych drzew uznanych za pomniki przyrody. Pierwszy rezerwat – o powierzchni 4,02 ha – nosi nazwę „Cisy w Malinówce”. Zachowany w nim drzewostan posiada charakter lasu mieszanego, na który składają się sosny, jodły oraz pojedyncze egzemplarze dębu, buka, grabu i jarzębu. Osobliwością rezerwatu jest tysiąc okazów cisa, zachowanych w różnych klasach wieku. Drugi rezerwat – „Kretówki”, o powierzchni 94,52 ha – położony jest około 2 km w kierunku na północny-wschód od Jabłonicy Polskiej. Na jego terenie występują monokultury sosnowe, obok których spotyka się ponadto buki, jodły, dęby szypułkowe, graby, jarzębiny, brzozy brodawkowate oraz cisy.

Jeśli chodzi o kapliczki i krzyże przydrożne, to stanowią one nieodłączne elementy krajobrazu polskiego. Na terenie gminy Haczów zachowanych jest ponad dwadzieścia tego typu przykładów tzw. małej architektury, niemalże w każdej miejscowości. Częścią krajobrazu kulturowego są również zachowane elementy nieczynnych dziś kopalń ropy naftowej, którą zaczęto eksploatować na tych terenach w końcu XIX wieku, oraz linie kolejowe, budowane w drugiej połowie XIX wieku przez władze austriackie. Wszystkie wyżej przedstawione elementy krajobrazu gminy Haczów stanowią przestrzeń historyczną, która w ciągu wieków świadomie była kształtowana przez człowieka.

W krajobraz kulturowy wpisują się ponadto wartości niematerialne. Taką wartością są m.in. znaki gminy Haczów, ale również i tradycja ludowa, kultywowana na terenie gminy przez lokalne stowarzyszenia na licznie organizowanych imprezach, czy spotkaniach. Znaki gminy Haczów, tj. herb, flaga, banner i pieczęć ustanowione zostały uchwałą nr VI/43/2007 Rady Gminy Haczów z dnia 23 kwietnia 2007 roku.

c. Zabytki nieruchome.

Zabytek nieruchomy to zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, będące dziełem człowieka lub związane

z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Teren gminy Haczów obfituje w zabytki nieruchome, do których należą kościoły, plebanie, zabudowanie dworskie, parki, tradycyjne budownictwo drewniane, a nadto cmentarze wyznaniowe.

Przeważającą część zabytków stanowi architektura sakralna, na którą składają się kościoły wraz z zabudową przykościelną, tj. dzwonnice, plebanie czy ogrodzenia, także są to niewielkich rozmiarów kaplice zlokalizowane na terenie cmentarzy. Najstarszą i najcenniejszą świątynią na terenie gminy Haczów jest dawny kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła w Haczowie, niemniej wartościowe świątynie spotykamy ponadto w Haczowie (kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP), Jabłonicy Polskiej (dawna cerkiew greckokatolicka pw. św. Kosmy i Damiana), Jasionowie (kościół parafialny pw. św. Katarzyny), Malinówce (kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Jezusowego) oraz Trześniowie (kościół parafialny pw. św. Stanisława Bpa i Męczennika).

Architektura o charakterze świeckim z terenu gminy Haczów to przede wszystkim zabudowania w założeniach dworsko-parkowych i pałacowo-parkowych, zlokalizowanych w Haczowie, Jasionowie, Trześniowie oraz Wzdowie. Budownictwo świeckie prezentuje ponadto szkoła w Haczowie.

Cmentarze wyznaniowe zlokalizowane są w Haczowie (parafialny rzymskokatolicki), Jabłonicy Polskiej (1. przycerkiewny, zdewastowany, 2. parafialny grecko- i rzymskokatolicki), Jasionowie (parafialny rzymskokatolicki), Trześniowie (1. przykościelny rzymskokatolicki, 2. parafialny rzymskokatolicki) oraz Wzdowie (parafialny rzymskokatolicki).

Poniżej przedstawiono w układzie alfabetycznym opis najcenniejszych zabytków – wpisanych i niewpisanych do rejestru zabytków – z terenu gminy Haczów.

Drewniany kościół, dawniej parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła w Haczowie swą historią sięga końca XIV wieku. Parafia rzymskokatolicka w Haczowie utworzona została przez króla Władysława Jagiełłę po 1388 roku. Zachowana do dziś dnia gotycka świątynia jest najistotniejszym świadkiem tamtejszej parafii. Kościół stanowi największy w Polsce, a także jeden z najstarszych na świecie przykład drewnianego, zrębowego kościoła gotyckiego. Choć zdania badaczy co do datowania kościoła są podzielone, to według wszelkiego prawdopodobieństwa przyjąć należy, że był budowany około połowy XV wieku. Pierwotnie miał dużo prostszą, aniżeli obecnie bryłę; składała się ona z trójbocznie zamkniętego prezbiterium, do którego dostawiona była szersza, niemal kwadratowa nawa oraz zakrystia. Całość nakryta była jednym wspólnym, stromym dachem. W końcu XV wieku wnętrze świątyni zostało ozdobione malowidłami ściennymi, o charakterze figuralnym i ornamentalnym. Kościół od 1631 roku należał do mansjonarzy krośnieńskich. Podczas napadu tatarskiego, w 1624 roku obiekt znacznie ucierpiał. Wówczas podjęto się jego remontu, wymieniono więźbę dachową, do nawy dostawiono od zachodu wieżę, a ściany kościoła obwiedziono sobotami. W końcu XVIII wieku do wnętrza wprowadzono nowy strop z fasetami, w nawie ustawiono filary podpierające zaskrzynienia oraz zamontowano chór muzyczny przy zachodniej ścianie nawy. Po tych zmianach wykonana została nowa późnobarokowa. W 1948 roku nabożeństwa zostały przeniesione z gotyckiego kościoła do nowego, wybudowanego tuż przed wybuchem II wojny światowej i usytuowanego w sąsiedztwie zabytku. W roku 1980 Parafia podjęła inicjatywę konsekwentnej konserwacji i restauracji kolejnych partii świątyni, a także renowacja cennego wyposażenia ruchomego. Od roku 2000 obiekt ponownie pełni funkcje religijne, a od roku 2003, wraz z ośmioma innymi kościołami drewnianymi z terenu Polski południowo-wschodniej, figuruje na Liście Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO. Kościół jest orientowany, wybudowany został w konstrukcji zrębowej, z podwaliną na kamiennej podmurówce. Prezbiterium zamknięte jest trójboczną absydą, do jego północnej ściany dostawiona jest prostokątna zakrystia. Nawa założona jest na rzucie kwadratu, od północnej strony dostawioną ma prostokątną kaplicę grobową Urbańskich (z 1784 roku). Pomiędzy kaplicą a zakrystią zlokalizowany jest kwadratowy skarbczyk, dodany przed 1789 roku. Wieża dzwonna przy zachodniej ścianie kościoła założona jest na rzucie kwadratu. Kościół obwiedziony jest dookoła szerokimi, niskimi sobotami. Pod prezbiterium zachowana jest murowana krypta z dwoma pomieszczeniami, sklepionymi kolebkowo. Wewnątrz kościół przekryty jest płaskim stropem z wydatną fasetą, w nawie z zaskrzynieniami wspartymi na czterech słupach oraz na fazowanych kroksztylnach przyściennych. Ściany zewnętrzne kościoła wzmocnione są częściowo lisicami i obite gontem; ściany kaplicy przesłania deskowy szalunek. Okap dachu przy prezbiterium i południowej ścianie nawy wsparty jest na profilowanych belkach, podtrzymywanych przez fazowane i profilowane wsporniki, z których cztery rzeźbione są w kształcie ludzkich twarzy. Bryłę świątyni nakrywa wysoki dach dwuspadowy, wspólny dla

nawy i prezbiterium, od północy przechodzący nad zakrystię. Południowa część nawy kryta jest osobny daszkiem pulpitowym. Na kalenicy dachu ustawiona jest barokowa sygnaturka, założona na sześciobocznym obrysie, posiada latarnię a zwieńczona jest kopułą. Wieża dzwonna posiada słupową konstrukcję oraz pochyłe ściany. Zwieńczona jest izbicą z ozdobną koronką od dołu, nakrytą dachem namiotowym przechodzącym w ośmioboczną, barokową kopułkę.

Szpital ubogich w Haczowie usytuowany jest około 10 metrów na południe od drewnianego kościoła, na terenie placu kościelnego i dawnego cmentarza parafialnego, w wewnętrznym obwodzie ogrodzenia. Obiekt swą historią sięga co najmniej XVIII wieku; z 1745 roku pochodzi wzmianka o obiekcie w wizytacji biskupa przemyskiego W. H. Sierakowskiego. Ówczesny szpital, konstrukcji zrębowej, został wybudowany z fundacji Katarzyny Wybranowskiej. Przyjmuje się, iż obecnie istniejący wzniesiono na tym samym. Datowany jest on na pierwszą połowę XIX wieku, należy przy tym do najmniejszych tego typu budowli w regionie. Parterowy budynek założony na rzucie zbliżonym do kwadratu, wzniesiony został z drewna, na kamiennej podmurówce. Ściany posiadają konstrukcję zrębową, zwęglowaną na obłap z osłatkami. Lico zewnętrzne ścian nie posiada szalunku. Budynek nakryty jest wysokim czterospadowym dachem, z wydatnym okapem od frontu.

Kościół parafialny pw. Wniebowzięcia NMP w Haczowie wybudowany został w latach 1936-1939, obok drewnianej świątyni gotyckiej. Plany kościoła opracowywane były trzykrotnie: pierwszy projekt wykonał Jan Sas Zubrzycki, drugi Teodor Talowski, a ostatni, przyjęty do realizacji wykonał inż. Zygmunt Harland ze Lwowa. Architekt nadał budowli kubiczną bryłę, która wyraźnie odpowiadała modzie, jaka występowała w sztuce lat 30-tych XX wieku. Budowę kościoła rozpoczęto za probostwa ks. Marcina Tomaki w 1936 roku; pracowali przy niej parafianie. Główny trzon robót budowlanych udało się zakończyć przed wybuchem II wojny światowej, jeszcze wiosną i latem 1939 roku dokończono budowę wieży oraz tynkowanie wnętrza. Po wojnie, w 1946 oraz 1950 roku założono okna z witrażami, wykonanymi w krakowskim Zakładzie Witrażów S.G. Żeleńskiego. Świątynia założona została na rzucie krzyża łacińskiego, korpus posiada trzy nawy, transept oraz prezbiterium zamknięte trójbocznie, a nadto symetryczne zakrystię z przedsionkiem i kaplicę. Z boku przy fasadzie ustawiona jest wieża, połączona przewiązką z korpusem nawowym. Bryła kościoła została harmonijnie zakomponowana, jest zróżnicowana przestrzennie i co do wysokości poszczególnych kubicznych elementów. Kościół posiada układ pseudo halowy, w zewnętrznej bryle dominantę stanowi wydzielona z masywu wieża czterograniasta, zwieńczona ażurową latarnią. Nawą przykryta jest dachem dwuspadowym, przesłoniętym szczytami przy fasadzie i prezbiterium. Prezbiterium jest znacznie niższe od nawy, przykrywa je dach dwuspadowy, przechodzący w trójpołaciowy nad absydą. Elewacje kościoła są gładko tynkowane, pozbawione przy tym detalu architektonicznego, a jeśli już występującego, to w formie mocno zgeometryzowanej. Dyskretne zróżnicowania barwne tworzą piaskowcowe elementy, takie jak niski cokół oraz kapniki skarp i gzymsy dachów. W pobliżu świątyni, od strony drogi, usytuowana jest kamienna figura NMP z 1857 roku. Teren kościoła otoczony jest kamiennym ogrodzeniem ze stalowymi przesłami stanowiącym uzupełnienie całego zespołu kościelnego.

Historia **zespołu dworsko-parkowego w Haczowie** sięgać może przełomu XVI i XVII wieku. Z dostępnych archiwaliów wynika, że majątek kolejno należał do rodziny Zaborowskich, Tarnowskich, Sienińskich, Mniszchów, Wybranowskich i Trzebińskich, natomiast po pierwszym rozbiórce Polski dobra nabył Adam Urbański, w rękach tej rodziny majątek pozostał do końca II wojny światowej. W trakcie tej wojny we dworze stacjonowali hitlerowcy, wówczas zniszczeniu i rozproszeniu uległa znaczna część wyposażenia ruchomego zabytku. Po wojnie majątek został przejęty przez skarb państwa, w dworze funkcjonowała Gminna Spółdzielnia SCH, w latach 60-tych XX w. mieściła się tutaj szkoła. Z dawnego założenia dworsko-parkowego do chwili obecnej oprócz wspomnianego dworu zachowała się kaplica, oficyna, oranżeria oraz resztki bramy. W okresie powojennym dwór stopniowo popadał w coraz większą ruinę, aż do stanu grożącego zawaleniem, w latach 90-tych XX w. w jego obrębie przeprowadzono gruntowne prace zabezpieczające, a obecnie zakończono już kompleksowe prace remontowo-konserwatorskie. Budynek dworu nie stanowi jednoczasowego obiektu, w jego obrębie można wyróżnić kilka faz budowlanych. Najstarszą, jak już wspomniano, można łączyć z przełomem XVI i XVII wieku, kolejną z XVIII wiekiem, w roku 1803 Ignacy Urbański rozpoczął znaczącą przebudowę dworu, również pod koniec XIX wieku Mieczysław Urbański prowadził w obiekcie rozległe prace remontowe. W chwili obecnej, mimo dużego zakresu prac zabezpieczających prowadzonych w latach 90-tych XX w., obiekt zachowuje najważniejsze cechy zabytkowe, jakie zostały nadane mu na początku XIX w. Dwór oryginalnie murowany z cegły i kamienia, a w części rekonstruowanej z cegły ceramicznej i pustaków. W piwnicach

sklepienia kolebkowe, również kolebkowe z głębokimi lunetami w zachowanej części parteru. Budynek na rzucie prostokąta, parterowy, przykryty dużym dachem mansardowym. Na elewacjach brak ozdobnych elementów, miejscami zachowany oryginalny tynk. W starej części dworu zachowały się częściowo wielowarstwowe dekoracje malarskie. Kaplica dworska pierwotnie pełniła funkcję pawilonu ogrodowego i wzniesiona została staraniem Ignacego Urbańskiego – właściciela majątku, w pierwszej połowie XIX wieku. W latach 1926-27 obiekt został przekształcony, z inicjatywy Heleny Urbańskiej na kaplicę dworską. Funkcję taką zabytek pełnił do zakończenia II wojny światowej, kiedy to z przejściem majątku przez skarb państwa, przekształcono go na magazyn PGR-u, co w konsekwencji doprowadziło do jego znacznej dewastacji i utraty całego wyposażenia ruchomego. W latach 90-tych XX w., kaplicę wyremontowano, jednakże do dnia dzisiejszego pozostaje nieużytkowana. Budowla murowana z cegły, wzniesiona na rzucie koła z niższymi prostokątnymi dobudówkami od wschodu i zachodu. Centralną okrągłą część nakrywa kopuła, zwieńczona ażurową latarnią, dobudówki nakryte dachem dwuspadowym. Ściany zwieńczone profilowanym gzymsem, otwory okienne oraz drzwiowe ujęte w ozdobne opaski. Budynek oficyny dworskiej, ulokowanej pomiędzy dworem a kaplicą, pochodzi z II połowy XVIII wieku. Od połowy XIX wieku, aż do zakończenia II wojny światowej budynek pełnił funkcję kuchni dworskiej. Podobnie, jak w przypadku kaplicy, po wojnie znajdował się tutaj magazyn. Również oficyna w latach 90-tych XX w. podlegała gruntownym pracom remontowym. Jest to budynek murowany z cegły i kamienia, posiada podpiwniczenie sklepienie kolebkowo. Rozplanowany został na rzucie prostokąta, posiada niewielką kwadratową przybudówkę od wschodniej strony. Obiekt nakryty został wydatnym mansardowym dachem. Posiada profilowany gzyms podokapowy i ozdobne kamienne obramienie otworu wejściowego. W skład zespołu wchodzi jeszcze, zniszczona w dużym stopniu, pochodząca z II połowy XIX wieku oranżeria. Obiekt pełnił pierwotną funkcję do końca wojny. Po tym okresie został przekształcony na kino, a od lat 70-tych XX w. niszczeje nieużytkowany, stopniowo popadając w ruinę. Jest to budynek murowany z cegły, na rzucie prostokąta z dostawioną od zachodu czworoboczną dobudówką w formie absydy. Budynek parterowy, pierwotnie przykryty dwuspadowym dachem. Posiadał bogato zdobione elewacje, rozczłonkowane ośmiobocznymi kolumnami zwieńczonymi strzelistymi neogotyckimi wieżyczkami od zachodu, attyki w formie krenelażu oraz ozdobny wieńczący gzyms profilowany. Oryginalnie, gładka w chwili obecnej zamurowana ściana południowa, była przeszklona. W obrębie zespołu zachowały się jeszcze, pochodzące z początku XIX wieku, klasycystyczne filary głównej bramy wjazdowej do dworu. Ich budowa wiązać się może z działalnością Ignacego Urbańskiego który prowadził rozległe prace przy budynku dworu. W chwili obecnej na filarach zawieszono zostały współcześnie wykonane skrzydła bramne. Filary wykonane zostały z kamienia gładko otynkowanego z dekoracją architektoniczną, zwieńczone kamiennym dekorowanym wazonem. Usytuowanie filarów wskazuje miejsce pierwotnego głównego wjazdu do dworu, w chwili obecnej nie istniejącego. Park podworski mimo znacznych przekształceń nadal stanowi przykład interesującego założenia. Zachowały się tutaj liczne okazy starodrzewia z dominującymi dębami szypułkowymi, grabem pospolitym oraz lipą drobno i szerokolistną. W chwili obecnej nastąpił praktycznie całkowity zanik dróg wewnętrznych parku oraz podjazdu pod dwór.

Szkoła w Haczowie wybudowana została w 1914 roku. W 1969 roku dostawiono do niej tzw. pawilon, a dziesięć lat później przewiązkę. Charakter zabytkowy posiada najstarsza część szkoły, która stanowi przykład budynku użyteczności publicznej, utrzymanego w konwencji konstruktywistyczno-funkcjonalistycznej. Murowana budowla, założona została na rzucie wydłużonego prostokąta. Budynek posiada trzy kondygnacje, nakryty jest dachem pulpitowym. Każde piętro posiada trzy trakty. Frontowa elewacja jest trójprzęsłowa i dziewięciosiowa. Piętra oddzielone są od siebie profilowanymi gzymśami kordonowymi. Dzieje szkolnictwa haczowskiego sięgają początku XVI wieku, jednak pierwsza wzmianka o szkole pochodzi z Kroniki Szkolnej z 1824 roku i związana jest z historią parceli, na której obecnie znajduje się budynek. W 1824 roku chłopci haczowscy razem z właścicielem dworu, Stanisławem Urbańskim, wybudowali pierwszy budynek szkolny. Został on zbudowany w części ogrodu dworskiego, która została przeznaczona na ten cel przez Urbańskiego. Nauka w tym budynku szkolnym trwała zaledwie 5 lat, ze względu na to, że Stanisław Urbański odebrał chłopom budynek i umieścił w nim urząd dominikalny. Sytuacja taka trwała do 1856 roku, kiedy to Franciszek Ksawery Urbański, kolejny dziedzic, zwrócił gminie ogród i dawną szkołę. W roku 1860 szkoła uzyskała status szkoły trywialnej, a w roku 1875 została przekształcona na szkołę dwuklasową. Ze względu na rozwój szkolnictwa wybudowano w 1877 roku nowy, dwuklasowy, murowany budynek szkolny, który służył uczniom do czasu wprowadzenia szkoły czteroklasowej. F. K. Urbański w roku 1876 przekazał gminie na własność budynek wraz z częścią ogrodu, na którym się znajdował. Budynek ten stał się niewystarczający dla powiększającej się liczby uczniów, dlatego w 1912 roku rozpoczęto budowę piętrowego, murowanego budynku, o sześciu

salach w miejscu, na którym obecnie stoi szkoła. Prace prowadzone były zgodnie z planami zatwierdzonymi przez Radę Szkolną Krajową. Prace budowlane prowadził M. Nowakowski ze Strzyżowa, a nadzór sprawował komitet miejscowy oraz początkowo inż. Królikowski z Rzeszowa. Ze względu to, iż inżynier nie wypełniał swoich obowiązków, ponieważ nie stosował się do zatwierdzonych planów i kosztorysów został usunięty ze stanowiska, a nadzór powierzono inż. Ważnemu z Sanoka. Budowa została zakończona w 1914 roku, a budynek oddany do użytku komitetowi szkolnemu. Szkoła w czasie I wojny światowej została poważnie uszkodzona. Już w 1915 roku, po odejściu wojsk ówczesny dyrektor, Piotr Stempek rozpoczął starania o odbudowę zrujnowanego budynku. Rada gminy w 1924 roku odstąpiła około mórg pola na ogród dla szkoły. W tym roku również Kuratorium Okręgowe we Lwowie zatwierdziło 6-klasową szkołę mieszaną. W roku 1927, od strony gościńca wybudowano na betonowej podmurówce ogrodzenie, które zostało dokończony w 1931 roku. W roku 1969 szkoła została rozbudowana o tzw. „pawilon” z pierwszą salą gimnastyczną, a 10 lat później ukończono prace nad przewiązką. Rozebrano również budynek wcześniejszy z lat 70-tych XIX wieku. Po wpisaniu budynku do rejestru zabytków w roku 1986 jego najstarsza część została nadbudowana o jedną kondygnację z zachowaniem bez zmian wyglądu parteru oraz z odtworzeniem obramowań okiennych i wyglądu elewacji na wyższej kondygnacji. W środkowej części ściany frontowej przeniesiono istniejące ozdoby architektoniczne. W roku 1993 na elewacji płd.-wsch. dobudowano dodatkowe wejście, a w 2005 roku wymieniono stolarkę okienną na nową drewnianą z powtórzeniem pierwotnych pionowych i poziomych podziałów oraz wielkości otworów okiennych. W roku 2010 wykonano prace związane z oczyszczeniem i pomalowaniem elewacji oraz wykonaniem obróbek blacharskich okapów, kołnierzy gzymsów, montażu rynien dachowych i rur spustowych. Budynek zbudowany jest w stylu neoklasycystycznym.

Cmentarz parafialny w Haczowie. Czas powstania cmentarza należałoby powiązać z panującą w końcu XVIII wieku w Europie akcją likwidacyjną cmentarzy przykościelnych. Wówczas to, zgodnie z zarządzeniem władz austriackich z roku 1784, zaczęto przenosić oraz zakładać nekropolie w nowych miejscach. Cmentarz parafialny w Haczowie usytuowany został przy wyjeździe z centrum wsi w kierunku Wróblika Szlacheckiego, zaś czas jego powstania nie jest dokładnie znany, niemniej jednak przypada na I połowę XIX wieku. Założony został na planie prostokąta, posiada dwie główne aleje: prowadzące od bramy wejściowej oraz wzdłuż, pomiędzy kwaterami. Na jego terenie zachowany jest starodrzew: lipy w formie szpaleru wzdłuż alei, klony, modrzewie i akacja. Zabytkowe nagrobki (najstarsze z pierwszej połowy XIX wieku) zostały translokowane i wyeksponowane w jednym miejscu, obok kaplicy.

Kaplica cmentarna na cmentarzu parafialnym w Haczowie usytuowana jest na północ od bramy wejściowej cmentarza. Wybudowana została najprawdopodobniej w końcu XVIII lub początku XIX wieku, z fundacji Urbańskich. Murowana jest z cegły, założona została na rzucie zbliżonym do kwadratu, z trójbocznie zamkniętą częścią prezbiterialną. Fasada z prostokątnym otworem wejściowym zwieńczona jest wysokim trójkątnym szczytem, o bokach w formie łuków wklęsło-wypukłych z uskokiem. W polu szczytu prostokątna blenda, półkuliście zamknięta od góry z krucyfiksem. Ściany na całym obwodzie kaplicy wieńczy profilowany gzyms. Kaplica nakryta jest wysokim dachem dwuspadowym, nad prezbiterium trójpołaciowym. Boczne ściany przepruwają niewielkie otwory okienne.

Cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana w Jabłonicy Polskiej, ob. kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP, wybudowana została w 1791 lub 1802 roku, na miejscu starszej, drewnianej świątyni. Pierwotnie była to budowla murowana z kamienia, jednoprzestrzenna, z dachem opierzonym gontem. W 1835 roku dokonano znaczącego przekształcenia bryły cerkwi; rozbudowany masyw zachodni o dodatkowe przęsło z izbicową wieżą dzwonną. W 1875 roku dach pokryto blachą, w 1956 roku dobudowana została zakrystia, a w latach 90-tych XX wieku pękające mury zostały wzmocnione poprzez dostawienie ceglanych szkarp na zewnętrznym obwodzie świątyni. Cerkiew jest murowana z kamienia, otynkowana, jednoprzestrzenna z półkuliście zamkniętą częścią prezbiterialną, z wieżą izbicową w zachodnim masywie, z zakrystią od północy i kruchtą od zachodu. Budynek jest oszkarpowany zewnętrznie, nieregularnie, ceglanyymi przyporami. Wieża drewniana posiada słupową konstrukcję, przykryta dachem namiotowym z izbicą poniżej oraz baniastą sygnaturką z ażurową latarnią i krzyżem powyżej. Przestrzeń nawy przekrywa strop z fasetą, pozostałe pomieszczenia przekryte stropami płaskimi.

Cmentarz przycerkiewny greckokatolicki w Jabłonicy Polskiej założony został w XVIII wieku, niestety w 1995 roku został zdewastowany w wyniku samowoli właściciela. Założony był na planie elipsy, z centralnie usytuowaną cerkwią. Jego obwód wytaczał kamienny mur ogrodzeniowy, na jego terenie rosło około 50 sztuk starodrzewu. Do 1994 roku znajdowały się tam cztery kamienne nagrobki, z których najstarszy pochodził z końca XIX wieku. W wyniku przeprowadzonej samowoli nagrobki usunięto, wycięto

cały starodrzew, rozebrano mur ogrodzeniowy. Zachowała się jedynie płyta kamienna, stanowiąca pierwotnie część większego nagrobka.

Cmentarz parafialny grecko- i rzymskokatolicki w Jabłonicy Polskiej położony jest we wschodniej części wsi, po prawej stronie drogi Krosno – Brzozów, około 800 metrów od dawnej cerkwi. Czas jego powstania określa się na XIX wiek. Założony został na planie trapezu, podzielony jest na część starą – grekokatolicką i nową – rzymskokatolicką. W obrębie starej części znajduje się grupa akacji oraz nagrobki o charakterze zabytkowym. Nagrobki prezentujące wysokie walory to dzieła sztuki kamieniarskiej, m.in. secesyjny pomnik Iwana Skałwskiego z 1933 roku, nagrobek Konstantina i Marii Blika z interesującą fotografią nagrobną z końca lat 20-tych XX wieku, nagrobek Kiryła Stepalika z 1918 roku, nagrobek z rzeźbą Mikołaja Szurgota z 1907 roku, nagrobek Joanny Zajko z 1906 roku.

Kościół parafialny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie wzniesiony został w latach 1939-1959, według projektu architekta Wawrzyńca Dayczaka z Jarosławia. Świątynia wybudowana została, jako monumentalny, kubiczny obiekt, stanowiący wybitny przykład architektury modernistycznej. Kościół założony jest na rzucie krzyża łacińskiego; bryła jest jednonawowa z transeptem, z potężną wieżą w części frontowej, prezbiterium zakończone pięcioboczną absydą. Budynek przykryty dachem dwuspadowym, absyda dachem pięciopłóciowym, ramiona transeptu trójpłóciowymi. Dach na wieży ma formę namiotową, wielopłóciową. Na przecięciu nawy głównej z transeptem osadzona jest sygnaturka. Bryła budynku utworzona jest z kubicznych, mocno zgeometryzowanych członów, rozcłonkowana jest pionowymi przyporami, głównie w obrębie wieży.

Dzwonnica przy kościele parafialnym pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie wybudowana została w drugiej połowie XIX wieku, obok drewnianego kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny (obecnie po translokacji do Zmiennicy), zastępując wcześniejszą – drewnianą dzwonicę. Pierwotnie mieściła się w obwodzie ogrodzenia placu kościelnego, pełniąc równocześnie funkcję bramy (stąd jej forma). Dzwonnica murowana jest z cegły, otynkowana; posiada dwie kondygnacje. Dolna kondygnacja w formie jednoarkadowej, zasklepionej bramy. Górna kondygnacja przepruta jest trzema arkadami zamkniętymi półkoliście. Korona muru ukształtowana jest szczytowo. Bryłę przekrywa dwuspadowy dach, o połaciach opartych o koronę muru dzwonnicy, kryty blachą. Dzwonnica założona jest na rzucie wydłużonego prostokąta, ma formę parawanową, ażurową. Wyposażenie dzwonnicy stanowią trzy dzwony, w tym jeden późnogotycki z 1540 roku.

Cmentarz rzymskokatolicki w Jasionowie usytuowany jest w centrum wsi, po lewej stronie drogi do Krosna, około 300 metrów od kościoła parafialnego. Założony został w drugiej połowie XVIII wieku, na planie prostokąta, z aleją otaczającą w kształcie litery „L” kwaterę z kaplicą. Na terenie całego cmentarza zachowane jest kilkanaście okazów starodrzewu. Na cmentarzu ulokowana jest okazała neogotycka kaplica Dzieduszyckiego, drewniana kostnica konstrukcji zrębowej oraz kilka kamiennych zabytkowych nagrobków. Najstarszy zachowany nagrobek pochodzi z 1826 roku.

Kaplica grobowa Kazimierza hrabiego Dzieduszyckiego na cmentarzu parafialnym w Jasionowie usytuowana jest w zachodnio-północnym narożniku cmentarza. Wybudowana została po 1893 roku, kiedy to 15 września zmarł Dzieduszycki. Utrzymana jest w stylistyce neogotyckiej, stanowi przy tym cenny przykład tego typu budowli kommemoratywnych. Założona została na rzucie prostokąta, o narożach zdublowanych ukośnie ustawionymi przyporami. Nakryta jest wysokim dachem dwuspadowym. Fasada posiada prostokątny otwór wejściowy, ponad którym kamienne nadświetle w formie maswerku. Trójkątny szczyt wieńczy fasadę z kamiennym krzyżem. Elewacje są ceglane z piaskowcowymi, skromnymi detalami architektonicznymi.

Zespół dworsko – parkowy w Jasionowie to założenie powstałe na początku XX w., utworzone jednakże na podstawie wcześniej istniejącego, w chwili obecnej bliżej nie rozpoznanego zespołu. Z dostępnych materiałów wiadomo, że w początkach XIX wieku właścicielem Jasionowa był Józef Lisowski, natomiast około połowy tego wieku dobra nabyli Truskolascy. Następnie około roku 1880 majątek zakupił Teofil Ostaszewski dla córki Marii, która wyszła za mąż za Augusta Dzieduszyckiego, starostę brzozowskiego. W rękach rodziny Dzieduszyckich majątek pozostał do czasu jego upaństwowienia w latach powojennych. Z analizy planu katastralnego z roku 1851 wynika, że w Jasionowie mieliśmy do czynienia z założeniem, w którego centralnej części figurował prostokątny murowany budynek dworu, w którego pobliżu zlokalizowana była drewniana zabudowa gospodarcza, na południe od niego znajdował się komponowany park z położonym w środkowej części dużym stawem, natomiast na północ rozciągał się rozległy sad. W chwili obecnej na zespół składają się pozostałości parku z ciekawymi okazami starodrzewu,

starszy dwór mylnie określany oficyną oraz nowszy budynek dworu związany z rodziną Dzieduszyckich. Budynek obecnego dworu powstał zapewne niedługo po roku 1900, kiedy to właścicielem Jasionowskiego majątku był August Pius Benedykt Dzieduszycki. Budynek posadowiono na południowy – zachód od starego dworu, łączy on tradycyjne elementy architektoniczne z duchem modernizmu. Jest to obiekt murowany z cegły, podpiwniczony, generalnie rozplanowany na rzucie prostokąta, jednakże z urozmaiconym obrysem przy pomocy pozornych ryzalitów. Posiada mocno rozczłonkowaną bryłę, na którą składają się zróżnicowane co do wielkości i formy elementy. Obiekt posiada zgeometryzowane zdobienia elewacji w postaci poziomych ceglanych pasów i narożnych lizen. Po wojnie dwór przeszedł we władanie Skarbu Państwa. Początkowo znajdował się w nim Wiejski Ośrodek Zdrowia. W latach 70-tych XX wieku, zabytek przeszedł rozległy remont połączony z modernizacją zmieniającą częściowo układ wnętrza dworu. Niezmieniona została bryła obiektu oraz wygląd jego elewacji. W 2004 roku budynek został opuszczony przez ośrodek zdrowia, wówczas w jego części utworzono mieszkania, a w pozostałej przestrzeni bibliotekę, w takiej formie funkcjonuje do chwili obecnej. W skład zespołu wchodzi jeszcze obiekt określany, jako oficyna, w rzeczywistości będący budynkiem starego dworu, pochodzącego z początków XIX wieku. Prezentuje on cechy skromnej architektury klasycystycznej. Posiada rozległe podpiwniczenie murowane z kamienia, a w górnej części z cegły, sklepione kolebkowo. Część nadziemna dworu została wymurowana z cegły ceramicznej, budynek jest otynkowany. Rozplanowany na rzucie prostokąta, dwutraktowy, posiada podcień wsparty na czterech kolumnach, od strony frontowej. Budynek jest parterowy, z dość wysokim cokółem, dwuspadowym dachem i skromnie zdobionymi elewacjami z profilowanym gzymsem. W czasie gdy właścicielami majątku byli Dzieduszyccy, w obiekcie przetrzymywano liczne dzieła sztuki oraz wartościowe przedmioty. Część tych zbiorów ucierpiała w trakcie działań wojennych prowadzonych w trakcie I wojny światowej, m.in. podczas pożaru dworu w 1915 r. W 1953 roku obiekt przeszedł na własność Rolniczej Spółdzielni Produkcyjnej w Jasionowie, w części funkcjonowały jej biura, natomiast resztę przeznaczono na mieszkania dla pracowników. W obrębie budynku prowadzono tylko doraźne remonty, sposobami gospodarczymi, w chwili obecnej jego stan jest bardzo zły i wymaga podjęcia pilnych prac konserwatorsko-remontowych. W odniesieniu do parku dworskiego należy podkreślić, że można tutaj wyróżnić dwie fazy: starszą skupioną wokół budynku starego dworu, z początków XIX wieku z relikami pomnikowych okazów drzew oraz nowszą rozplanowaną na rzucie kwadratu w otoczeniu XX-wiecznego dworu. Zachowały się tutaj drogi dojazdowe, wraz z podjazdem do dworu, natomiast dróżki wewnątrz parku zachowane są tylko częściowo, czytelne są miejsca lokacji stawów.

Kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Malinówce. Historia świątyni sięga 1870 roku, kiedy to wśród miejscowej ludności zrodziła się pierwsza inicjatywa budowy własnego kościoła parafialnego; mieszkańcy Malinówki przynależeli do parafii w Komborni. Kolejnym impulsem do podjęcia tematu budowy było rozpoczęcie takiej inwestycji w Komborni. Parcelę pod świątynię w Malinówce przekazała Aniela Fryderyk z Wiluszów; ponadto dokupiono sąsiedni ogród z przeznaczeniem na plebanię. W 1931 roku Starosta brzozowski zatwierdził zawiązany Komitet budowy kościoła, w skład którego nie wszedł proboszcz z Komborni, a wręcz był on przeciwny inwestycji. Projekt kościoła wykonał krakowski architekt Wacław Nowakowski, który także osobiście nadzorował budowę oraz ją dofinansowywał. Budowę rozpoczęto w 1932 roku, a trwała ona nieprzerwalnie do 1934 roku. Kościół poświęcono 25 marca 1934 roku, natomiast dekretem biskupim z 1 listopada 1936 roku wyodrębniono Malinówkę, jako samodzielną parafię. Kościół założony został na jednonawowym rzucie, z węższym i niższym prezbiterium, do którego dostawiona jest zakrystia. Korpus nawowo-prezbiterialny na swoim obwodzie wzmocniony jest kamiennymi przyporami, a przekryty dwoma wysokimi dachami. Do boków nawy głównej dostawione są soboty wsparte na filarach; elewacja frontowa poprzedzona jest formą portyku z półkoliście zamkniętym otworem wejściowym. Kościół w Malinówce stanowi przykład poszukiwań stylistycznych w architekturze sakralnej okresu międzywojennego, mających na celu wykształcenie formy stylistycznej świątyni o polskim rodowodzie.

Dzwonnica przy kościele parafialnym w Malinówce została wybudowana w latach 50-tych XX wieku, w towarzystwie kościoła parafialnego. Dzwonnica murowana jest z cegły, otynkowana; posiada formę parawanową, ażurową. Założona została na planie wydłużonego prostokąta; posiada jedną kondygnację, ujętą po bokach dwiema parami przypór, przepartą trzema arkadami, sklepionymi kolebkowo. Kondygnacja zwieńczona profilowanym gzymsem, ponad którym zwieńczenie ukształtowane jest szczytowo z krzyżem w centrum. Bryłę przekrywa dwuspadowy dach, kryty blachą. Wyposażenie dzwonnicy stanowią trzy dzwony z pracowni Felczyńskich.

Plebania przy kościele parafialnym w Malinówce wzniesiona została w latach 30-tych XX wieku, w sąsiedztwie nowo wybudowanego kościoła. Budynek wzniesiono według projektu krakowskiego architekta Wacława Nowakowskiego. Drewniana plebania założona jest na rzucie prostokąta, z prostokątnym ryzalitem od frontu. Zwarta i kubiczna bryła nakryta jest wysokim dachem czterospadowym z dwoma lukarnami od frontu. Ryzalit z dachem dwuspadowym i oknem w trójkątnym szczycie je wieńczącym. Budynek wzniesiony został z drewna, na kamiennej podmurówce, elewacje szalowane poziomym deskowaniem.

Stara szkoła w Malinówce to budynek wzniesiony na przełomie 1910 i 1911 roku, który pomimo zawirowań historycznych przetrwał niemalże w niezmienionej formie do dnia dzisiejszego. Jest to obiekt wyjątkowy w skali miejscowości pod względem usytuowania i wyglądu. Położony jest na wzniesieniu, na łuku jezdni, dobrze eksponowany w najazdach widokowych, tworząc subdominantę przestrzenną w zabudowie wsi. Budynek prezentuje stosunkowo skromną i zwartą bryłę z typowymi rozwiązaniami stylistycznymi, niemniej jednak stanowi jedyny o tej skali i randze architektonicznej obiekt użyteczności publicznej w tej miejscowości, wybudowany wg projektu rzeszowskiego budowniczego Maksymiliana Konteckiego.

Kościół parafialny pw. św. Stanisława Bpa w Trześniowie jest drugą świątynią, jaka powstała w tamtejszej parafii. Kościół wzniesiony został w latach 1897-1898, według projektu architekta krakowskiego Jana Sas-Zubrzyckiego. Budowę finansowano ze składek parafian, którzy także ją prowadzili. Świątynia poświęcona została 20 października 1898 roku przez dziekana sanockiego ks. Bronisława Stasickiego. Wnętrze kościoła częściowo wyposażono zabytkami pochodzącymi z rozebranego w 1898 roku starego, drewnianego kościoła. Świątynia utrzymana w duchu eklektycznych nurtów końca XIX wieku, stylistycznie prezentuje neoromanizm z elementami neogotyku. Budowla założona została na rzucie krzyża łacińskiego. Korpus posiada trzy nawy, przed prezbiterium krzyżuje się z transeptem. Prezbiterium zwrócone na wschód, zamknięte jest trójbocznie, po bokach ujęte parą niesymetrycznych zakrystii. Na osi kościoła, po jego zachodniej stronie, w fasadzie znajduje się sporych rozmiarów wieża, założona na rzucie kwadratu. Wysokość ścian dla nawy głównej i poprzecznej oraz prezbiterium jest jednakowa; przekrywają je dachy dwuspadowe. Nawy boczne są niższe i znacznie węższe od głównej, przykryte dachami pulpitowymi. Dwuspadowy dach na prezbiterium przechodzi w trójpołaciowy nad częścią absydy. Wieża frontowa przykryta jest wysokim, czterościanym hełmem, zwieńczonym krzyżem. Na skrzyżowaniu naw zlokalizowana jest sygnaturka. Elewacje świątyni posiadają fakturę ceglana o wątku krzyżowym, urozmaicone są kamiennymi elementami detali. W dolnej kondygnacji wieży znajduje się główne wejście do kościoła, obwiedzione bogatym, kamiennym portalem; ponad nim jest kamienna ośmiolistna rozeta.

Cmentarz przy kościele parafialnym w Trześniowie zlokalizowany jest w otoczeniu kościoła; założenie ma XVIII-wieczny rodowód. Jego teren od wschodu zamyka się w prostokącie, od zachodu zaś owalnie. Świątynia znajduje się w centrum założenia, którego granice wytacza ogrodzenie z drzewami na jego obwodzie. Na terenie cmentarza zachowało się 4 kamienne pomniki nagrobne, z których najstarszy pochodzi z 1849 roku. Wszystkie nagrobki zlokalizowane są po prawej stronie od bramy. Nagrobki: 1. Edwarda Certoris de Strzeżenieckiego, zm. w 1849 roku, 2. Jana i Emmy Muhne Nthal, zm. w 1888 i 1891 roku, 3. Katarzyny Madej, zm. w 1888 roku i 4. NN.

Cmentarz parafialny w Trześniowie usytuowany jest obok kościoła, za ogrodzeniem po stronie południowej; założony został w XVIII wieku, na planie prostokąta z centralną aleją. Obsadzony jest topolami; na jego terenie ulokowana jest drewniana kostnica konstrukcji zrębowej. Pośród setek pomników zlokalizowanych jest 14 kamiennych nagrobków, datowanych na drugą połowę XIX wieku. Najstarszy, zachowany nagrobek pochodzi z 1868 roku. Niezwykle interesującym obiektem jest monumentalny grobowiec Grodzickich, powstały zapewne w końcu XIX wieku. Z 1868 roku pochodzi nagrobek Marianny Mermon o ludowych formach.

Zespół dworsko-parkowy w Trześniowie. Całość obecnego założenia pochodzi z połowy XIX wieku. Jego budowa wiązana jest z rodziną Kołłątajów. W skład zespołu oprócz parku, dworu i spichlerza, w przeszłości wchodziły jeszcze obiekty folwarczne: czworak, oficyna, stajnie oraz stawy. Całość założenia stanowiła siedzibę zamożnej szlachty. Charakter zespołu został zatarty w latach powojennych, kiedy to zaczął on być użytkowany przez PGR. Powstało wówczas wiele budynków, zmniejszono powierzchnię parku, działania te wpłynęły degradująco na stan zachowania zabytku. Trzon zespołu stanowi pochodzący z połowy XIX wieku, drewniany dwór. Obiekt budowany w technologii zrębowej, na rzucie prostokąta, kryty czterospadowym dachem gontowym. Na osi fasady i tylnej elewacji posiada drewniane oszklone

ganki. Posiada ozdobne szalowanie ścian zewnętrznych. W roku 1996 obiekt uległ częściowemu spaleniu, konieczna była całkowita wymiana więźby dachowej wraz z poszyciem. W obrębie zespołu dworsko-parkowego w Trześniowie znajduje się jeszcze spichlerz wybudowany w 1860 roku. Stanowi on cenny przykład drewnianego budownictwa folwarcznego z połowy dziewiętnastego wieku. Ulokowany został w głębi zespołu, w chwili obecnej izolowany jest od otoczenia licznymi współczesnymi nasadzeniami drzew. Jest to budynek drewniany konstrukcji zrębowej, zwęglowanej na obłap, posadowiony na kamienno-ceglanym podmurowaniu. Od frontu posiada szeroki podcień wsparty na siedmiu słupach

z zastrzałami. Dach dwuspadowy, kryty dachówką ceramiczną. Rozplanowany został na rzucie prostokąta. W ostatnich latach rozebrana została dobudówka od strony wschodniej, powstała na początku XX w., tym samym obiekt powrócił do pierwotnej bryły. Również w ostatnim czasie usunięto stropy z obu pomieszczeń wewnątrz zabytku. W budynku spichlerza w trakcie drugiej wojny światowej miał ukrywać się Aleksander Rybicki, oficer Armii Krajowej, kurier karpacki, założyciel i twórca Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. W przypadku parku w Trześniowie mamy do czynienia z niewielkim ogrodem oraz z czytelnymi do chwili obecnej stawami powstałymi ze spiętrzenia potoku. Pozostała część dawnego parku została zdegradowana w okresie PRL-u. Z ciekawych okazów starodrzewu występuje tu pomnikowy okaz dębu szypułkowego i platan klonolistny. Należy podkreślić, że w obrębie zespołu dworsko-parkowego w Trześniowie zachowały się budynki zaplecza gospodarskiego, niekiedy są one mocno przekształcone w wyniku działalności PGR-u, niemniej jednak konieczne jest tutaj przeprowadzenie dokładniejszych badań architektoniczno-konserwatorskich, mających na celu określenie zachowanych dotychczas nierozpoznanych zabytkowych elementów dawnego założenia folwarcznego.

Budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Trześniowie usytuowany jest w niedalekim oddaleniu od tamtejszego kościoła parafialnego. Budynek jest jednym z przykładów licznych Sokolni powstających na terenie Galicji w końcu XIX i początkach XX wieku. Obiekt o historyzującej dekoracji architektonicznej stanowi materialne świadectwo działalności Towarzystwa, zasłużonego przede wszystkim dla podtrzymywania polskości oraz patriotycznego wychowania młodzieży w okresie zaborów. Siedziba trześniowskiej Sokolni wybudowana została zapewne w pierwszej ćwierci XX wieku, jej powstanie związane było z działaniami i dążeniami Towarzystwa. Fundusze na wzniesienie obiektu pochodziły z różnych źródeł: utworzonego przez Towarzystwo funduszu na budowę własnej siedziby, organizowania licznych akcji, loterii i imprez, z których dochody zasilają utworzony fundusz.

Zespół pałacowo-parkowy we Wzdowie w obecnym kształcie pochodzi z przełomu XVIII i XIX wieku, i związany jest z działalnością rodziny Ostaszewskich, uformowany został jednak na podłożu starszego założenia, dotychczas bliżej nierozpoznanego. W 1800 roku Adam Ostoja – Ostaszewski ówczesny właściciel majątku dokonał rozległej przebudowy pałacu nadającej mu obecnego charakteru architektonicznego. Również w tym okresie powstawały liczne towarzyszące pałacowi zabudowania, z których część, m.in. obserwatorium astronomiczne, nie dotrwały do chwili obecnej. Pałac uległ uszkodzeniu w trakcie działań wojennych w okresie I wojny światowej. W okresie po II wojnie światowej majątek uległ upaństwowieniu, a budynek pałacu zdewastowaniu. Obiekt utracił cenne wyposażenie ruchome i większość ozdobnych detali architektonicznych. Od roku 1959 w pałacu funkcjonował Uniwersytet Ludowy, który w latach 70-tych XX wieku dokonał remontów w znaczący sposób przekształcających wnętrze pałacu. Obiekt obecnie jest w rękach prywatnych właścicieli. Wypada tutaj podkreślić, że pałac ten należy do największych i najciekawszych rezydencji neoklasycystycznych na terenie Podkarpacia. Jest to obiekt murowany z cegły i kamienia. Posiada podpiwniczenia, które z dużą dozą prawdopodobieństwa są pozostałościami starszej rezydencji, być może XVII-wiecznej, sklepione kolebkowo. Posiada wieloczołowe rozplanowanie, będące następstwem kolejnych etapów rozbudowy. Trzon pałacu założony został na rzucie litery „L”, przy jednym z narożników posiada okrągłą wieżę, przy kolejnym alkierz na rzucie prostokąta, a od południowego wschodu oranżerię częściowo na planie koła, natomiast do południowo-wschodniego naroża przylega prostokątne skrzydło mieszkalne. Pałac posiada mocno zróżnicowaną i rozczłonkowaną bryłę; w fasadzie frontowej dominuje dwukondygnacyjny portyk z trzema półkoliście zamkniętymi arkadami. Elewacje urozmaicone gzymsami z otworami okiennymi ujętymi w wydatne profilowane obramowania, na elewacjach oranżerii gładkie półkolumny tokańskie. Wnętrze obiektu mocno przekształcono, zmianie uległ układ wnętrza, który również pozbawiono większości detalu architektonicznego. Zachowało się tu kilka oryginalnych kominków, m.in. w dawnej sali balowej, gdzieś występują pozostałości dekoracji sztukatorskiej stropów, a we wschodniej części pałacu reprezentacyjne kamienne schody z ozdobną kamienną balustradą. W obrębie zespołu zachowała się dawna rzadówka, powstała zapewne pod koniec XIX wieku. Po wojnie obiekt był zamieszkały przez

pracowników Uniwersytetu Ludowego do lat 70-tych XX w., po tym czasie opuszczony, popada w ruinę. Jest to budynek drewniany, konstrukcji zrębowej, posadowiony na kamiennej podmurówce, rozplanowany na rzucie kwadratu, dwukondygnacyjny o prostej zwartej bryle, nakryty czterospadowym dachem namiotowym. Posiada elewacje szalowane pionowo deskami. W chwili obecnej stan obiektu jest katastrofalny. Park we Wzdowie stanowi przykład jednego z największych krajobrazowych ogrodów z przełomu XVIII i XIX wieku na terenie Podkarpacia. Obiekt ten to połączenie rozległego naturalnego zbiorowiska leśno-parkowego z szerokimi i długimi alejami dębowymi, z dobrze zachowaną dębową aleją wzdłuż głównej drogi dojazdowej do zespołu. W jego obrębie wyróżnić można ostatnią fazę zabudowy z drugiej połowy XIX wieku, z dominującym układem wielopromienistym i asymetrycznym, a w otoczeniu pałacu symetrycznym pięciopromienistym. Wśród okazów drzew wyróżnić należy imponujące stare dęby szypułkowe. W obrębie parku mamy do czynienia z rzadkimi komponowanymi nasadzeniami z sosny pospolitej, występują tutaj również wewnętrzne aleje grabowe. Zachował się również kopiec widokowy, gabarytem przypominający grodzisko, otoczony fosą, a także altana lipowa. Z parku otwierają się piękne osie widokowe na pogórza.

Zabytki ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków Gminy Haczów. Jednym z obowiązków nałożonych przez ustawę o ochronie zabytków na gminy jest „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”. Temu zadaniu ma służyć gminna ewidencja zabytków, o której jest mowa w artykule 22. Punkt 4 tego artykułu mówi: „Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomości z terenu gminy”. Natomiast punkt 5 określa zakres gminnej ewidencji, w której powinny być ujęte: zabytki nieruchome wpisane do rejestru, inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków oraz inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków. Gmina Haczów utworzyła Gminną Ewidencję Zabytków, którą przyjęto na mocy Zarządzenia Wójta Gminy Haczów nr 82/2023 z dnia 12 czerwca 2023 roku. Z terenu gminy Haczów zewidencjonowane zostały 193 obiekty nieruchome o charakterze zabytkowym, w tym 62 zabytki nieruchome i 131 stanowisk archeologicznych. Zespół tych zabytków zawiera zabudowania o charakterze sakralnym, cmentarze, zespoły dworsko- i pałacowo-parkowe, budynki o świeckim przeznaczeniu oraz tzw. małą architekturę obejmującą kapliczki, krzyże przydrożne i pomniki, a nadto stanowiska archeologiczne.

d. Zabytki ruchome.

Zabytek ruchomy to – zgodnie z definicją zawartą w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami – rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Na terenie gminy Haczów zabytki ruchome stanowią w głównej mierze wyposażenie wnętrz kościelnych i dworskich; zaliczają się do nich ponadto kapliczki przydrożne oraz nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy.

Wyposażenie i wystrój malarski dawnego drewnianego kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła w Haczowie jest wyjątkowo bogate i pochodzi z czterech okresów czasowych. Główny jego trzon powstał w epoce baroku i rokoka (XVII oraz XVIII wiek); w jego skład wchodzi sześć okazałych i przestrzennie rozbudowanych architektonicznych struktur ołtarzowych, ambona, ławy, organy piszczalkowe wraz z prospektem oraz komoda zakrystyjna. Uzupełnieniem jego są pomniejsze zabytki wcześniejsze, jak i późniejsze. Najstarsze zabytki reprezentują sztukę gotycką. Z lat około 1400 roku pochodzi wczesnogotycka rzeźba *Pieta*, utrzymana w estetyzującej, idealizującej w swym wyrazie fazie stylu „pięknych madonn”. Estetykę późnogotycką prezentuje rzeźba *Matki Bożej z Dzieciątkiem*, należąca do postwoszkowskiej manieri stylu; pierwotnie stanowiła zapewne centralny element niezachowanego tryptyku, dziś samotnie zdobi wnętrze prezbiterium. Gotycką sztukę przedstawia ponadto XVI-wieczna kamienna chrzcielnica, w XVII wieku uzupełniona o barokową pokrywę. Datą „1624” opatrzony jest obraz *Św. Roch*, stanowiący element drugiego okresu doposażenia wnętrza kościelnego. Z tego czasu pochodzi również ołtarz boczny pw. Chrystusa Miłosiernego, posiadający estetykę barokową, ale jeszcze z reminiscencjami manierystycznymi. Równoczesowe są ponadto cztery rzeźby ewangelistów, pierwotnie zdobiące korpus ambony oraz kilka obrazów i feretron. Szczególne piętno na przeobrażeniu wnętrza odcisnęła doba późnego baroku, kiedy to wprowadzono do świątyni wyżej wspomniany główny trzon wyposażenia. Z końca XIX wieku pochodzi kilka drobnych elementów, które zapisują się w historii

doposażenia tegoż wnętrza. Wydaje się jednak, iż najcenniejszy element wystroju świątyni haczowskiej stanowi dziś dekoracja malarska o motywach figuralnych datowana na 1494 rok; jest jednym z najstarszych zespołów malowideł ściennych występujących w świątyniach drewnianych. Motywy ikonograficzno-formalne gotyckich malowideł stanowią jeden z najwcześniejszych i najbogatszych przykładów szerokiej recepcji niemieckich wzorów graficznych. Malowidła przedstawiają sceny ze Starego i Nowego Testamentu, oraz świętych Kościoła Katolickiego. Ujęte są w regularny podział ramowy. Zrekonstruowany strop gotycki we wnętrzu nawy tworzy aranżację konserwatorską autorstwa prof. J. Gadomskiego i dr Mariana Korneckiego. Trzonem tej kompozycji są zachowane oryginalne deski, na których fragmentarycznie widoczne były postacie Najświętszej Marii Panny i Archanioła Michała. Obok tych malowideł we wnętrzu zachowana jest również w dużym stopniu warstwa późnobarokowa. Dekoracja osiemnastowieczna ma charakter architektoniczny, z ornamentacją podporządkowaną rytmowi podziałów.

Nagrobki na cmentarzu parafialnym w Haczowie obecnie zgrupowane są wzdłuż głównej alei cmentarza, tworząc przy tym swego rodzaju lapidarium. Pierwotnie zlokalizowane były w części, gdzie obecnie stoi nowa kaplica cmentarna, zaś przed jej budową, w 1993 roku, translokowano je. Pośród zespołu zabytkowych trzydziestu siedmiu pomników można wydzielić grupy o zbliżonych formach, obróbce kamieniarskiej, stylistyce, a także sygnaturach jednego rzeźbiarza. I tak największą, dominującą grupę stanowią nagrobki o cokole w typie *cippus*, bądź formy stosu kamieni, zwieńczone krzyżem. Zdecydowanie mniejszą tworzą pełnoplastyczne rzeźby, ustawiane na cokołach (Matka Boża Różańcowa, Bolesna, Niepokalanie Poczęta), bądź tworzące kompozycję rzeźbiarską (uskrzydłony aniołek). Odrębną reprezentują klasycyzujące obeliski, a jeszcze inną stele. Odosobnionym przykładem jest grobowiec rodziny Urbańskich o formie architektonicznej tumbi z podziemną komorą, zdobiony herbami oraz bogatym detalem rzeźbiarskim. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż czas wykonania poszczególnych obiektów odpowiada estetycznemu duchowi danego okresu. Najstarszy typ klasycystycznych pomników nagrobnych reprezentują dwa obeliski powiązane z rodziną Urbańskich, będącej właścicielami Haczowa, z lat 40. XIX wieku. Stanowią one jednostkowe przykłady stylistyki epoki Oświecenia oraz niezwykle interesujący przykład sztuki sepulkralnej na wiejskim cmentarzu. Obiekty powstałe w 2 połowie XIX i w początkach XX wieku, reprezentują estetykę eklektyzmu oraz neostylów. O ich szczególnych wartościach stanowi zarówno perfekcyjnie wykonana obróbka, z uwzględnieniem najdrobniejszych szczegółów, jak i stylistyczne osadzenie w odpowiednim nurcie. Nieliczne nagrobki wykonane w 1 połowie XX wieku, odpowiadają jeszcze stylistyce historyzmu, inne zaś reprezentują konwencję modernistycznego kształtowania form, posługując się stosowaniem uproszczonych i zgeometryzowanych płaszczyzn. Dodatkową rangę posiadają obiekty sygnowane przez rzeźbiarzy, wprowadzając przy tym wiedzę na temat lokalnych warsztatów kamieniarskich, a jednocześnie podnosząc swą wartość naukową. Inskrypcje na pomnikach są tym cenniejsze, iż stanowią informację w kwestii ludności zamieszkującej Haczów, ułatwiając niejako genealogię większych rodów, poza tym prezentują rozwój sentencji nagrobnych oraz sposobów ich zapisów na przestrzeni wieków.

Pozostałości wyposażenia dawnego dworu Urbańskich w Haczowie powiązane są ściśle z architekturą tego niegdyś świetnego budynku, który obecnie tylko w części wschodniej zachował autentyczną substancję. Zachowane relikty wyposażenia posiadają autentyczny charakter; wystrój malarski wewnątrz jest skromny i schematyczny, stanowi jednak rzadki przykład dekoracji, gdyż bardzo nieliczne dwory, które przetrwały w regionie Podkarpacia taką jeszcze posiadają. Zachowane do dziś portale kamienne i szafę ścienną w garderobie należy datować na XVII lub XVIII wiek. Malowidła w kancelarii pochodzą z czasu późniejszego, kiedy to przebudowana została zachodnia część korpusu dworu nadając całości budowli styl klasycystyczny. Z tej fazy przebudowy pochodzą ponadto detale kamienne z portyku frontowego i elementy cokołowe schodów ozdobione kulistym zwieńczeniem. Z przełomu XIX i XX wieku pochodzi stolarka okienna i drzwiowa, powtarzająca zapewne formy stylowe z wcześniejszej fazy rozbudowy.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny w Jasionowie w części pochodzi z drewnianego kościoła, translokowanego w 1982 roku do Zmiennicy. Jest zdekompletowane, jako że zasadniczy jego trzon został przeniesiony wraz ze starym kościołem. Najcenniejszym jego elementem jest gotycka, kamienna chrzcielnica o rozbudowanym programie heraldycznym. Z przełomu XVII i XVIII wieku pochodzi malowany olejno na płótnie obraz *Św. Katarzyna*; wizerunek patronki Parafii i kościoła eksponowany jest w nowej nastawie ołtarza głównego. Wyjątkowe wartości prezentuje również okazały instrument organowy z neobarokowym prospektem. Pośród zabytków jasionowskiej świątyni na uwagę zasługują ponadto dwa feretrony z końca XVIII wieku, dwa drewniane krucyfiksy, z końca XVII i XVIII

wieku, piaskowcowa kropielnica z datą „1859” oraz kolekcja naczyń liturgicznych, w skład których wchodzi dwa relikwiarze, para kielichów oraz neogotycka puszka z inskrypcją „Dar Parafian 1913”.

Dzwon w dzwonnicy przy kościele parafialnym w Jasionowie jest bardzo rzadkim przykładem gotyckiej sztuki. Umieszczony jest we wschodniej arkadzie dzwonnicy; jak wskazuje inskrypcja, powstał on w 1540 roku. Dzwon o średnicy 70 cm posiada koronę w formie dwóch krzyżowych kabłąków. W górnej części płaszcza widnieje inskrypcja wydzielona zdwojonym listwowaniem: CRISTVS REX FORTIS VENIT IN PACE 1540. Na płaszczu od strony północnej znajduje się niewielka okrągła plakietka ze sceną Ukrzyżowania. Dzwon jest obecnie najstarszym zabytkiem w posiadaniu parafii w Jasionowie, przy tym dokumentuje jej wielowiekową historię.

Wyposażenie kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Jezusowego w Malinówce nie przetrwało w swojej pierwotnej formie. Około 1933 roku Parafia w Malinówce otrzymała na wyposażenie nowej świątyni ołtarz ze Starej Wsi oraz ołtarz ze starego kościoła w Komborni, który w Malinówce pełnił funkcję głównego. Drugi ołtarz boczny został wykonany na wzór tego ze Starej Wsi przez mieszkańca Malinówki Franciszka Liputa. Tenże zamówił w Starej Wsi obraz „Matki Bożej Różańcowej”; natomiast małżeństwo Głuszkiewiczów przed 1934 rokiem ufundowało do kościoła obraz „Matki Bożej Ostrobramskiej”, który pierwotnie eksponowany był w górnej części ołtarza głównego. Niestety, wyżej wymienione nastawy ołtarzowe zostały w latach 60-tych XX wieku zastąpione nowymi, obecnie istniejącymi. W kościele znajduje się ambona z datą „1937”, prezentująca estetykę zapóźnionego baroku.

Wyposażenie ruchome kościoła parafialnego pw. św. Stanisława Bpa i Męczennika w Trześniowie nie jest jednorodne, gdyż stanowi kompilację obiektów powstałych w różnych okresach czasu, w tym również przeniesionych ze wcześniejszej świątyni. Ściany wnętrza pokrywa monumentalna dekoracja malarska wykonana w 1927 roku przez Włodzimierza Lisowskiego, artystę pochodzącego z Sanoka. Polichromia w swym ogólnym wyrazie odzwierciedla upodobania estetyczne oparte na stylistyce secesyjnej. Pośród ruchomych elementów wystroju dominuje sporych rozmiarów nastawa ołtarza głównego, utrzymana w konwencji neogotyku. Podobną stylistykę reprezentuje nieco późniejsza, jak się wydaje, ambona. Ołtarz boczny pw. Serca Jezusowego, pomimo iż pochodzi z tego przedziału czasowego, to jednak jest obiektem neorenesansowym. Drugi ołtarz boczny pw. Chrystusa Ukrzyżowanego został przeniesiony do nowego kościoła ze starej świątyni, gdzie przypuszczalnie mógł pełnić funkcję głównego. Jest dziełem późnobarokowym o dekoracji rokokowej. Ze wcześniejszej świątyni do nowego wnętrza przeniesiono ponadto barokową marmoryzowaną chrzcielnicę, krucyfiks z początku XVIII wieku oraz równoczesny obraz *Rzeź Niewiniątek* prezentujący barokowe malarstwo sztalugowe w najlepszym wydaniu. Najcenniejszym obiektem w kościele trześniowskim jest unikatowy gotycki tablicowy obraz fundacyjny powstały około 1520 roku. Przyjmuje się, iż do Trześniowa mógł on trafić po 1592 roku z innej miejscowości. Bogate wyposażenie ruchome zgrupowane we wnętrzu kościoła parafialnego w Trześniowie jest cennym zbiorem dzieł sztuki; stanowi przy tym przykład współistnienia w jednym wnętrzu obiektów sztuki sakralnej powstałej na przestrzeni wieków, odzwierciedlającej lokalną historię, tradycję i upodobania estetyczne miejscowej społeczności.

Kapliczki. Na terenie gminy Haczów zewidencjonowanych jest 25 kapliczek. W ten skład wchodzi kapliczki słupowe, kapliczki domkowe, krzyże przydrożne oraz figury przydrożne. Najwięcej tego typu zabytków zlokalizowanych jest w samym Haczowie; natomiast wszystkie te obiekty są dziełami artystów ludowych. Cechuje je swobodna interpretacja elementów stylów historycznych, przy czym wykazują wiele przejawów samorodnej twórczości. Datuje się je na koniec XIX oraz pierwszą połowę XX wieku. Twórcy kapliczek i figur nie byli skrupowani koniecznością ścisłego przestrzegania symboliki religijnej i prawidłowego używania przyjętych przez Kościół atrybutów. Działali z większą swobodą starając się, aby przedstawiane postaci świętych nie były zbyt wyniosłe i majestatyczne oraz aby przemawiały do prostego człowieka. Najwięcej zachowanych jest kapliczek słupowych; są to w większości wysmukłych proporcji słupy dwu- i trójkondygnacyjne z półkoliście zamkniętymi wnękami, w których eksponowane są rzeźby świętych. Dużą grupę stanowią także kapliczki domkowe i pseudo-domkowe; wśród nich prócz charakteru ludowego wyróżniają się te o ukierunkowanej stylowo estetyce. Kapliczki w formie figur przydrożnych również zdobią teren gminy.

e. Zabytki archeologiczne.

Gmina Haczów położona jest na styku dwóch regionów geograficznych. Jest to średniej wielkości jednostka samorządu terytorialnego, której obszar posiada bogatą rzeźbę terenu. Południową i centralną jej część zajmuje obniżenie terenu zwane Dołami Jasielsko – Sanockimi, natomiast jej północna część

obejmuje urozmaicone wzniesienia Pogórza Dynowskiego. W centralnej części tego terenu przepływa rzeka Wisłok, płynąca rozległą doliną, położoną w granicach Dołów Jasielsko - Sanockich. Rzeka ta wraz z licznymi dopływami, wśród których na pierwszym miejscu należy wymienić rzekę Tabor (daw. Morwawa) stanowi o dosyć dużej atrakcyjności osadniczej tego terenu zarówno w chwili obecnej jak i w pradziejach. Korzystne stosunki hydrograficzne, bardzo istotne z punktu widzenia pradziejowego osadnictwa, uzupełnione zostały przez dogodnie ukształtowanie terenu z licznymi łagodnymi i dobrze nasłonecznionymi wzniesieniami oraz występującymi tutaj w większości nie kamienistymi glebami gliniastymi, brunatnymi i biellicowymi oraz z rzadziej występującymi żyznymi madami, złożyły się w spłot uwarunkowań stanowiących o atrakcyjności tego terenu dla osadnictwa sięgając od pradziejów aż po czasy współczesne.

Zabytki archeologiczne odkrywane w terenie są materialnymi śladami ludzkiej działalności w pradziejach, a także w okresach historycznych, tworzą one stanowiska archeologiczne wyznaczające miejsca pobytu człowieka w przeszłości na danym obszarze. Podstawą skutecznie i prawidłowo prowadzonej ochrony stanowisk archeologicznych jest wiedza o ich stanie zachowania, pozwalająca podejmować odpowiednie działania konserwatorskie. Należy przy tym pamiętać, że stanowiska archeologiczne w przeciwieństwie do pozostałych kategorii zabytków są szczególnie narażone na zniszczenia nieraz nawet mimowolne, ze względu na to, iż obiekty te są niedostrzegalne (za wyjątkiem grodzisk, czy też kurhanów). Dodatkowo postępująca w szybkim tempie zabudowa, intensywne prace rolne, naturalne procesy związane np. z erozją gleby powodują ich postępującą degradację. Przeciwdziałać wyżej nakreślonym procesom ma dokładniejsze rozpoznanie stanowisk, ich ewidencjonowanie, a co za tym idzie określenie ich charakteru i dokładnej lokalizacji.

Pierwsze stanowiska archeologiczne na terenie gminy rozpoznano w okresie powojennym. Wiązało się to z działalnością archeologa dr Józefa Janowskiego z ówczesnego Muzeum Okręgowego w Krośnie, który poczynając od lat 50-tych XX wieku prowadził własne badania powierzchniowe, ewidencjonując m.in. osadę – stanowisko nr 7 AZP 111-76/23 w Trześniowie. Badacz ten w latach 1963-1964 odkrył i badał wykopaliskowo stanowisko nr 1 AZP 111-75/37 również w Trześniowie. Z rozpoznaniem prowadzonym przez etnografa i historyka Franciszka Kotulę z Rzeszowa wiąże się odkrycie domniemanego grodziska w Malinówce (stan. 2 AZP 110-75/3), badacz ten pisze, iż o jego istnieniu świadczą mają zachowane nazwy pól: „grodzisko duże i małe”. Jednakże kwestia obecności ewentualnego grodziska nie została dotychczas potwierdzona metodami archeologicznymi. Niektóre stanowiska, jak np. nr 1 AZP 110-76/6, wyznaczone zostały na podstawie dawnych przypadkowych znalezisk zabytków archeologicznych, o których wzmianki występują w dostępnych archiwaliach, w tym przypadku mowa o znalezisku skorup przy drodze do kościoła w Jabłonicy.

Zdecydowana większość stanowisk archeologicznych odkrytych na terytorium Gminy Haczów została zlokalizowana w trakcie realizacji ogólnopolskiego programu archeologicznych badań powierzchniowych pn. Archeologiczne Zdjęcie Polski prowadzonych na terenie gminy w latach 80- i 90-tych XX wieku. Powyższa metoda powstawała w latach 70-tych XX wieku, polega ona na inwentaryzowaniu stanowisk archeologicznych według jednolitych zasad penetracji terenowej i dokumentacji dla całego obszaru Polski. Standardy realizacji tych badań w ostatnich latach, głównie ze względu na możliwości, które niosą nowoczesne technologie, uległy znacznym zmianom i w głównej mierze opierają się na środowisku GIS. Cały kraj został podzielony na obszary AZP o powierzchni około 37,5 km², stworzono również obowiązujący wzór Karty Ewidencji Stanowiska Archeologicznego, na której znajdują się podstawowe dane o charakterze i lokalizacji konkretnego stanowiska archeologicznego. Karta ta na przestrzeni dziesięcioleci ulegała licznym modyfikacjom, jej ostatni – obowiązujący wzór wprowadzony został kilka lat temu, zmieniono również nazwę – KEZAL karta ewidencyjna zabytku archeologicznego łądowego.

W ostatnim czasie, w odniesieniu do ewidencjonowania stanowisk archeologicznych, zyskują na znaczeniu nowoczesne metody, m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Przy czym te ostatnie rzadko wykorzystywane są jako samodzielna metoda badawcza, najczęściej towarzyszą projektom zakrojonym na szerszą skalę, stanowiąc metodę uzupełniającą, pozwalającą lepiej rozpoznawać stanowiska archeologiczne, częściowo też obejmują one, ze względu na koszt, niewielkie fragmenty terenu. Natomiast lotniczy skaning laserowy pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem, gdzie dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Haczów należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu wybranych wyżej wymienionych metod.

Obszar gminy obejmuje 6 niepełnych obszarów AZP. Stanowiska zlokalizowane na terenie Gminy Haczów zewidencjonowano na 5 obszarach: 110-75, 110-76 i 111-76 badane przez Antoniego Lubelczyka odpowiednio w 1996, 1994 i 1992 roku, 111-75 badany przez Kazimierza Moskwę i Janusza Młynarskiego w latach 1981-1882, 112-76 badany powierzchniowo w 1990 roku przez Annę Muzyczuk oraz Jerzego Ginalskiego.

W chwili obecnej trwają starania, aby w ciągu najbliższych kilku lat krajowa ewidencja zabytków archeologicznych została wprowadzona do centralnego systemu elektronicznego sprzężonego ze środowiskiem informacji geoprzestrzennej (GIS), integrującego różne kategorie zabytków i form ochrony, jak też inne dane administracyjne, katastralne i przyrodnicze. Rozwiązanie takie z poziomu gminy znacznie ułatwiać będzie zarządzanie zasobem dziedzictwa.

Łącznie na terenie gminy zewidencjonowano 131 stanowisk archeologicznych (patrz: wykaz na końcu opracowania). Większość z odkrytych stanowisk archeologicznych, dzięki pozyskaniu z ich powierzchni charakterystycznych zabytków ruchomych, została skutecznie wydatowana na konkretną epokę dziejów człowieka. Część stanowisk uzyskała ogólniejsze datowanie na „pradzieje”, bądź ich przynależność kulturowo - chronologiczna w nielicznych przypadkach nie została określona. Większość odkrytych stanowisk to obiekty niewielkie, wyznaczone jako ślady osadnictwa na podstawie nielicznych znalezisk zabytków archeologicznych. Szczegóły dotyczące poszczególnych stanowisk archeologicznych zawarte zostały w wykazie na końcu opracowania. Dokładna lokalizacja stanowisk określona została na kartach gminnej ewidencji zabytków.

Należy tutaj podkreślić, iż pośród stanowisk archeologicznych zlokalizowanych w granicach gminy Haczów nie wszystkie posiadają jednakową wartość poznawczą. Część zewidencjonowanych obiektów należy określić, jako posiadającą dużą wartość poznawczą, są to zwłaszcza rozległe osady wielokulturowe. Natomiast ślady osadnictwa, gdzie wystąpiły pojedyncze znaleziska archeologicznych zabytków ruchomych klasyfikuje się, jako stanowiska o małej wartości poznawczej. Należy przy tym pamiętać, iż rzeczywista wartość poznawcza danego stanowiska archeologicznego może być miarodajnie określona jedynie na podstawie badań wykopaliskowych.

Całokształt archeologicznego zasobu kulturowego gminy został rozpoznany dotychczas na poziomie dostatecznym. Trzeba tu jednak brać pod uwagę ograniczenia, które wpływają na metodę badań powierzchniowych, a które wiążą się zwłaszcza z trudną dostępnością niektórych partii terenów objętych AZP, np. lasów i ugorów, bądź ogrodzonych terenów przy gospodarskich, które zajmują tereny dogodne do osadnictwa również w pradziejach. Dużą rolę odgrywa wpływ czasu, część stanowisk na przestrzeni lat ulega degradacji na skutek czynników naturalnych, takich jak erozja, bądź działalności ludzkiej związanej na przykład z ekstensywną gospodarką rolną. W związku z powyższym zasobu archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy nie należy uważać za zbiór zamknięty. Zasób ten powinien podlegać cyklicznej weryfikacji poprzez badania powierzchniowe (zwłaszcza terenów objętych AZP w latach osiemdziesiątych), jak i rozpoznawcze badania wykopaliskowe, które najpełniej potrafią udzielić odpowiedzi w kwestii rzeczywistej wartości danego obiektu archeologicznego.

Zdecydowana większość stanowisk zlokalizowanych na terenie gminy to, jak już wspomniano ślady osadnictwa, czyli znaleziska pojedynczych archeologicznych zabytków ruchomych, na podstawie których w chwili obecnej nie możliwe jest określenie precyzyjniejszych wartości poznawczych danego stanowiska. Następną kategorią stanowisk wg liczebności są punkty osadnicze, czyli znaleziska kilku lub kilkunastu zabytków pradziejowych, bądź historycznych. Wśród tego rodzaju stanowisk występuje większe zróżnicowanie odnośnie ich wartości poznawczej. Najcenniejszą kategorię stanowisk tworzą osady, cmentarzyska, grodziska, stanowiska te posiadają największy walor poznawczy (określony na podstawie badań powierzchniowych) niejednokrotnie potwierdzony w trakcie prac wykopaliskowych.

W poniżej zaprezentowanym omówieniu przyjęto chronologiczny podział epok pradziejów ludzkości z podaniem ogólnej liczby stanowisk z danej epoki zewidencjonowanych na terenie gminy wraz z wyszczególnieniem stanowisk najcenniejszych zgodnie z informacjami zawartymi w kratach ewidencyjnych stanowisk.

Najstarszy etap dziejów człowieka przypada na okres określany epoką kamienia, a dokładniej jej dwie pierwsze części tzn. paleolit (starsza epoka kamienia) oraz mezolit (środkowa epoka kamienia). Ówczesne społeczności ludzkie bazowały na „gospodarce” związanej z łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Okres ten był najdłuższym etapem rozwoju człowieka trwającym 3 miliony lat. Ogółem na epokę kamienia

spośród wszystkich stanowisk archeologicznych z terenu gminy Haczów badacze datowali 4 obiekty. Ze schyłkowym paleolitem wiązane jest stanowisko nr 4 AZP111-76/33

w Bukowie oraz stanowisko nr 13 AZP 111-76/29 w Trześniowie, gdzie w obu przypadkach odkryto pojedyncze wyroby kamienne wskazujące na takie właśnie datowanie. Ślad osadnictwa wiązany przez badaczy z epoką mezolitu zarejestrowany został, jako stanowisko nr 8 AZP 111-76/24 w Trześniowie. Natomiast ogólnie na epokę kamienia datowane zostało stanowisko nr 6 AZP 111-76/78 we Wzdowie.

Kolejną i zarazem ostatnią część epoki kamienia stanowi neolit (młodsza epoka kamienia) okres upowszechnienia uprawy ziemi i hodowli zwierząt, określane ze względu na swą doniosłość, mianem „rewolucji neolitycznej”. Z epoką tą wiąże się przejście do osiadłego trybu życia i opanowanie technik rzemieślniczych, z których najważniejszą była produkcja naczyń glinianych. Pierwsza penetracja ludzka w neolicie Dołów Jasielsko-Sanockich oraz otaczających ich pogórzy i gór wiązana jest z kulturą pucharów lejkowatych. Jednostka ta wykształciła się na podłożu mezolitycznej ludności trudniącej się zbieractwem oraz łowiectwem, do której przenikały trendy neolitu naddunajskiego. Ludność tej kultury dokonała dużych zmian w środowisku naturalnym odlesiając metodą wypaleniskową duże połacie terenu. Dotychczas na terenie gminy nie badano osad związanych z tą kulturą, jednakże badacze wiążą z nią kilka stanowisk archeologicznych ze znaleziskami pojedynczych fragmentów naczyń oraz narzędzi krzemienych świadczących być może o penetracji tych terenów przez przedstawicieli powyższej jednostki kulturowej. Są to: stan. 22 AZP 111-76/58 w Jasionowie oraz stan. 8 AZP 110-75/105 i stan. 10 AZP 110-75/107 w Malinówce. Ogółem na okres neolitu datowanych zostało 16 stanowisk archeologicznych, do najcenniejszych i najciekawszych osad i znalezisk narzędzi kamiennych należą: Haczów stan. 11 AZP 111-75/9 i stan. 16 AZP 111-75/15, Jabłonica Polska stan. 9 AZP 110-75/20, stan. 11 AZP 110-75/22 oraz stan. 24 AZP 110-75/35, Trześniów stan. 3 AZP 111-75/18.

W epoce brązu nastąpiło rozprzestrzenienie techniki obróbki brązu i upowszechnienie wyrobów z tego surowca. Natomiast gospodarczo kontynuowano wzorce wykształcone w okresie neolitu, zwłaszcza jeśli chodzi o produkcję żywności. Na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu na terenie gminy datowanych zostało 19 stanowisk archeologicznych, wśród których do ciekawszych znalezisk należą: Jasionów stan. 14 AZP 111-76/50, Trześniów stan. 12 AZP 111-76/28 oraz Wzdów stan. 15 AZP 111-76/87. Ogólnie na czasy epoki brązu i okresu halsztackiego z terenu gminy datowano 37 stanowisk archeologicznych. Z tego na wczesną epokę brązu 5, ogólnie na epokę brązu 1, na przełom epoki brązu i okresu halsztackiego 31. Do najciekawszych stanowisk datowanych na wczesną epokę brązu oraz na późniejsze jej fazy, a także jej przełom z okresem halsztackim należy zaliczyć: Buków stan. 7 AZP 111-76/36, Haczów stan. 8 AZP 111-75/6, Jabłonica Polska stan. 10 AZP 110-75/21, stan. 11 AZP 110-75/22, Jasionów stan. 2 AZP 111-76/38, stan. 13 AZP 111-76/49, stan. 14 AZP 111-76/50, Trześniów stan. 12 AZP 111-76/28, Wzdów stan. 5 AZP 111-76/77, stan. 15 AZP 111-76/87 i stan. 16 AZP 111-76/88. Odnośnie przynależności kulturowej powyższych stanowisk archeologicznych ciągle mamy do czynienia z sytuacją wymagającą wyjaśnienia. Stan badań i wiedzy na temat sytuacji kulturowej w tej części Podkarpacia w omawianym okresie dziejów, na chwilę obecną jest jeszcze niezadowalający i znacząco odbiega od stosunkowo dobrze rozpoznanej sytuacji kulturowej obszaru zlokalizowanego na północ od Karpat. Stanowiska archeologiczne datowane na epokę brązu i okres halsztacki wyznaczone na podstawie badań powierzchniowych posiadają jedynie ograniczoną wartość poznawczą. Z okresu tego wyraźnie wyróżnia się skupisko stanowisk zlokalizowane w obrębie dołów Jasielsko – Sanockich i ich obrzeży, jednakże rozpoznanie pełnego obrazu sytuacji kulturowej na tym terenie wymaga dalszych intensywnych badań archeologicznych. Niewątpliwie omawiany teren w epoce brązu, a także we wczesnej epoce żelaza podlegał silnym oddziaływaniom zakarpackim.

W okresie przedrzymskim (ostatnie cztery wieki przed Chrystusem) w Europie następował rozwój kultury lateńskiej łączonej z Celtami, a także z silnymi oddziaływaniami ludności celtyckiej na ludy sąsiednie. W okresie tym nastąpił wielki rozkwit technologiczny, przejawiający się zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i rzemiosła. Upowszechniło się m.in. użycie pługu, czy koła do wyrobu naczyń glinianych, a także szeregu narzędzi ułatwiających ludzką pracę. W powszechne użycie zaczęło wchodzić żelazo. Na okres lateński z terenu gminy datowanych na podstawie badań AZP zakwalifikowano jedynie stanowisko nr 12 AZP 111-75/10 w Haczowie. Jednakże jego ewentualnych związków z osadnictwem celtyckim nie udało się dotychczas potwierdzić w trakcie badań wykopaliskowych. Należy tutaj podkreślić, że z licznymi śladami osadnictwa celtyckiego, datowanym na okres od III do I w. p.n.e. mamy do czynienia na rozległym terenie w okolicach Sanoka, Górach Bukowych, i części Pogórza Dynowskiego. W związku z tym niewykluczone jest odkrycie w przyszłości pozostałości tego osadnictwa na terenie gminy Haczów.

Jednakże na chwilę obecną stan wiedzy dotyczący omawianej kwestii jest nadal niezadowalający i wymaga pogłębionych badań.

Kolejna fala osadnictwa na omawianym terenie wiąże się z okresem rzymskim. Na terenie Polski południowo – wschodniej w pierwszych czterech wiekach naszej ery rozwijała się kultura przeworska, znana ze stanowisk osadowych. Do najczęstszych znalezisk związanych z powyższą jednostką kulturową należą naczynia ceramiczne, przęśliki gliniane, ciężarki tkackie, narzędzia oraz ozdoby. Z okresem rzymskim związany jest wzrost liczby stanowisk archeologicznych na terenie gminy. Ogółem na te czasy datowanych zostało 35 obiektów. Do najciekawszych stanowisk należą osady: Buków stan. 6 AZP 111-76/35, stan. 7 AZP 111-76/36, Haczów stan. 1 AZP 111-75/34, stan. 6 AZP 111-75/4, stan. 7 AZP 111-75/5, stan. 8 AZP 111-75/6, stan. 11 AZP 111-75/9, stan. 12 AZP 111-75/10, stan. 20 AZP 111-75/24, stan. 26 AZP 111-75/30, stan. 27 AZP 111-75/31, Jabłonica Polska stan. 21 AZP 110-75/32, Jasionów stan. 3 AZP 111-76/39, stan. 6 AZP 111-76/42, stan. 13 AZP 111-76/49, Trześniów stan. 1 AZP 111-75/37, stan. 6 AZP 111-75/21, stan. 8 AZP 111-76/24, Wzdów stan. 2 AZP 111-76/75, stan. 6 AZP 111-76/78, stan. 16 AZP 111-76/88.

Od drugiej połowy IV w.n.e. przez cały V wiek na terenach Eurazji miały miejsce rozległe ruchy ludnościowe, określane jako „wędrowki ludów” (na terenie gminy Haczów nie występują stanowiska archeologiczne datowane na ten okres). W wyniku powyższych przemieszczeń ludnościowych na obecne tereny Polski, w początkach VI w., napłynęła ludność słowiańska. Od tego momentu datuje się początek wczesnego średniowiecza, którego koniec przypada na połowę wieku XIII. Na okres ten datowanych zostało 25 stanowisk archeologicznych. Do najcenniejszych, których wartość została ustalona na podstawie archeologicznych badań powierzchniowych należą: Haczów stan. 2 AZP 111-75/35, stan. 8 AZP 111-75/6, stan. 11 AZP 111-75/9, stan. 12 AZP 111-75/10, stan. 14 AZP 111-75/12, stan. 20 AZP 111-75/24, stan. 28 AZP 111-75/38, Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2, stan. 20 AZP 110-75/31, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, stan. 6 AZP 111-76/42, stan. 13 AZP 111-76/49, Trześniów stan. 3 AZP 111-75/18, stan. 6 AZP 111-75/21, Wzdów stan. 5 AZP 111-76/77. Ogólnie na okres średniowiecza datowano 4 stanowiska archeologiczne, do szczególnie wartościowych zaliczyć trzeba stanowisko nr 6 AZP 111-76/42 w Jasionowie, nr 12 AZP 111-76/28 w Trześniowie oraz nr 6 AZP 111-76/78 we Wzdowie. Z okresem późnego średniowiecza z terenu gminy związane są 3 stanowiska archeologiczne do cennych zaliczymy stan. 13 AZP 111-76/49 w Jasionowie. Na okres nowożytny datowano 5 stanowisk archeologicznych, wśród których wyróżnić należy: Haczów stan. 2 AZP 111-75/35, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, stan. 14 AZP 111-76/50, Wzdów stan. 5 AZP 111-76/77.

43 stanowiska archeologiczne uzyskały ogólne określenie na pradzieje wskazujące jedynie na użytkowanie stanowiska w czasach przedhistorycznych. Do cenniejszych osad posiadających takie datowanie zaliczamy: Haczów stan. 14 AZP 111-75/12, stan. 16 AZP 111-75/15, Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2, stan. 9 AZP 110-75/20, stan. 20 AZP 110-75/31, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, stan. 13 AZP 111-76/49, stan. 14 AZP 111-76/50, Wzdów stan. 5 AZP 111-76/77, stan. 15 AZP 111-76/87.

Nieliczne stanowiska archeologiczne nie posiadają ustalonej chronologii. Niewielka część stanowisk została scharakteryzowana, jako stanowiska archiwalne. Odpowiednia adnotacja znajduje się w rubryce „uwagi” w wykazie zamieszczonym na końcu opracowania. Wzmianki o takich stanowiskach znajdują się w literaturze, bądź w archiwach placówek zajmujących się archeologią. Obiekty te zostały rozpoznane przed realizacją akcji Archeologiczne Zdjęcie Polski, przede wszystkim w latach 50- i 60-tych XX wieku. Większość z nich nie posiada ustalonej dokładnej lokalizacji.

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Jednakże pełniejsze rozpoznanie tej kwestii wymagałoby wykonania licznych badań wykopaliskowych. Niezależnie od tego, rejon kumulacji niżej wymienionych stanowisk powinny podlegać ochronie strefowej w dokumentach planistycznych. Z sytuacją taką mamy do czynienia np. w Bukowie dwa duże stanowiska nr 6 AZP 111-76/35 i 7 AZP 111-76/36 łączy niewielka odległość w terenie oraz datowanie na okres rzymski. Również z okresem rzymskim związane są stanowiska nr 6 AZP 111-75/4, 7 AZP 111-75/5 i 8 AZP 111-75/6 w Haczowie, a także położone już w innym rejonie tej miejscowości stanowiska nr 11 AZP 111-75/9, 12 AZP 111-75/10 i 13 AZP 111-75/11, w tym przypadku należy zaznaczyć, że obiekty te zajmują bardzo dogodne miejsce pod względem osadniczym, położone na terasie nadzalewowej rzeki Tabor. W Jabłonicy Polskiej stanowiska nr: 18 AZP 110-75/29, 19 AZP 110-75/30, 20 AZP 110-75/31, 21 AZP 110-75/32, 22 AZP 110-75/33 można łączyć w jeden zwarty kompleks, także związany z okresem

rzymskim. Tak samo stanowiska nr 1 AZP 111-75/37 i 6 AZP 111-75/21 w Trześniowie oraz stanowisko nr 18 AZP 111-75/22 tworzyć mogą rozległą osadę z okresu rzymskiego. Natomiast we Wzdowie stanowiska nr: 5 AZP 111-76/77, 6 AZP 111-76/78 i 7 AZP 111-76/79 łączyć się mogą w rozległą osadę z przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego. Natomiast stanowiska nr: 15 AZP 111-76/87, 16 AZP 111-76/88, 17 AZP 111-76/89 oraz 18 AZP 111-76/90 we Wzdowie tworzyć mogą kompleks osadniczy z jednej strony związany z przełomem epoki brązu i okresu halsztackiego z drugiej z okresem rzymskim.

Należy tutaj podkreślić, że część stanowisk występujących w bliskiej odległości względem siebie datowane zostało na różne epoki pradziejów jak również na czasy średniowiecza, natomiast możliwe, iż również w takich przypadkach mamy do czynienia ze zwartymi kompleksami osadniczymi, jednakże ewentualne wyjaśnienie takich kwestii, jak już wspomniano, wymaga przeprowadzenia rozległych badań archeologicznych.

Na terenie gminy dwukrotnie na przestrzeni ostatnich lat prowadzone były archeologiczne badania powierzchniowe posiadające spory zasięg i związane z realizacją dużych inwestycji infrastrukturalnych, tj. drogi ekspresowej S-19 oraz gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola. Realizowano je z zamiarem aktualizacji wiedzy dot. archeologicznego dziedzictwa kulturowego zagrożonego zniszczeniem poprzez realizację robót ziemnych podczas wykonywania obu inwestycji.

Badania powierzchniowe związane z budową drogi ekspresowej S-19 prowadzono w 2016 roku, ich wykonawcą była Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego; w niewielkim stopniu objęły one obszar Gminy Haczów. Z jej terytorium zagrożone zniszczeniem poprzez realizację inwestycji jest stanowisko archeologiczne nr 2 AZP 110-75/13 w Jabłonicy Polskiej. W konkluzji przeprowadzonych badań podkreślono jednak, że stanowisko oddalone jest od linii rozgraniczającej inwestycję, a w trakcie weryfikujących badań powierzchniowych nie potwierdzono tutaj obecności jakichkolwiek śladów dawnej działalności człowieka, tym samym stanowisko zaklasyfikowano jedynie do uwzględnienia podczas prowadzonego w związku z inwestycją nadzoru archeologicznego. Nie odkryto też żadnych nowych stanowisk archeologicznych.

Drugie badania powierzchniowe objęły szerszy obszar gminy Haczów, a realizowane były w związku z planami budowy gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina-Pogórska Wola, który przecinał gminę na kierunku wschód – zachód. Badania te przeprowadzono w 2018 roku przez firmę Usługi Archeologiczne Delfa Robert Szwed. Również w tym przypadku nie odkryto żadnych nowych stanowisk archeologicznych. Natomiast do ratowniczych badań archeologicznych zaklasyfikowano znane z wcześniejszych badań AZP stanowiska: Trześniów stan. 3 AZP 111-75/18, Haczów stan. 13 AZP 111-75/11 i Haczów stan. 28 AZP 111-75/38. Efekty przeprowadzonych badań zostały opisane poniżej.

W ostatnich latach obszar gminy obejmowały legalne poszukiwania zabytków przy użyciu urządzeń elektronicznych. Poszukiwania śladów po działalności żołnierza niepodległościowego Antoniego Żubryda prowadziło w Malinówce Prywatne Muzeum Podkarpackich Pól Bitewnych. Natomiast Stowarzyszenie Eksploracyjno-Historyczne „GALICJA” prowadziło poszukiwania pochówku żołnierza z I wojny światowej we Wzdowie. W chwili obecnej nie są znane bliższe wyniki obu akcji poszukiwawczych.

Pierwsze odnotowane na terenie gminy Haczów rozpoznanie archeologiczne prowadzone było przez dr Józefa Janowskiego w 1957 w obrębie odkrytego wówczas stanowiska archeologicznego nr 2 AZP 111-75/35 w Haczowie. Obiekt ten zewidencjonowany został zarówno jako osada z XII-XIII wieku jak i późniejszy XIV-wieczny cmentarz. W chwili obecnej dokumentacja z przeprowadzonych badań jest niedostępna, jednakże wiadomo, że ze stanowiska pozyskano wówczas monety, przedmioty szklane, żelazne, fragmenty naczyń oraz kości ludzkie i fragmenty trumien.

Ten sam badacz realizował również wykopaliska w obrębie stanowiska archeologicznego nr 1 AZP 111-75/37 w Trześniowie, miało to miejsce w latach 1963 i 1964. Uchwycono wówczas pozostałości osadnictwa z okresu rzymskiego również z tych badań nie jest znana na chwilę obecną szersza dokumentacja.

Haczów stanowisko 13 AZP 111-75/11 zewidencjonowane, jako osada pradziejowa objęte było w 2018 roku ratowniczymi badaniami archeologicznymi poprzedzającymi budowę gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola. Eksplorację prowadzono tutaj na powierzchni 14 arów w formie wykopu o długości 140 i szerokości 10 metrów. Na obszarze tym odsłonięto i wyeksplorowano 9 obiektów archeologicznych, w większości w formie owalnych jam, z których dwa na podstawie zabytków ruchomych datowano na przełom neolitu i wczesnej epoki brązu. Cztery obiekty w formie dołków po słupowych tworzyły zarys regularnej konstrukcji czworobocznej.

Haczów stanowisko 28 AZP 111-75/38 w ewidencji figurujące, jako osada wczesnośredniowieczna; również tutaj w 2018 roku realizowano ratownicze badania archeologiczne poprzedzające budowę gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola. Eksploracją objęto powierzchnię 20 arów w formie wykopu o długości 200 i szerokości 10 metrów. Na obszarze tym odsłonięto i wyeksplorowano 17 obiektów archeologicznych, nie pozyskano żadnych zabytków ruchomych.

Kolejne badania również związane były z budową gazociągu wysokiego ciśnienia w 2018 roku, prospekcją objęte było stanowisko nr 3 AZP 111-75/18; w ewidencji to neolityczny punkt osadniczy oraz ślad osadnictwa pradziejowego. Wykop w tym przypadku posiadał wymiary 10 na 60 metrów. Przeprowadzone tutaj badania nie przyniosły odkryć jakichkolwiek śladów antropogenicznych. Nie stwierdzono obecności ruchomego materiału zabytkowego.

Ratownicze badania archeologiczne w roku 2021 w obrębie zespołu dworsko-parkowego w Haczowie prowadził mgr Marcin Glinianowicz. Rozpoznanie realizowano w związku z planami wykonania przyłącza gazowego do budynku dworu w Haczowie. Wykop posiadał charakter liniowy długości 20 metrów i szerokości ok 0,8 metra. W toku prac nie zarejestrowano żadnych śladów po dawnych przekształceniach terenu, nie natrafiono na obiekty archeologiczne oraz nie pozyskano żadnych zabytków ruchomych.

W roku 2023 Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu przeprowadził badania wykopaliskowe na terenie Cmentarza Parafialnego w Trześniowie. Badania miały na celu weryfikację informacji na temat lokalizacji pochówku dwóch żołnierzy Samodzielnego Batalionu Operacyjnego NSZ „Zuch” – Rudolfa Poliniewicza ps. Sroka oraz Władysława Sępa ps. Orzeł. Obaj zostali zamordowani w wyniku obławy UB z Brzozowa. Rozpoznanie prowadzono w ramach dwóch wykopów o powierzchni blisko 22 metrów kwadratowych. Natrafiono na szczątki ludzkie, jednakże analiza antropologiczna wykazała, że żadne nie należą do poszukiwanych ofiar represji komunistycznych. Poszukiwania mają być kontynuowane.

Warto w tym miejscu wspomnieć, że w ostatnich latach w najbliższej okolicy, ale już poza granicami gminy, prowadzono szereg badań archeologicznych, niejednokrotnie związanych z ciekawymi odkryciami, poprzedzających realizację dużych inwestycji: gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola, gazociąg wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Granica RP czy też obwodnica Sanoka. W Jaćmierzu, Posadzie Jaćmierskiej, Pakoszówce, paśmie pogórza po południowej stronie Sanoka itd. odkryto szereg nowych stanowisk archeologicznych oraz potwierdzono wartość znanych już wcześniej z AZP stanowisk, cennych rozległych osad w obrębie których pozyskano liczne ciekawe zabytki ruchome. Wśród tych stanowisk wstępnie wyróżnić można dwa horyzonty czasowe: pierwszy związany z epoką brązu i drugi wyraźniejszy o gęstszej sieci osadniczej łączony z okresem rzymskim. Kwestią czasu jest, kiedy osady w takim typie zostaną udokumentowane badawczo na terenie gminy Haczów. Widoczna jest tutaj wyraźna analogia do terenów sąsiednich, tak samo rysuje się tu obraz osadnictwa z okresu rzymskiego lokującego się na łagodnych stokach Pogórza Dynowskiego o południowej ekspozycji, a unikającego zasiedlenia płaskich obszarów Dołów Jasielsko – Sanockich.

W kontekście wyżej zasygnalizowanych odkryć cennych osad datowanych na okres rzymski i w mniejszym stopniu na epokę brązu, ujawnionych w sąsiedztwie oraz zbliżonym kontekście geograficznym osad z gminy Haczów, należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na tym terenie, jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych:

- Buków stan. 6 AZP 111-76/35 datowane na późny okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj aż 41 fragmentów naczyń ceramicznych wszystkie zakwalifikowano na okres rzymski wśród nich trzy egzemplarze ceramiki siwej oraz trzy fragmenty charakterystycznych brzegów. Na powierzchni stanowiska widoczne były wyraźne zaciemnienia pozostałości po rozorywanych obiektach archeologicznych.
- Buków stan. 7 AZP 111-76/36 datowane na późny okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj łącznie 29 fragmentów naczyń ceramicznych z tego dwadzieścia cztery zakwalifikowano na okres rzymski wśród nich jeden egzemplarz ceramiki siwej. Na powierzchni stanowiska widoczne były wyraźne zaciemnienia – ślady rozorywanych obiektów archeologicznych.
- Haczów (Na Polach) stan. 8 AZP 111-75/6 osada kultury przeworskiej, wyznaczona na podstawie znaleziska 38 fragmentów charakterystycznych dla okresu rzymskiego naczyń.

- Jabłonica Polska stan. 11 AZP 110-75/22 datowana na okres neolitu i na podstawie znaleziska 17 fragmentów naczyń ceramicznych wiązana z kulturą pucharów lejkowatych. Do tej pory stanowiska archeologiczne związane z tą jednostką kulturową były jedynie nielicznie badane na tym terenie. Omawiane stanowisko rokuje bardzo dużą wartością naukową w tym zakresie.
- Jabłonica Polska stan. 21 AZP 110-75/32 osada z okresu rzymskiego wyznaczona na podstawie 14 zabytków archeologicznych datowanych na tą epokę, położona charakterystycznie na łagodnym stoku niewielkiego wyniesienia z łatwym dostępem do wody.
- Jasionów stan. 3 AZP 111-76/39 datowane na okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj 14 fragmentów naczyń ceramicznych. Na powierzchni stanowiska widoczne były wyraźne zaciemnienia, ślady obiektów archeologicznych.
- Jasionów stan. 6 AZP 111-76/42 datowane na późny okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj łącznie 15 fragmentów naczyń ceramicznych z tego dziesięć datowano na okres rzymski w tym fragment brzegu i dna. Na powierzchni stanowiska widoczne były wyraźne zaciemnienia, ślady obiektów archeologicznych.
- Jasionów stan. 13 AZP 111-76/49 datowane między innymi na okres rzymski. W trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj aż 46 fragmentów naczyń ceramicznych. Z tego dwadzieścia sześć zakwalifikowano na okres rzymski. Na powierzchni stanowiska widoczne wyraźne zaciemnienia, w których znajdowały się (w 1992 r.) przepalone skorupy, polepa oraz bryłki żużla.
- Wzdów stan. 2 AZP 111-76/75 datowane na późny okres rzymski na podstawie 10 fragmentów ceramicznych z których dwa stanowiły charakterystyczne brzegi. Na powierzchni stanowiska widoczne były ślady rozorywanych obiektów archeologicznych.
- Wzdów stan. 6 AZP 111-76/78 datowane na późny okres rzymski, w trakcie badań powierzchniowych zebrano tutaj 15 fragmentów naczyń ceramicznych z tego dwa stanowiły fragmenty ceramiki siwej. Na powierzchni stanowiska widoczne były ślady rozorywanych obiektów archeologicznych.
- Wzdów stan. 15 AZP 111-76/15 na podstawie znaleziska 14 fragmentów naczyń ceramicznych zakwalifikowane, jako rozległa osada z przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego. W momencie ewidencjonowania w 1992 roku w południowej części obszaru stanowiska widoczne były wyraźne zaciemnienia na powierzchni pół z dużym prawdopodobieństwem ślady rozorywanych obiektów archeologicznych.
- Wzdów stan. 16 AZP 111-76/88 stanowisko odkryte wiosną 1992 roku datowane m.in na późny okres rzymski na podstawie jedynie 8 fragmentów ceramicznych, z czego 2 fragmenty stanowiły bardzo charakterystyczne egzemplarze ceramiki siwej.

Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi.

Kolejnym interesującym tematem badawczym jest rozpoznanie struktury osadnictwa wczesnośredniowiecznego oraz średniowiecznego na terenie gminy. Kwestia jego charakteru jest bardzo słabo rozpoznana, poniżej przedstawiono krótką charakterystykę wybranych stanowisk, które na podstawie badań powierzchniowych można wstępnie typować w pierwszej kolejności do rozpoznawczych badań archeologicznych.

- Haczów stan. 2 AZP 111-75/35 stanowisko wpisane do rejestru zabytków, stanowi otoczenie zabytkowego drewnianego kościoła. W latach 50 XX-wieku badane wykopaliskowo przez mgr Józefa Janowskiego. Zewidencjonowane zarówno jako osada z XII-XIII wieku jak i późniejszy XIV-wieczny cmentarz. Ze stanowiska pozyskano monety, przedmioty szklane, żelazne, fragmenty naczyń oraz kości ludzkie i fragmenty trumien. Badania tego stanowiska mogłyby przynieść sporo informacji o najwcześniejszym osadnictwie haczowskiego.
- Haczów stan. 11 AZP 111-75/9 zewidencjonowane jako osada wczesnośredniowieczna, gdzie z powierzchni terenu zebrano trzydzieści dziewięć fragmentów naczyń ceramicznych tak datowanych w tym dwa charakterystyczne fragmenty brzegów oraz trzy fragmenty posiadające zdobienia. W terenie w trakcie badań powierzchniowych widoczny był wyraźny ślad rozoranego obiektu archeologicznego – jamy.

- Haczów stan. 12 AZP 111-75/10 osada wczesnośredniowieczna datowana na podstawie znaleziska trzydziestu dwóch fragmentów naczyń ceramicznych.
- Haczów stan. 20 AZP 111-75/24 niewielka obszarowo osada datowana na podstawie dwudziestu dwóch fragmentów naczyń ceramicznych na okres wczesnego średniowiecza.
- Haczów stan. 28 AZP 111-75/38 stanowisko zewidencjonowane na podstawie trzydziestu czterech fragmentów naczyń ceramicznych w tym jednego zdobionego datowanych na okres wczesnego średniowiecza. Objęte badaniami archeologicznymi realizowanymi w związku z budową gazociągu wysokiego ciśnienia w 2018 roku. Badania objęły jedynie fragment tej rozległej osady. Zaewidencjonowano wówczas siedemnaście obiektów archeologicznych, jednakże nie pozyskano żadnych zabytków archeologicznych które mogłyby potwierdzić pierwotne datowanie. W przyszłości zasadnym byłoby lepsze rozpoznanie tego stanowiska w trakcie kolejnych badań wykopaliskowych.
- Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2 osada datowana na późną fazę wczesnego średniowiecza na podstawie znaleziska trzydziestu pięciu fragmentów charakterystycznych dla epoki naczyń ceramicznych. Niewielkie badania archeologiczne realizował w tym miejscu mgr Józef Janowski z Krosna w 1957 roku.
- Jabłonica Polska stan. 20 AZP 110-75/31 przykład ciekawej niewielkiej osady, z powierzchni której zebrano jedynie osiem fragmentów naczyń ceramicznych, jednakże trzy z nich stanowiły rzadki przypadek ceramiki datowanej na VIII-IX wiek.
- Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37 osada wczesnośredniowieczna zewidencjonowana już w latach 50 XX-wieku, z powierzchni zebrano wówczas fragmenty naczyń ceramicznych, natomiast w trakcie inwestycji budowlanej ujawniono tutaj obecność charakterystycznego obiektu archeologicznego w formie jamy trapezowatej, gdzie w części przydennej zarejestrowano obecność polepy oraz węgli drzewnych.
- Trześniów stan. 6 AZP 111-75/21 osada wczesnośredniowieczna zewidencjonowana na podstawie badań powierzchniowych w trakcie których zebrano dwadzieścia sześć fragmentów naczyń ceramicznych pozwalających datować stanowisko na ten właśnie okres.

Ponadto ciekawym zagadnieniem badawczo rozpoznawczym jest ewentualna kwestia istnienia grodziska wczesnośredniowiecznego w Malinówce. Wzmianki o tym obiekcie pojawiają się w literaturze przedmiotu już od lat 60 XX w. Obiekt umieszczony został w „Katalogu grodzisk i zamczysk w Karpatach” Juliusza Marszałka, gdzie opisano, że na płn.-zach. od wsi znajduje się samotna góra o rozległym płaskim szczycie, uformowana w podwójne plateau. Miejscowi nazywają pola na wyższym z nich „Grodzisko Wielkie”, a na niższym „Grodzisko Małe”. Zbocza wzgórza są strome, a powierzchnia wypłaszczenia wyższego wynosi ponad dwa hektary niższego natomiast około półtora hektara. W chwili obecnej na powierzchni nie są czytelne ślady ewentualnych ziemnych umocnień obronnych, jednakże może to być efekt długotrwałych prac polowych które doprowadziły do zatarcia takich pozostałości. Jako pierwszy rozpoznanie obiektu prowadził znany regionalista Franciszek Kotula oraz archeolog Andrzej Kunysz jednak w ramach powierzchniowych badań poszukiwawczych nie zarejestrowano tutaj żadnych zabytków ruchomych. Jediną wskazówką co do ewentualnego istnienia w tym miejscu grodziska średniowiecznego jest funkcjonowanie w tradycji ludowej charakterystycznej nazwy.

f.Rejestr zabytków

Zgodnie z art. 9 oraz 10 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, do rejestru zabytków wpisuje się zabytek nieruchomy lub ruchomy na podstawie decyzji wydanej przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na wniosek właściciela tegoż zabytku lub z urzędu. Wpis do rejestru dokonywany jest jedynie w przypadku możliwości obiektywnego wykazania, że obiekt odpowiada w pełni definicji zabytku zawartej w art. 3 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, a w szczególności dowiedzeniu, iż jego zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Rejestr zabytków nieruchomych.

- Haczów – drewniany kościół, dawniej parafialny pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła; A-579 z 15.11.1948 roku.
- Haczów – zespół kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP: kościół parafialny, kamienna figura NMP oraz ogrodzenie; A-397 z 24.02.2010 roku.

- Haczów – zespół dworsko-parkowy: dwór Urbańskich, oranżeria, lamus (oficyna), kaplica, brama oraz park; A-313 z 14.12.1968 roku.
- Haczów – szkoła; A-90 z 15.02.1986 roku.
- Jabłonica Polska – cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana, obecnie kościół parafialny pw. Zwiastowania NMP; A-216 z 05.11.1990 roku.
- Jasionów – zespół dworsko-parkowy: dwór, oficyna oraz park; A-103 z 03.10.1986 roku.
- Trześniów – kościół parafialny pw. św. Stanisława Bpa; A-196 z 29.03.1990 roku.
- Trześniów – zespół dworsko-parkowy: dwór, spichlerz oraz park; A-363 z 22.08.1968 roku.
- Wzdów – zespół pałacowo-parkowy: pałac, rządówka oraz park; A-85 z 15.01.1986 roku.

Rejestr zabytków ruchomych.

- Haczów – drewniany kościół, dawniej parafialny, wyposażenie:
- polichromia odkryta przed 1960 rokiem; B-412 z 15.01.1960 roku.
- 11 desek stropowych z dekoracją malarską; B-1 z 25.06.1999 roku.
- ambona oraz komplet ław kościelnych; B-49 z 14.12.2001 roku.
- komoda zakrystyjna z dwiema nadstawkami oraz instrument i prospekt organowy; B-61 z 05.09.2002 roku.
- polichromie odkryte po 1960 roku, polichromie nowożytnie, polichromie neostylowe, ołtarz główny, rzeźba *Pieta*, obraz *Św. Jan Chrzciciel z nieokreślonym świętym chrześcijańskim*, rzeźba *Św. Paweł*, rzeźba *Św. Piotr*, obraz *Wniebowzięcie Matki Bożej*, rzeźba *Św. Stanisław bp*, rzeźba *Św. Wojciech bp*, rzeźba *anioł*, rzeźba *anioł*, rzeźba *Matka Boża Niepokalanie Poczęta*, tabernakulum, ołtarz boczny pw. św. Izydora, mensa, predella, obraz *Św. Izydor oracz*, obraz *Św. Barbara*, gloria promienista z hierogramem „MARIA”, ołtarz boczny pw. św. Michała Archanioła, mensa, predella, obraz *Św. Michał Archanioł*, obraz *Św. Mikołaj*, ołtarz boczny pw. św. Józefa, mensa, obraz *Pieta haczowska adorowana przez św. Wojciecha i Stanisława*, obraz *Św. Józef*, obraz *Św. Antoni Padewski*, rzeźba *aniołek*, rzeźba *aniołek*, ołtarz boczny pw. Adoracji Dzieciątka Jezus, mensa, predella, obraz *Dzieciątka Jezus adorowane przez św. Dominika i Katarzynę Sieneńską*, obraz *Trójca Święta*, rzeźba *aniołek*, rzeźba *aniołek*, ołtarz boczny pw. Matki Bożej Bolesnej, mensa, predella, retabulum, rzeźba *anioł*, rzeźba *anioł*, rzeźba *popiersie Boga Ojca*, obraz *Chrystus niosący krzyż*, rzeźba *Św. Franciszek z Asyżu*, rzeźba *Św. Katarzyna Sieneńska (?)*, rzeźba *anioł*, chrzcielnica, pokrywa chrzcielnicy, umbraculum, kropielnica, kropielnica, Grób Pański, obraz *Chrystus leżący w grobie*, tarcza (cyferblat), balaski, konfesjonał, ławy kościelne, konfesjonał, obraz *Św. Roch*, obraz *Chrystus boleściwy*, obraz *Matka Boża Bolesna*, obraz *Św. Franciszek*, obraz *Św. Wawrzyniec*, obraz *Modlitwa w Ogrójcu*, obraz *Koronowanie Cierniem*, obraz *Chrystus na śmierć wydany*, obraz *Św. Józef z Dzieciątkiem*, czternaście stacji drogi krzyżowej, rzeźba *Matka Boża z Dzieciątkiem*, rzeźba *krucyfiks*, rzeźba *Św. Maria Magdalena*, rzeźba *Św. Jan Ewangelista*, rzeźba *Św. Mateusz Ewangelista*, rzeźba *Św. Marek Ewangelista*, rzeźba *Św. Łukasz Ewangelista*, rzeźba *krucyfiks*, rzeźba *krucyfiks*, rzeźba *krucyfiks*, rzeźba *krucyfiks*, rzeźba *krucyfiks*, portal w elewacji południowej, drzwi w portalu południowym, monstrancja, epitafium Anny z Wybranowskich Trzebińskiej, epitafium Onufrego Urbańskiego; B-96 z 28.09.2004 roku.
- Haczów – cmentarz parafialny, nagrobki i pomniki: nagrobek Katarzyny Stepek, nagrobek Katarzyny Kielarki, nagrobek Katarzyny Ekiertowej Sołtys, nagrobek Michała Matusza, nagrobek Zofii z Szajnow Jakłowej, nagrobek ks. Gerarda Lecha, nagrobek Piotra Szajny, nagrobek Maryanny Ekiertki, nagrobek Michała Bajgiera, nagrobek Sabiny Szajny, nagrobek Heleny Jakiel, nagrobek Salomei Kielar, nagrobek Antoniego Rymar, nagrobek Tekli Olbrycht, nagrobek nieznanego, nagrobek Jędrzeja Stepka, pomnik nagrobny Adama Rosnowskiego, pomnik nagrobny Ludwiki Rosnowskiej z Urbańskich, nagrobek Domicelli Urbańskiej, grobowiec rodziny Urbańskich, nagrobek Katarzyny Turkiewicz, nagrobek Jana Pólnara, pomnik nagrobny rodziny Stepków, nagrobek Józefa Zimajskiego, nagrobek Amalii Gabrielowej, nagrobek Salomei Pniewskiej, płyta nagrobna rodziny Stepków, nagrobek Jana Turkiewicza, nagrobek rodziny Ekiertów (?), nagrobek Anieli Jakło, nagrobek Marii Wojnowskiej, nagrobek rodziny Sieniawskich, nagrobek Piotra Ekierta, pomnik nagrobny Władysława Burka, nagrobek Pawła Szajny, krzyż nagrobny Katarzyny Pojnar, nagrobek Józefa Sokolskiego; B-367 z 16.11.2010 roku.

- Haczów – dwór Urbańskich, wyposażenie: malowidła ściennie w dawnej kancelarii, malowidła ściennie w dawnej garderobie, portal kamienny zejścia do piwnic w elewacji wschodniej, portal kamienny prowadzący do kancelarii w elewacji południowej, portal kamienny w garderobie, szafa ścienna w garderobie, drzwi wewnętrzne z ościeżami (1 szt.), stolarka okienna (1 szt.), elementy kolumnady, elementy cokołowe; B-651 z 12.02.2014 roku.
- Jasionów – kościół parafialny, wyposażenie: chrzcielnica, obraz *Św. Katarzyna Aleksandryjska*, prospekt i instrument organowy, feretron z obrazami *Św. Dominik* oraz *Święta Rodzina*, feretron z obrazami *Dzieciątka Jezus* oraz *Matka Boża Różańcowa*, krucyfik wielki, krucyfik procesyjny mały, kropielnica, relikwiarz, relikwiarz, kielich gładki, kielich, puszka; B-119 z 15.04.2005 roku.
- Trześniów – kościół parafialny, wyposażenie: ołtarz główny, obraz *Matka Boża Częstochowska*, rzeźba *Św. Piotr*, rzeźba *Św. Paweł*, rzeźba *Św. Kazimierz*, rzeźba *Św. Stanisław Kostka*, ołtarz boczny pw. Chrystusa Ukrzyżowanego, rzeźba *krucyfik*, obraz *Immaculata*, obraz *Nawiedzenie*, tabernakulum, ołtarz boczny pw. Serca Jezusowego, rzeźba *Najświętsze Serce Jezusa*, rzeźba *Św. Antoni Padewski*, rzeźba *Św. Franciszek*, obraz *Matka Boża Niepokalanie Poczęta*, ambona, chrzcielnica, kropielnica, obraz fundacyjny, pajak w nawie, pajak w transepcie, krucyfik, krucyfik, krucyfik procesyjny, lichtarze (12 szt.), feretron z obrazami *Matka Boża z Dzieciątkiem* oraz *Św. Stanisław Kostka*, feretron z obrazami *Matka Boża Nieustającej Pomocy* oraz *Św. Józef*, feretron z obrazami *Matka Boża Szkaplerzna* oraz *Matka Boża Różańcowa*, feretron z obrazami *Św. Stanisław* oraz *Oplakiwanie Chrystusa*, feretron z obrazami *Serce Pana Jezusa* oraz *Serce Matki Bożej*, dekoracja malarska wnętrza; B-463 z 31.10.2011 roku.

Rejestr zabytków archeologicznych.

- Haczów – osada, cmentarz, stan. nr 2, AZP 111-75/35; C-22 z 22.12.1971 roku.

7. OCENA ZASOBU ZABYTKOWEGO. ANALIZA SZANS I ZAGROŻEŃ

Mocne strony:

- Położenie wokół większego miasta powiatowego.
- Występowanie na terenie gminy obiektów zabytkowych o ponadregionalnych wartościach: dawnego kościoła parafialnego pw. Wniebowzięcia NMP i św. Michała Archanioła w Haczowie.
- Duża atrakcyjność turystyczna dzięki wpisowi kościoła haczowskiego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO.
- Występowanie na terenie gminy zabytków nieruchomych, wyjątkowych w skali południowo-wschodniej Polski, znacząco wzbogacających krajobraz kulturowy gminy: zespoły dworsko-parkowe i pałacowo-parkowe, architektura sakralna (kościóły, cerkwie, kaplice, dzwonnice przykościelne, plebanie), cmentarze wyznaniowe, kapliczki, stanowiska archeologiczne.
- Bogaty zasób ruchomych dzieł sztuki zgromadzonych w obiektach sakralnych stanowiących zbiory będące świadectwem minionych epok.
- Występowanie zróżnicowanego, ciekawego krajobrazu naturalnego (malownicze wzniesienia, doliny rzek) i kulturowego.
- Duże walory naturalnego krajobrazu, stanowiące turystyczne atrakcje.
- Występowanie licznych szlaków turystycznych i spacerowych.
- Korzystne warunki rozwoju turystyki ze względu na zachowane dziedzictwo kulturowe i atrakcyjne tereny krajobrazowe.
- Chronione środowisko przyrodnicze (obszary Natura 2000).
- Aktywność władz samorządowych i silna promocja gminy jako ośrodka turystycznego.
- Żywa tradycja – kultywowanie dawnych tradycji i obrzędów na terenie gminy, poprzez istniejące stowarzyszenia.

Słabe strony:

- Istnienie nieużytkowanych i niszczących obiektów zabytkowych (m.in. zespoły dworsko-parkowe).
- Brak bazy rekreacyjno-turystycznej.

- Brak bazy hotelowej.
- Słaby stopień nakładów finansowych na ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Słaby stopień wykorzystania przez gminę walorów dziedzictwa kulturowego.
- Niedostateczna promocja przez gminę walorów kulturowych, przyrodniczych i turystycznych.
- Niedostateczny poziom zainteresowania gminy ochroną dziedzictwa kulturowego.
- Słaby stopień pokrycia terytorium gminy miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego.

Szanse:

- Położenie w regionie bogatym w tradycję i liczne zabytki, a także w ogromne walory środowiska naturalnego.
- Znakomite warunki dla rozwoju różnych form turystyki, np. pieszej i rowerowej, z wykorzystaniem dziedzictwa kulturowego gminy.
- Aktywność lokalnych społeczności, mająca na celu kultywowanie dawnych tradycji.
- Plenerowe imprezy, rekonstrukcje historyczne, jako element promocji i budowania więzi lokalnych.
- Możliwość pozyskiwania środków finansowych na cele związane z ochroną dziedzictwa kulturowego z różnych źródeł.

Zagrożenia:

- Powstawanie inwestycji wpływających negatywnie na krajobraz kulturowy.
- Wypieranie tradycyjnego drewnianego budownictwa ludowego przez zabudowę współczesną.
- Brak specjalistycznych opracowań mających na celu ochronę krajobrazu kulturowego przed degradacją.
- Brak instrumentów wsparcia finansowego opieki nad zabytkami.
- Brak bazy turystycznej, skutkujące krótkotrwałym pobytem na terenie gminy i odpływem turystów do ośrodków z lepszą ofertą.
- Niedostateczne działania w kierunku pobudzania świadomości lokalnej związanej ze znaczeniem i wartością regionalnego dziedzictwa kulturowego.
- Niedostateczne wspieranie i promowanie działań związanych z ochroną i konserwacją zabytków.

8. ZAŁOŻENIA PROGRAMOWE.

Założenia programowe sformułowane są na okres czterech lat i umownie przyjmuje się taki okres czasu na ich realizację. Jednakże należy pamiętać, że niektóre z postulatów mają charakter długofalowego działania, przez co nie ma możliwości zrealizowania ich w tak zawężonym przedziale czasowym.

Należy w tym miejscu przedstawić efekty realizacji założeń nakreślonych w poprzednio obowiązującym na lata 2021-2024 *Programie*. Gmina Haczów sporządziła sprawozdanie za okres 2021-2022.

W 2021 roku Gmina Haczów wykonała i sfinansowała następujące działania przy zabytkach:

1. Rewitalizacja zespołu dworsko-parkowego w Haczowie – 1 331 388,69 zł, w tym udział środków UE 990 401,83 zł, środki budżetu państwa 132 053,57 zł oraz udział własny 208 933,29 zł.

2. Zakup materiałów do odprowadzania wody deszczowej przy budynkach dworu oraz kaplicy dworskiej w Haczowie, zakup trawy do wysiewu w parku dworskim – 1 753,05 zł.

3. Usługi remontowo-konserwatorskie „Wykonanie odwodnienia budynku dworu w Haczowie” – 25 522,55 zł.

4. Wykonanie dokumentacji budowlanej dotyczącej izolacji fundamentów oranżerii – 2 460,00 zł.

5. Usunięcie drzew w parku w Jasionowie, wykonanie nasadzeń drzew w parku w Haczowie – 17 540,00 zł.

6. Udzielenie dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia N.M.P w Haczowie na remont instalacji sygnalizacji pożaru (SSP) w drewnianym kościele zabytkowym w Haczowie polegający na: demontażu starej instalacji (czujek, sygnalizatorów, okablowania, centrali), ułożeniu nowych przewodów i montażu nowych urządzeń (SSP), montażu centrali pożarowej, konfiguracji, uruchomieniu systemu – 9 905,97 zł.

W 2022 roku Gmina Haczów wykonała i sfinansowała następujące działania przy zabytkach:

1. Zakup materiałów i wyposażenia, tj. tablic informacyjnych, folii do zabezpieczenia murów oranżerii, kostki brukowej i innych materiałów budowlanych niezbędnych do budowy szachów oraz kamienia pamięci w parku w Haczowie, zakup i montaż daszku aluminiowego na budynku dworu w Haczowie – 5 561, 30 zł.

2. Wykonanie prac przy drzewostanie parkowym, transport daszku oraz usługi związane z budową kamienia upamiętniającego ważne wydarzenia historyczne w parku w Haczowie – 12 205,00 zł.

3. Udzielenie dotacji Parafii Rzymskokatolickiej pw. Wniebowzięcia N.M.P w Haczowie na prace budowlano-instalacyjne dotyczące adaptacji centrali alarmu pożarowego (SAP) dla potrzeb bezprzewodowej komunikacji z urządzeniami transmisji alarmów pożarowych i sygnałów uszkodzeniowych (UTASU) w zabytkowym drewnianym kościele w Haczowie – 10 000,00 zł.

W 2023 roku Gmina Haczów wykonała i sfinansowała następujące działania przy zabytkach: nasadzenia i usuwanie zniszczonych drzew w parku w Haczowie – 6 626,30 zł.

W 2024 roku Gmina Haczów wykonała i sfinansowała następujące działania przy zabytkach:

1. Przekazanie dotacji celowej na adaptację poddasza w dworze, gdzie obecnie mieści się Gminna Biblioteka Publiczna w Haczowie – wykonanie dokumentacji technicznej – 10 500,00 zł.

2. Wykonanie projektu na prace restauratorsko-konserwacyjne oranżerii w Haczowie – 98 400,00 zł.

3. Odbudowa, przebudowa i prace restauratorsko-konserwatorskie budynku zabytkowej oranżerii w zespole dworsko-parkowym w Haczowie w ramach dofinansowania Polski Ład – 984 000,00 zł (dofinansowanie z Polskiego Ładu 882 000,00 zł, wkład własny Gminy Haczów 102 000,00 zł).

4. Wykonanie prac pielęgnacyjno - konserwatorskich 277 drzew rosnących w parku w zespole dworskim w Haczowie na działkach nr 1936/2, 1936/3, 1936/4 obręb Haczów – 95 150,07 zł (dotacja z budżetu PWKZ 40 000,00 zł, wkład własny Gminy Haczów 55 150,07 zł).

Poniżej przedstawia się zaktualizowane założenia programowe oraz potrzeby konserwatorskie.

a. Zabytki nieruchome oraz krajobraz kulturowy.

Zgodnie z zapisami ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami, wszelkie działania prowadzone w obrębie obiektów zabytkowych oraz w ich otoczeniu (w granicach wyznaczonych w decyzjach o wpisie do rejestru zabytków) wymagają stosownej decyzji Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Powyższe uwarunkowanie powinno być uwzględniane we wszelkich decyzjach i dokumentach planistycznych wydawanych na poziomie gminy.

Dla celów ochrony dziedzictwa kulturowego istotne byłoby posiadanie przez gminę studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zagadnienia związane z zabytkami. W opracowaniu takim znaleźć można, obok historii obiektów zabytkowych, ustalenia związane z ich ochroną, potrzebami konserwatorskimi dopasowane indywidualnie dla danego obiektu. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiając poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Jednym z najważniejszych zadań gminy dotyczących zabytków nieruchomych jest poprawne prowadzenie gminnej ewidencji zabytków. Nowelizacja ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia z dnia 18 marca 2010 r., która weszła w życie 5 czerwca 2010 r., znacznie wzmocniła rolę gminnej ewidencji zabytków, czyniąc z niej źródło prawa miejscowego. Do art. 19 dodano ust. 1 pkt. a, wskazujący zabytki, których ochrona musi być bezwarunkowo uwzględniona w decyzjach o ustaleniu inwestycji celu publicznego, decyzjach o warunkach zabudowy, decyzjach o zezwoleniu na realizację

inwestycji drogowej, decyzjach o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej oraz decyzjach o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego. Są to zabytki wpisane do rejestru wraz z ich otoczeniem oraz zabytki nieruchomości, znajdujące się w gminnej ewidencji zabytków. Gmina Haczów utworzyła gminną ewidencję zabytków. Powyższa ewidencja prowadzona jest w formie kart zawierających w szczególności dane umożliwiające identyfikację zabytku. Gminna ewidencja zabytków stanowi część wojewódzkiej ewidencji zabytków, która z kolei jest częścią krajowej ewidencji zabytków prowadzonej przez Generalnego Konserwatora Zabytków. Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy. W chwili obecnej głównym zadaniem gminy powinno być prowadzenie monitoringu dotyczącego stanu zachowania obiektów zabytkowych. Dodatkowo powinna być prowadzona aktualizacja zasobów zabytkowych, gdyż zbiór GEZ nigdy nie jest ostatecznie zamknięty. Za zgodą Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków obiekty przekształcone, zdegradowane, bądź nieistniejące należy usuwać z ewidencji. Natomiast w porozumieniu z urzędem konserwatorskim należy uzupełnić Gminną Ewidencję Zabytków m.in. o następujące obiekty:

- kaplicę na cmentarzu parafialnym w Haczowie,
- kościół parafialny pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie,
- starą szkołę w Malinówce,
- budynek Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Trześniowie.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływających na jakość ochrony zabytków, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego.

Każdy dokument powinien w tej kwestii odnosić się do pełnego zasobu zabytkowego gminy. Bardzo ważnym jest, aby wszystkie zabytki z terenu gminy każdorazowo były przedmiotem analiz w kontekście planowania przestrzennego; mowa tu o obiektach wpisanych indywidualnie do wojewódzkiego rejestru zabytków, zabytkach ujętych w Gminnej Ewidencji Zabytków, a nadto wszystkich stanowiskach archeologicznych. Dokumenty takie powinny wyznaczać strefy buforowe wokół najważniejszych zabytków poszczególnych wsi, które to stanowić będą ochronę przed zabudową kubaturową, mającą negatywny wpływ na estetykę i odbiór zabytków. Należy także wyznaczyć osie widokowe dla najważniejszych obiektów zabytkowych, które niejednokrotnie stanowią dominanty w krajobrazach miejscowości. Konieczna jest ochrona osi widokowej pomiędzy zespołem dworsko-parkowym w Haczowie a kościołem gotyckim, zabytkiem o ponadregionalnej wartości; konieczny jest tu bezwzględny zakaz dotyczący stosowania zabudowy kubaturowej. Zabytki UNESCO dodatkowo mają wyznaczone strefy buforowe, które identyfikują obszar otaczający obiekt światowego dziedzictwa, w którym może wystąpić rozwój mogący zaszkodzić jego otoczeniu. Na skarpie w otoczeniu kościoła haczowskiego został zamontowany napis „HACZÓW”, który bardzo źle wpływa na odbiór samego zabytku. Gmina winna podjąć priorytetowo działania zmierzające do usunięcia tegoż napisu.

Podstawowym dokumentem, w oparciu o który prowadzona jest polityka gminy odnosząca się do dziedzictwa kulturowego jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Jak już wspomniano w rozdziale pn. „Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego” zapisy Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Haczów dotyczące stanu dziedzictwa kulturowego oraz jego ochrony są zbyt ogólnikowe. W pierwszej kolejności należy podkreślić, że studium w odniesieniu do zagadnienia dziedzictwa kulturowego jest już nieaktualne. Przede wszystkim ze względu na powstanie Gminnej Ewidencji Zabytków, która winna być uwzględniona w tak ważnym dokumencie jakim jest studium uwarunkowań. Należy również zaznaczyć, iż wykaz zabytków wpisanych do rejestru zabytków, zawarty w studium jest również nieaktualny, należy go uzupełnić o budynek głównego kościoła parafialnego w Haczowie wpisany do rejestru wraz z ogrodzeniem i figurą przykościelną oraz budynek starej szkoły. Powinno się tu znaleźć również kompleksowe opracowanie dotyczące stanowisk archeologicznych, w chwili obecnej zawarte tam informacje są nieaktualne mowa jest o 71 stanowiskach, a w rzeczywistości na terenie gminy zewidencjonowano ich 131. Szczególnego potraktowania wymaga kwestia ochrony i pełniejszego wykorzystania potencjału turystycznego drewnianego kościoła z Haczowa figurującego na liście UNESCO. W momencie opracowywania studium obiekt ten nie został jeszcze wprowadzony na listę najważniejszych zabytków globu, natomiast w chwili obecnej fakt ten koniecznie wymaga uwzględnienia w studium wraz z nakreśleniem długofalowych działań zmierzających do jego ochrony, wraz

z otoczeniem. Poprawienia, uczytelnienia, a także uzupełnienia wymaga załącznik graficzny do studium, gdzie konieczne jest czytelne oznaczenie zabytków wpisanych do rejestru zabytków oraz stanowisk archeologicznych, a także uzupełnienie plansz o zabytki z gminnej ewidencji, brakujące stanowiska oraz strefy ochrony konserwatorskiej wokół zabytków wpisanych do rejestru, o których jest mowa w tekście studium. Podsumowując należy zaznaczyć, że studium jest mocno nieaktualne w odniesieniu do tematyki z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego. Została ona tutaj potraktowana skrótowo i ogólnikowo bez właściwego nakreślenia niezbędnych kierunków działań i istniejących uwarunkowań.

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Haczów docelowo wymaga uzupełnienia w następującym zakresie:

- uwzględnienie gminnej ewidencji zabytków,
- aktualizacja zasobu zabytków wpisanych do rejestru,
- wyznaczenie precyzyjnych stref ochrony konserwatorskiej wokół zabytków wpisanych do rejestru,
- aktualizacja zapisów dot. kościoła z Haczowa wpisanego na listę UNESCO,
- uwzględnienie całego zasobu stanowisk archeologicznych,
- poprawienie, uczytelnienie i uzupełnienie załącznika graficznego do studium.

Powyższe niedociągnięcia powinny zostać wyeliminowane, a braki uzupełnione.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego.

W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego ochrona zabytków nieruchomych powinna być wyznaczana w zależności od wartości danego obiektu. Zabytki wpisane do rejestru należy obejmować ochroną kilku elementową. Ścisła strefa ochrony konserwatorskiej winna obejmować obiekt i obszar wpisany do rejestru zabytków – działania w jej obrębie powinny zostać uzależnione od decyzji WKZ. Wokół takiej strefy wskazane jest wyznaczanie obszaru, otuliny, mającego na celu ochronę otoczenia obiektu zabytkowego, w granicach opierających się na naturalnym ukształtowaniu terenu, bądź jego aktualnym zagospodarowaniu. W strefie tej powinny zostać wyznaczone rygory dotyczące inwestycji, określające dopuszczalne zagospodarowanie terenu i parametry nowej zabudowy, a także dopuszczalne przekształcenia istniejącej, mające na celu przeciwdziałanie degradacji otoczenia obiektów zabytkowych i zachowanie ich ekspozycji. W obszarach o dużym nasyceniu obiektami zabytkowymi proponuje się wyznaczanie szerszych stref ochrony krajobrazu kulturowego, jednakże ich wyznaczenie powinno się opierać o specjalistyczne opracowania, np. studium wartości kulturowych.

Obiekty znajdujące się w Gminnej Ewidencji Zabytków należy w mpzp obejmować ochroną punktową. W przypadku większego zgrupowania obiektów zabytkowych, np. drewnianych domów stanowiących zachowany fragment dawnego układu ruralistycznego, można taki obszar włączyć pod ochronę strefową. W zapisach należy sformułować precyzyjne warunki związane z użytkowaniem obiektów mieszkalnych, wraz z dopuszczalnymi przekształceniami w ich obrębie. Poza tym zabytki z GEZ należy chronić *in situ*, dotyczy to zwłaszcza kapliczek i kaplic. W miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego powinna również być zawarta ochrona ogólnego krajobrazu gminy charakteryzująca się utrzymaniem kompozycyjnej spójności wsi, utrwalaniem historycznych układów zabudowy, poprzez kontynuowanie tradycyjnie ukształtowanych lokalizacji i kompozycji budynków oraz wykorzystywanych form architektonicznych zmierzających do harmonizowania krajobrazu.

Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego wydawanych przez Urząd Gminy dla terenów, na których znajdują się obiekty zabytkowe, ujęte w Gminnej Ewidencji Zabytków każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną.

Gmina Haczów powinna czynić starania zmierzające w kierunku wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Dotyczy to przede wszystkim:

- szpitala ubogich w Haczowie,

- kaplicy cmentarnej na cmentarzu parafialnym w Haczowie,
- kościoła parafialnego pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie,
- dzwonnicy przy kościele parafialnym pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie,
- kaplicy grobowej Kazimierza hrabiego Dzieduszyckiego na cmentarzu parafialnym w Jasionowie,
- kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Malinówce,
- dzwonnicy w zespole kościelnym w Malinówce,
- plebanii w zespole kościelnym w Malinówce.

Działania gminy powinny polegać na zachęcaniu i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru. Dodatkowo samorząd może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Warto w tym miejscu wymienić najpilniejsze potrzeby związane z obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż nie wszystkie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwe zagospodarowanie powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji krajobrazu kulturowego.

Architektura o charakterze sakralnym gminy Haczów w większości jest dość dobrze zachowana, kościoły bowiem są użytkowane, a co za tym idzie najpilniejsze prace konserwatorskie są wykonywane na bieżąco. Poniżej przedstawione zostały najpilniejsze postulaty konserwatorskie dla tej grupy zabytków.

Dawny kościół parafialny w Haczowie utrzymywany jest już od dłuższego czasu w bardzo dobrym stanie, poprzez regularne bieżące konserwacje prowadzone przez Parafię będącą właścicielem. Zalecane jest wykonywanie regularnych impregnacji gontowego szalunku ścian oraz takiego pokrycia dachowego. Wskazane są do przeprowadzenia regularne zabiegi pielęgnacyjne przy zabytkowym drzewostanie zachowanym na terenie przykościelnym. Należy poszerzyć granice prawnej ochrony konserwatorskiej otoczenia kościoła, tak aby obejmowała również szpital ubogich.

Kościół parafialny w Haczowie jest stosunkowo młodym zabytkiem, tym samym zachowany jest w zadowalającym stanie. Wskazane byłoby jednak przeprowadzenie prac konserwatorsko-restauratorskich przy tynkowanych elewacjach. Obecnie istniejący tynk typu „baranek” wydaje się nie być pierwotnym rozwiązaniem estetycznym. Zalecane byłoby do przeprowadzenia prace badawcze przed przystąpieniem do prac właściwych, w celu rozpoznania pierwotnej estetyki, technologii oraz zamysłu autora projektu.

Dawna cerkiew w Jabłonicy Polskiej była często na przestrzenie swej historii poddawana pracom remontowym. W wyniku tych prac pierwotna, zabytkowa forma architektoniczna w dużym stopniu uległa znaczącym przekształceniom. Ostatni remont z lat 90-tych XX wieku pogłębił ten stan rzeczy, a samowola przeprowadzona na terenie dawnego cmentarza przycerkiewnego poczyniła nieodwracalne w skutkach zniszczenia. Dlatego też należałoby rozważyć przystąpienie do rozpoznania stanu technicznego budynku, rozważyć - po analizie konstrukcyjnej - możliwość przywrócenia oryginalnej bryły świątyni i przeprowadzić prace, w sposób który pozwoli na poprawę stanu technicznego architektury oraz przywrócenie jej, choć częściowo, pierwotnej formy estetycznej.

Bryła kościoła parafialnego w Trześniowie wymaga zainicjowania kompleksowych prac konserwatorskich przy ceglanych elewacjach z kamiennymi detalami. Konieczne jest przeprowadzenie prawidłowych zabiegów konserwacji technicznej i estetycznej wątku ceglanego oraz zabezpieczenie lica kamiennego cokołu kościoła, lica cegieł murów obwodowych, elementów kamiennych oraz tynkowanych detali architektonicznych. Należy wzmocnić spoinowania cegieł, usunąć cementowe spoinowanie kamiennych ciosów cokołu. Prace powinny zostać poprzedzone badaniami konserwatorskimi, które będą

mieć na celu rozpoznanie pierwotnej estetyki i zamysłu architekta. Dobrym posunięciem, z punktu widzenia estetycznego, byłaby wymiana okładziny kamiennej schodów głównych do kościoła. W latach 90-tych XX wieku piaskowcowe schody zostały obłożone granitowymi płytami, przez co zniekształcona została pierwotna stylistyka. Kompleksowych prac konserwatorskich wymaga również ogrodzenie kościelne. W otoczeniu kościoła znajduje się częściowo zachowany cmentarz z kilkoma kamiennymi nagrobkami. Biorąc pod uwagę wartość artystyczną, a nade to historyczną tych pomników, należałoby rozważyć ich konserwację, tak by uniknąć ich samoistnego zniszczenia.

Odrębny postulat tyczy się cmentarzy wyznaniowych. Należy na bieżąco wykonywać prace porządkowe na terenie tychże założeń, chronić ich pierwotny układ oraz zabezpieczać przed zniszczeniem najbardziej zdegradowanych nagrobków. Warto troski konserwatorskiej są zachowane kaplice grobowe, których stan techniczny niejako skłania do podjęcia najpilniejszych prac.

Na terenie gminy Haczów zlokalizowane zostały cztery założenia dworsko-parkowe. Poniżej przedstawiono główne zalecenia do tychże zabytków.

W obrębie zespołu dworsko – parkowego w Haczowie, stanowiącego własność gminy, w chwili obecnej prowadzone są etapowo prace konserwatorsko-remontowe, wykazane powyżej. Budynek dworu po zakończonych pracach przeznaczony został na cele kultury i służy wszystkim mieszkańcom gminy. Również w obrębie parku prowadzone są prace pielęgnacyjne oraz remontowe zmierzające do jego pełniejszego wykorzystania i udostępnienia. Budynek kaplicy i oficyny mimo braku użytkowania znajdują się w dobrym stanie zachowania. Budynek oranżerii, który dotychczas był zachowany w stanie postępującej ruiny, obecnie jest przedmiotem kompleksowych prac remontowo-konserwatorskich, które prowadzone są na wysokim poziomie, pod nadzorem konserwatora wojewódzkiego. Dotychczas odtworzono konstrukcję dachową wraz z pokryciem oraz wykonano zachowawczą konserwację murów obwodowych z odtworzeniem ubytków. Inwestycja ta jest niezwykle ważna i pozwoli na uratowania wyjątkowego w skali regionu zabytku.

W zespole dworsko – parkowym w Jasionowie należy odnotować dobry stan zachowania budynku dworu z początków XX wieku. Obiekt ten będący własnością gminy, jest na bieżąco remontowany i w chwili obecnej nie wymaga podjęcia pilnych interwencji konserwatorskich. Odmienna sytuacja występuje w obrębie budynku starego XIX-wiecznego dworu. Zabytek ten posiada zawilgocone i zagrzybione mury, duże partie tynku odpadają, występują ubytki cegieł. Konstrukcja więźby dachowej jest zagrzybiona i miejscami zbutwiała, a w orygnowaniu występują przecieki. Budynek wymaga podjęcia pilnych prac zabezpieczających, zwłaszcza w obrębie dachu. Park w Jasionowie wymaga prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, które rokrocznie gmina wykonuje.

W trześciowskim zespole dworsko – parkowym należy wyróżnić dwa obszary. Pierwszy większy będący w prywatnych rękach, obejmujący dwór, spichlerz i część budynków folwarcznych, przeznaczony na stadninę i usługi związane z agroturystyką oraz obszar dawnego folwarku, części parku i stawów, podzielony i rozdrobniony przeznaczony pod zróżnicowaną działalność gospodarczą, bądź jak w przypadku stawów nieużytkowany. Budynek dworu, w chwili obecnej zamieszkiwany, wykazuje się dobrym stanem zachowania i brakiem szczególniejszych potrzeb. Natomiast interwencji wymaga opuszczony budynek spichlerza; widoczne są tutaj ubytki w kamienno – ceglanej podmurówce. Znaczna część drewnianej podwaliny jest spróchniała, zawilgocona i zagrzybiona. Brakuje jednego z słupów podtrzymujących podcień, a niektórym brakuje zastrzałów. W obrębie konstrukcji dachowej widoczne są zawilgocenia. Ponadto gęsta roślinność otaczając obiekt powoduje jego zacienienie i zawilgocenie. Budynek powinien zostać poddany pracom zabezpieczającym, co najmniej w zakresie pozwalającym powstrzymać postępującą degradację. W przypadku pozostałości parku w Trześciowie mamy do czynienia z niewielkim ogrodem, wymagającym bieżącej pielęgnacji, pozostała część dawnego parku została zdegradowana. Należy podkreślić, że w obrębie zespołu dworsko – parkowego w Trześciowie zachowały się budynki zaplecza gospodarskiego, nierozpoznane dotychczas, wymagające przeprowadzenia inwentaryzacji i określenia docelowych potrzeb konserwatorskich.

Zespół pałacowo-parkowy we Wzdowie w chwili obecnej należy do prywatnych właścicieli, którzy nie prowadzą żadnych działań w obrębie zabytku, z wyłączeniem prac związanych z wycinką zagrażających zdrowiu i mieniu drzew. W związku z czym systematycznie pogarsza się stan zachowania poszczególnych elementów zespołu. W obrębie budynków widoczna jest postępująca degradacja przejawiająca się, m.in. negatywnym wpływem wilgoci oddziałującej na mury. Dodatkowo występują ubytki wyprawy tynkarskiej i pęknięcia. W katastrofalnym stanie znajduje się budynek dawnej

rządcówki, który wymaga podjęcia pilnych prac zabezpieczających przed całkowitym zawaleniem. Uszkodzenia powstałe w jego obrębie posiadają już charakter konstrukcyjny, brak podjęcia interwencji prowadzi do zniszczenia obiektu. W parku występują zachwaszczenia i liczne młode samosiejki, wymaga on przeprowadzenia prac pielęgnacyjnych oraz porządkowych. Wzdowski zespół pałacowo – parkowy należy do najciekawszych zabytków województwa podkarpackiego, konieczne jest przywrócenie mu pierwotnej rangi, która poprzez zagospodarowanie obiektu, np. na cele kultury i turystyki, bądź usług medycznych, znacząco wzmocniłaby atrakcyjność gminy.

Z powyższego wynika, iż największym zagrożeniem dla zabytków jest brak funkcji i stosownego zagospodarowania. Opisane obiekty posiadają korzystną lokalizację, ich pełne i prawidłowe zagospodarowanie znacząco mogłoby wpłynąć na poprawę atrakcyjności turystycznej gminy, a co za tym idzie mogłyby zostać wygenerowane nowe miejsca pracy. Gmina powinna wspierać działania zmierzające do powstrzymania procesu niszczenia oraz działania ratunkowe w stosunku do obiektów zabytkowych zagrożonych postępującą degradacją. Duże walory architektoniczne i historyczne tych zabytków oraz ich zły stan zachowania w pełni uzasadniają potrzebę podjęcia takich działań.

Ważnym zadaniem gminy powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd winien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorsko-remontowe przy obiektach zabytkowych. Równie istotne jest, aby na stronie internetowej gminy Haczów znalazły się aktualne informacje związane z możliwością pozyskania środków finansowych z zakresu ochrony zabytków (m.in. z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, Marszałka Województwa Podkarpackiego, Funduszu Kościelnego, WFOŚiGW) na zabezpieczenie i remont tych obiektów.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy zabytkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,
- opracowania studium wartości kulturowych,
- monitorowania stanu zachowania obiektów zabytkowych figurujących w GEZ.
- prowadzenia cyklicznej aktualizacji zasobów gminnej ewidencji zabytków,
- przeprowadzenia aktualizacji studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, zgodnie z przedstawionymi w niniejszym rozdziale wytycznymi,
- kreowania poprawnej polityki przestrzennej w odniesieniu do obiektów zabytkowych i krajobrazu kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego, zgodnie z zaprezentowanymi wyżej wytycznymi,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów posiadających szczególną wartość,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania cennych zabytków z terenu gminy,
- przeznaczania środków finansowych na prace prowadzone przy obiektach zabytkowych.

b. Zabytki ruchome.

Ruchome zabytki z terenu gminy Haczów w zdecydowanej większości należą do Parafii Rzymskokatolickich, stanowią bowiem wyposażenie kościołów, plebanii, dzwonnicy oraz elementy zabytkowe cmentarzy, tj. nagrobki. We władaniu Gminy Haczów są pozostałości wyposażenia ruchomego w dworze Urbańskich w Haczowie. Kapliczki w większości zlokalizowane są na działkach prywatnych właścicieli.

Najpilniejszym zadaniem dla gminy Haczów powinno być przeznaczanie środków finansowych z własnego budżetu na dofinansowanie prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Samorząd także powinien wspierać działania właścicieli zabytków zmierzające do pozyskiwania środków zewnętrznych na działania konserwatorskie przy tychże zabytkach.

Główny postulat skierowany bezpośrednio do gminy Haczów dotyczy elementów wyposażenia haczowskiego dworu. Należy zwrócić uwagę, że kilka lat temu zakończony został kompleksowy remont budynku, podczas którego wykonano pełen wachlarz działań konserwatorskich i restauratorskich przy elementach wyposażenia i wystroju malarskiego obiektu. W wyniku tychże prac uratowano zachowane relikty wyposażenia wnętrza dworskiego oraz poprawiono jego stan techniczny i przywrócono pierwotne walory artystyczne wszystkim zachowanym zabytkom we dworze, łącznie z autentycznymi partiami malowideł ściennych. Gmina Haczów winna tutaj regularnie dokonywać przeglądu stanu zachowania i niezwłocznie reagować na wszelkie zmiany zachodzące przy tychże zabytkach.

Na terenie gminy Haczów znajduje się stosunkowo dużo zabytków ruchomych wyjątkowej klasy. Niestety nie wszystkie z nich chronione są prawnie na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego. Dlatego też Gmina Haczów winna czynić działania kierunkowo zmierzające do wpisania do rejestru zabytków wartościowych obiektów zabytkowych, które dotychczas nie znalazły się w rejestrze. Działalność gminy w tej kwestii skupić powinna się na zachęcaniu

i wspieraniu właścicieli obiektów w dążeniu do wpisania zabytków do rejestru, przy jednoczesnym uwrażliwianiu i uświadamianiu na dobro narodowe, na które składają się drobne zabytki. Dodatkowo gmina może partycypować w tworzeniu opracowań historycznych związanych z danym obiektem.

Do rejestru zabytków ruchomych województwa podkarpackiego powinny zostać wpisane:

- elementy wyposażenie ruchomego w kościele parafialnym pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie, dotychczas niewpisane do rejestru zabytków,
- gotycki dzwon eksponowany w dzwonnicy przy kościele parafialnym pw. św. Katarzyny Aleksandryjskiej w Jasionowie,
- elementy wyposażenia ruchomego kościoła parafialnego pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Malinówce,
- kamienne nagrobki zlokalizowane na terenie cmentarzy parafialnych.

Pod rozwagę należy wziąć również kapliczki, jako że indywidualne wpisanie do rejestru zabytków ruchomych najbardziej wartościowych przykładów tej, tzw. malej architektury, przyczyniłoby się do wzmocnienia ich ochrony prawnej *in situ* oraz pozwoliłoby na prawidłowy nadzór nad prowadzonymi w przyszłości pracami konserwatorskimi, a ponadto otworzyłoby szerokie możliwości pozyskiwania publicznych środków finansowych z przeznaczeniem na prace konserwatorsko-restauratorskie.

Obecnie wszystkie kapliczki z terenu gminy Haczów chronione są na podstawie ujęcia w gminnej ewidencji zabytków. W większości zlokalizowane są one na posesjach prywatnych, niemniej jednak stanowią nieodłączny element krajobrazu kulturowego, tak więc gmina Haczów winna wspierać ich zachowanie i konserwację, a w efekcie uzgadniać z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków wszelkie zgłoszone wcześniej przez właścicieli zamierzenia planowane do realizacji przy tychże zabytkach. Ich ochronę dodatkowo można wzmocnić, prócz odrębnego wpisu do rejestru, poprzez odpowiednie zapisy w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego. Wszystkie kapliczki należy bezwzględnie chronić *in situ*, ich przemieszczenia możliwe są jedynie tylko w ciągu ulic i w obrębie działki, jeżeli zaistnieje uzasadnione niebezpieczeństwo, np. związane z przebudową drogi. Ważne jest również zachowanie w procesie konserwacji bryły i materiału, z jakiego powstał dany obiekt. Zawsze zasadnym jest poprzedzenie planowanej konserwacji obiektu uzyskaniem wytycznych miejscowego konserwatora zabytków.

Zabytkowe nagrobki na terenie gminy Haczów zachowane są w obrębie wszystkich rzymskokatolickich cmentarzy. Cmentarze jednak te nie są skomunalizowane, a stanowią własności parafialne; administratorzy parafii często nie mają dość chęci, by podjąć trud zabezpieczenia i zachowania tak cennych zabytków na rzecz potomnych. Dlatego w gestii gminy winno być występowanie z upoważnienia właściciela, w celu podjęcia inicjatyw założenia stowarzyszeń skupiających się na ratowaniu zabytkowych nagrobków. Należy bowiem wziąć pod uwagę, że na cmentarzach na terenie gminy Haczów znajduje się stosunkowo duża grupa wartościowych pomników, które obecnie są opuszczone, a co za tym idzie – w znacznym stopniu zdegradowane. Stowarzyszenia takie miałyby na celu pozyskiwanie środków na konserwację, uzyskiwanie wymaganych pozwoleń oraz koordynowanie i prowadzenie nadzoru inwestorskiego zadania. Należałoby przy tej okazji wytypować najbardziej cenne nagrobki z poszczególnych cmentarzy i wnioskować do Wojewódzkiego Konserwatora

Zabytków o objęcie ich ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków ruchomych. W pierwszej kolejności jednak ze wszech miar ważniejsze wydaje się być podjęcie działań, zmierzających do zabezpieczenia najbardziej narażonych na degradację pomników, a dopiero w dalszych etapach do kompleksowej konserwacji tychże obiektów.

Warto również wymienić najpilniejsze potrzeby związane z ruchomymi obiektami zabytkowymi wpisanymi do rejestru zabytków województwa podkarpackiego zlokalizowanymi na terytorium gminy. Obiekty te mimo, iż nie są własnością gminy, to stanowią jej wizytówkę, a dobry stan ich zachowania oraz właściwa ekspozycja powinny stanowić priorytet dla samorządu. W tym celu konieczne jest rozpoznanie najpilniejszych potrzeb konserwatorskich danego zabytku, a także aktualna wiedza na temat ich stanu zachowania. Ponadto na samorządzie spoczywa ustawowy obowiązek zapewnienia warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych dla ochrony dóbr kultury. Samorząd jest zobowiązany do dbania o zabytki, jak również nadzorowania i eliminowania prac prowadzonych przez inne podmioty, które szkodziłyby substancji zabytkowej. Natychmiastowe reagowanie na brak należytej dbałości właścicieli o bieżące utrzymanie zabytków zapobiegnie degradacji zabytkowych wnętrz.

Wyposażenie ruchome dawnego kościoła parafialnego w Haczowie było przedmiotem kompleksowych prac prowadzonych w latach 90-tych XX wieku. W związku z czym obecny stan zachowania jest dobry; należy jednak na bieżąco monitorować ten stan, w celu ewentualnego wczesnego wykrycia problemu (np. zaatakowanie struktury drewna przez owady). Obecnie, od kilku lat Parafia prowadzi prace badawcze i konserwatorskie przy gotyckich malowidłach zdobiących wnętrze świątyni; mają one charakter pilotażowy. Do tej pory udało się opracować optymalną metodę pozwalającą w pełni wyeksponować gotycką dekorację malarską zachowaną we wnętrzu kościoła, której odbiór wizualny ograniczają obecnie wtórne nawarstwienia powstałe z wyniku zabrudzeń i zmian będących następstwem uprzednio przeprowadzonych działań konserwatorskich. Powodzenie tegoż postępowania otworzyło drogę do rozpoczęcia kompleksowej konserwacji całej dekoracji malarskiej zachowanej we wnętrzu kościoła. W związku z powyższym prace nabrały w tej chwili tempa i w obrębie prezbiterium spory obszar polichromii zyskuje oryginalną wartość przedstawieniową, którą udaje się odzyskać dzięki nowoczesnym metodom badawczym. Kontynuacja tegoż zadania jest niezwykle ważna, gdyż docelowo pozwoli na przywrócenie pierwotnej estetyki.

Zabytki zgrupowane we wnętrzu kościoła parafialnego w Jasionowie nie były ostatnimi laty konserwowane, z wyłączeniem organów piszczałkowych i ich prospektu. Dlatego tutaj zachodzi konieczność podjęcia takich prac; należy jednak wziąć pod uwagę, że obecnie nie ma realnego zagrożenia dla zabytków, tak więc ewentualne prace miałyby charakter zachowawczy, z poszanowaniem dla oryginalnie użytych materiałów i technik.

Wyposażenie kościoła parafialnego w Trześniowie od 2015 roku poddawane jest kompleksowym pracom konserwatorskim, które są etapowane. Do chwili obecnej przeprowadzono pełną konserwację przy barokowym ołtarzu bocznym, przeniesionym ze starego kościoła oraz neogotyckich elementach wyposażenia, tj. ołtarzu głównym, ołtarzu bocznym i ambonie. Na najbliższy sezon zaplanowano konieczne i uzasadnione prace przy późnogotyckim obrazie fundacyjnym *Vir Dolorum*, będącym niezwyklej klasy zabytkiem. Należy przy tej okazji rozważyć możliwość zmiany docelowej ekspozycji zabytku, tak aby jego obecna łatwa dostępność, stwarzająca potencjalne zagrożenie została wyeliminowana. Drugim, znamienitym przykładem malarstwa sztalugowego jest obraz *Rzeź Niewiniątek* eksponowany na plebanii Parafii; przy nim także konieczne jest przeprowadzenie prac konserwatorskich i restauratorskich, które pozwolą na wyeksponowanie jego pierwotnych walorów, obecnie zatartych głównie przez pociemniałe werniksy. W kontekście zabytków w kościele, przy których wykonano już prace konserwatorskie i restauratorskie konieczna jest dbałość o nie oraz o odpowiednie warunki panujące w świątyni. Koniecznym jest przestrzeganie wytycznych określonych przez wykonawcę prac w tzw. „zaleceniach dla użytkownika”, standardowo przekazywanych po zakończeniu zadania.

Podsumowując powyższe postulaty, najpilniejsze wnioski dotyczą:

- współfinansowania prac konserwatorskich prowadzonych przy zabytkach ruchomych,
- wspieranie inicjatyw zmierzających do założenia stowarzyszeń mających na celu ratowanie zabytkowych nagrobków,
- uzgadniania wszelkich działań prowadzonych przy kapliczkach znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków,

- ustalenia ochrony kapliczek na podstawie zapisów w mpzp,
- wspierania działań zmierzających do wpisania do rejestru zabytków województwa podkarpackiego obiektów ruchomych posiadających szczególne wartości, m.in. kapliczek, nagrobków, wyposażenia,
- wspierania działań zmierzających do poprawy stanu zachowania oraz do podejmowania prac konserwatorskich przy cennych zabytkach ruchomych z terenu gminy.

c. Zabytki archeologiczne.

Podstawą i priorytetem w opiece nad zabytkami archeologicznymi gminy Haczów winno stanowić należyte prowadzenie ewidencji stanowisk archeologicznych. Dokładne rozpoznanie lokalizacji, zasięgu i charakteru stanowisk archeologicznych stanowi kluczowy element poprawnie sprawowanej opieki nad tego typu zabytkami. W tym celu konieczne jest posiadanie gminnej ewidencji zabytków składającej się z kart adresowych stanowisk archeologicznych opracowanych w oparciu o zasoby wojewódzkiej ewidencji zabytków w postaci zbioru kart KESA powstałych w trakcie realizacji programu Archeologiczne Zdjęcie Polski.

Ważnym elementem poprawnie sprawowanej opieki nad zabytkami archeologicznymi są ponowne weryfikacyjne badania powierzchniowe obszarów AZP, zlokalizowanych na terenie gminy, zwłaszcza tych rozpoznanych w latach 80-tych XX w. Jak już wspomniano w niniejszym opracowaniu wykaz stanowisk archeologicznych w obrębie gminy nie stanowi zbioru zamkniętego. Stanowiska archeologiczne podlegają dużo silniejszym przeobrażeniom niż pozostałe kategorie obiektów zabytkowych. Wpływ mają na to między innymi czynniki naturalne: erozja gleby powodująca degradację stanowisk, czy przeobrażenie powodujące utrudnienia w obserwacji stanowisk, poprzez zarastanie ich powierzchni na skutek ugorowania pól oraz czynniki ludzkie: często nieświadome niszczenie stanowisk poprzez ich zabudowę itd. Z powyższych względów cykliczna weryfikacja zasobu zabytków archeologicznych gminy jest koniecznością, tylko dzięki temu możliwe jest formułowanie poprawnych postulatów dotyczących ochrony oraz definiowanie istniejących zagrożeń dla archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy. Istotne przy tym jest, aby do ewidencjonowania i weryfikowania stanowisk archeologicznych, wykorzystać również nowoczesne metody m.in. lotniczy skaning laserowy (ALS), badania geofizyczne (magnetyczne, elektrooporowe, geofizyczne). Z metod tych lotniczy skaning laserowy najbardziej nadają się do wykorzystania w celach weryfikacji ewidencji, gdyż pozwala prowadzić analizę w obrębie rozległych obszarów pokrytych skanowaniem. Dzięki gęstej chmurze punktów pomiarowych widoczna jest najdrobniejsza zmiana konfiguracji terenu. W przypadku gminy Haczów należy rozważyć waloryzację zasobu archeologicznego przy użyciu tej właśnie metody z ewentualnym uzupełnieniem i doprecyzowaniem wybranych obszarów/stanowisk archeologicznych przy użyciu metod geofizycznych. Zadanie to w głównej mierze spoczywa na Wojewódzkim Konserwatorze Zabytków, udział gminy powinien polegać na wsparciu finansowym przedsięwzięć zmierzających do weryfikacji zasobu stanowisk archeologicznych z terenu gminy.

W obrębie Gminy Haczów najpilniejsza potrzeba weryfikacji dotyczy aktualizacji badań powierzchniowych obszaru AZP 111-75 zrealizowanych na przełomie 1981/1982 roku przez Kazimierza Moskwę archeologa z Rzeszowa. Największym problemem związanym z tymi badaniami są całkowicie przestarzałe mapy na jakich oznaczano lokalizację stanowisk. Zarówno główna mapa w skali 1: 25000, jak i zwłaszcza mapy na odwrocie kart ewidencyjnych nie pozwalają na precyzyjną lokalizację stanowisk, również nie oddają one aktualnego zagospodarowania terenu. Ich zła jakość skutkuje trudnościami w realizowaniu poprawnej ochrony konserwatorskiej stanowisk archeologicznych. Obszar ten w pierwszej kolejności należałoby poddać ponownym weryfikacyjnym archeologicznym badaniom powierzchniowym.

Należy tutaj podkreślić, że zagadnienia związane z pradziejami oraz historią gminy nie zostały dotychczas kompleksowo opracowane. Gmina nie posiada studium wartości kulturowych, dokumentu całościowo obejmującego zakres tematów związanych z dziedzictwem kulturowym. Gdzie można znaleźć precyzyjnie opracowane wartościowanie stanowisk archeologicznych (tworzone na podstawie zrealizowanych archeologicznych badań wykopaliskowych i powierzchniowych), z wyznaczeniem stref ochronnych ustalanych indywidualnie dla danego obiektu bądź grupy stanowisk. Dokumentacja ta posiada duże znaczenie w kontekście opracowywania dokumentów planistycznych (studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania

przestrzennego, decyzje o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego) znacznie ułatwiają poprawne kreowanie polityki gminy w odniesieniu do obiektów zabytkowych.

Z poziomu gminy jednym z najistotniejszych czynników wpływających na jakość ochrony stanowisk archeologicznych, jest jej prawidłowe uwzględnianie w ramach planowania przestrzennego, zgodnie z kompetencjami jednostek samorządu terytorialnego. Jednym z istotnych dokumentów tworzącym zręby polityki gminy związanej z ochroną stanowisk archeologicznych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Podkreślić tutaj należy, iż zapisy dotyczące stanowisk archeologicznych w funkcjonującym studium potraktowane zostały bardzo pobieżnie i wymagają zmian i uzupełnień. W dokumencie tym przedstawiono niepełny stan archeologicznego dziedzictwa wymieniono 71 stanowisk archeologicznych, natomiast na terenie gminy zewidencjonowano 131 obiektów. Studium wymaga w tym względzie aktualizacji. Ponadto brak jest tam przejrzystych zapisów dotyczących ochrony stanowisk archeologicznych. Konieczne jest tutaj sformułowanie zapisów o bezwzględnej potrzebie zachowania i ochrony obiektów najcenniejszych a także o nakazie prowadzenia badań archeologicznych w przypadku realizacji jakichkolwiek inwestycji w obszarze stanowisk archeologicznych. Dodatkowo stanowiska archeologiczne oznaczono na załącznikach graficznych do studium w sposób nieczytelny często uniemożliwiający ich poprawną identyfikację, wymaga to stosownego uzupełnienia.

Zgodnie z zapisem art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami jedną z form ochrony zabytków jest ustalenie odpowiednich zapisów w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy i decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego. W przypadku miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego stanowiska archeologiczne winny być dokładnie oznaczone na załącznikach graficznych do planu, natomiast w jego tekście powinny znaleźć się zapisy ustanawiające ochronę konserwatorską i nakazujące uzgadnianie zamierzeń inwestycyjnych z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Odnośnie decyzji o warunkach zabudowy i lokalizacji inwestycji celu publicznego, wydawanych przez Urząd Gminy, dla terenów, na których zlokalizowano stanowiska archeologiczne (rozpoznanie powinno się opierać na gminnej ewidencji zabytków), każdorazowo należy je uzgadniać z urzędem konserwatorskim, który narzuci odpowiednie uwarunkowania związane z ich ochroną. Jednym z pozytywnych aspektów uwzględniania ochrony stanowisk archeologicznych w planowaniu przestrzennym jest wiedza przydatna właścicielom oraz potencjalnym inwestorom planującym działalność w obrębie bądź sąsiedztwie stanowisk archeologicznych. Uwzględnianie istniejących uwarunkowań konserwatorskich, związanych z ochroną stanowisk archeologicznych, w procesie planowania inwestycyjnego skutkuje ochroną już na etapie koncepcyjnym (świadomość poniesienia kosztów badań archeologicznych bądź projektowanie inwestycji poza strefą ochrony konserwatorskiej). Należy tutaj pamiętać, że w przypadku potwierdzenia, w wyniku badań archeologicznych wykonywanych w miejscu prowadzonej inwestycji, obecności wyjątkowo cennych obiektów archeologicznych, może zaistnieć konieczność przemianowania terenu w części lub w całości w strefę ścisłej ochrony reliktywów archeologicznych, co w konsekwencji może skutkować zakazem wszelkiej działalności budowlanej. W razie zaistnienia takiej sytuacji, ze względu na rangę dokonanych odkryć, Wojewódzki Konserwator Zabytków powinien wpisać teren do rejestru zabytków, nadając mu tym samym status najwyższej ochrony. Biorąc powyższe pod uwagę zaleca się minimum inwestowania w obszarze stanowisk archeologicznych, zwłaszcza tych najcenniejszych.

Na szczególną uwagę zasługują stanowiska charakteryzujące się dużą oceną wartości poznawczej. Trzeba przy tym pamiętać, że stanowiska te zostały wytypowane w zdecydowanej większości jedynie na podstawie zapisów z kart ewidencyjnych. Duża liczba zabytków ruchomych zebranych z powierzchni stanowiska w trakcie badań powierzchniowych może świadczyć o dużym zniszczeniu stanowiska archeologicznego, natomiast mniejsza liczba zabytków może wskazywać na lepszy stan zachowania obiektu. Rzeczywistą ich wartość mogą określić dopiero wykopaliskowe badania archeologiczne. Najcenniejsze stanowiska archeologiczne z terenu gminy Haczów wymienione zostały w niniejszym opracowaniu przy okazji opisu zasobu dziedzictwa archeologicznego gminy. Dodatkowo odpowiednia adnotacja o szczególnej wartości stanowiska została również umieszczona w wykazie stanowisk na końcu Gminnego Programu Opieki Nad Zabytkami.

W przypadku prowadzenia prac ziemnych na obszarze wszelkiego rodzaju stanowisk archeologicznych należy realizować wyprzedzające daną inwestycję ratownicze badania archeologiczne. Dodatkowo w najbliższym otoczeniu stanowisk najcenniejszych, wymienionych w wykazie, należy bezwzględnie przeprowadzić ścisły nadzór archeologiczny (granice poszczególnych stref powinny zostać ustalone

w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego bądź każdorazowo w decyzjach o warunkach zabudowy lub inwestycji celu publicznego).

Niektóre stanowiska, ze względu na bliską odległość względem siebie i w miarę jednolity horyzont czasowy zdają się łączyć w większe kompleksy osadnicze. Stanowiska te w rzeczywistości tworzyć mogą jedną dużą osadę. Z sytuacją taką mamy do czynienia np. w Bukowie dwa duże stanowiska nr 6 AZP 111-76/35 i 7 AZP 111-76/36 łączy niewielka odległość w terenie oraz datowanie na okres rzymski. Również z okresem rzymskim związane są stanowiska nr 6 AZP 111-75/4, 7 AZP 111-75/5 i 8 AZP 111-75/6 w Haczowie a także położone już w innym rejonie tej miejscowości stanowiska nr 11 AZP 111-75/9, 12 AZP 111-75/10 i 13 AZP 111-75/11, w tym przypadku należy zaznaczyć, że obiekty te zajmują bardzo dogodne miejsce pod względem osadniczym, położone na terasie nadzalewowej rzeki Tabor. W Jabłonicy Polskiej stanowiska nr: 18 AZP 110-75/29, 19 AZP 110-75/30, 20 AZP 110-75/31, 21 AZP 110-75/32, 22 AZP 110-75/33 można łączyć w jeden zwarty kompleks także związany z okresem rzymskim. Tak samo stanowiska nr 1 AZP 111-75/37 i 6 AZP 111-75/21 w Trześniowie oraz stanowisko nr 18 AZP 111-75/22 tworzyć mogą rozległą osadę z okresu rzymskiego. Natomiast we Wzdowie stanowiska nr: 5 AZP 111-76/77, 6 AZP 111-76/78 i 7 AZP 111-76/79 łączyć się mogą w rozległą osadę z przełomu epoki brązu i okresu halsztackiego. Natomiast stanowiska nr: 15 AZP 111-76/87, 16 AZP 111-76/88, 17 AZP 111-76/89 oraz 18 AZP 111-76/90 we Wzdowie tworzyć mogą kompleks osadniczy z jednej strony związany z przełomem epoki brązu i okresu halsztackiego z drugiej z okresem rzymskim. Mając to na uwadze należy ustanowić strefy obserwacji archeologicznej (w studium oraz mpzp), gdzie wszelkie prace ziemne realizowane będą pod nadzorem archeologicznym.

Szczególną ochronie konserwatorskiej powinny podlegać stanowiska narażone na zniszczenie przez prace ziemne realizowane w ramach działalności inwestycyjnej. W tych przypadkach, już na etapie wstępnych koncepcji, pracownicy gminy odpowiedzialni za wydawanie decyzji o warunkach zabudowy bądź lokalizacji inwestycji celu publicznego bądź inwestorzy powinni występować do Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków o wydanie zaleceń i uwarunkowań koniecznych do spełnienia w związku z realizowaną inwestycją. Natomiast Wojewódzki Konserwator Zabytków może nakazać wykonanie, poprzedzających inwestycję, archeologicznych badań wykopaliskowych.

Niezależnie od działalności inwestycyjnej, stanowiska zewidencjonowane na podstawie licznych zabytków ruchomych, zebranych w trakcie badań powierzchniowych (co stanowi przesłankę na temat silnej degradacji stanowiska archeologicznego w następstwie naturalnej erozji bądź głębokiej orki), należy typować w pierwszej kolejności do ratowniczych badań wykopaliskowych. Dodatkowo postuluje się także przeprowadzenie planowych badań archeologicznych, ukierunkowanych na wyjaśnienie kwestii spornych dotyczących konkretnej problematyki np. szersze rozpoznanie osadnictwa neolitycznego, osadnictwa z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza. Jednakże to osadnictwo z okresu rzymskiego powinno przyciągać szczególną uwagę badawczą. Osady rzymskie z ternu gminy posiadają zbliżony kontekst geograficzny do licznych, bardzo cennych stanowisk archeologicznych odkrytych i badanych na sąsiednich terenach. Należy na nowo spojrzeć na część stanowisk zewidencjonowanych na terenie gminy jako posiadających jeszcze większy potencjał naukowo – badawczy kwalifikujący do podjęcia badań archeologicznych: Buków stan. 6 AZP 111-76/35, Buków stan. 7 AZP 111-76/36, Haczów (Na Polach) stan. 8 AZP 111-75/6, Jabłonica Polska stan. 11 AZP 110-75/22, Jabłonica Polska stan. 21 AZP 110-75/32, Jasionów stan. 3 AZP 111-76/39, Jasionów stan. 6 AZP 111-76/42, Jasionów stan. 13 AZP 111-76/49, Wzdów stan. 2 AZP 111-76/75, Wzdów stan. 6 AZP 111-76/78, Wzdów stan. 15 AZP 111-76/15, Wzdów stan. 16 AZP 111-76/88. Wszystkie wyżej wymienione stanowiska zajmują teren o urozmaiconej rzeźbie, dobrze eksponowany, niejednokrotnie o naturalnych walorach obronnych. Stanowiska często sąsiadują ze sobą lub ich obszar oddzielony jest na skutek współczesnej działalności człowieka np. zabudowę współczesnej wsi. Niektóre z nich to wielokulturowe osady, jednakże ze zdecydowaną przewagą zabytków z okresu rzymskiego zebranych w trakcie badań powierzchniowych. Ponadto proponuje się rozpoznanie struktury osadnictwa wczesnośredniowiecznego oraz średniowiecznego na terenie gminy w pierwszej kolejności do rozpoznawczych badań archeologicznych należy typować: Haczów stan. 2 AZP 111-75/35, Haczów stan. 11 AZP 111-75/9, Haczów stan. 12 AZP 111-75/10, Haczów stan. 20 AZP 111-75/24, Haczów stan. 28 AZP 111-75/38, Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2, Jabłonica Polska stan. 20 AZP 110-75/31, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, Trześniów stan. 6 AZP 111-75/21. Dodatkowo warto podjąć badania zmierzające do potwierdzenia ewentualnej obecności grodziska na stanowisku nr 2 w Malinówce AZP 110-75/3.

Z terenu gminy Haczów, ze względu na bardzo wysoką wartość poznawczą do rejestru zabytków pod nr C-22 z 22.12.1971 roku wpisane zostało tylko jedno stanowisko archeologiczne nr 2 AZP 111-75/35 w Haczowie zewidencjonowane jako osada wczesnośredniowieczna oraz średniowieczne cmentarzysko.

Dodatkowo, na chwilę obecną, do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków, ze względu na bardzo dużą wartość poznawczą, zakwalifikować można stanowiska archeologiczne nr: Buków stan. 6 AZP 111-76/35, Buków stan. 7 AZP 111-76/36, Haczów (Na Polach) stan. 8 AZP 111-75/6, Haczów stan. 11 AZP 111-75/9, Haczów stan. 12 AZP 111-75/10, Haczów stan. 20 AZP 111-75/24, Haczów stan. 28 AZP 111-75/38, Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2, Jabłonica Polska stan. 20 AZP 110-75/31, Jabłonica Polska stan. 21 AZP 110-75/32, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, Jasionów stan. 3 AZP 111-76/39, Jasionów stan. 6 AZP 111-76/42, Jasionów stan. 13 AZP 111-76/49, Trześniów stan. 6 AZP 111-75/21, Trześniów stan. 8 AZP 111-76/24, Wzdów stan. 2 AZP 111-76/75, Wzdów stan. 6 AZP 111-76/78, Wzdów stan. 15 AZP 111-76/87, Wzdów stan. 16 AZP 111-76/88. W większości będące rozległymi wielokulturowymi osadami, wyznaczonymi na podstawie dużej liczby znalezisk zabytków archeologicznych. Ewentualne stanowiska typowane do objęcia ochroną poprzez wpis do rejestru zabytków powinny być w pierwszej kolejności objęte badaniami wykopaliskowymi w celu potwierdzenia ich wartości naukowo-poznawczej.

W przypadku pozostałych cennych stanowisk, dopiero realizacja badań archeologicznych potwierdzająca w pełni ich wartość i konieczność zachowania „in situ” mogłaby stanowić podstawę do wpisu obiektów, do rejestru zabytków województwa podkarpackiego. W obecnym stanie rzeczy wystarczająca jest ochrona ustanawiana na podstawie art. 7 ust. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. tj. *ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.*

Należy również zwrócić uwagę na potrzebę objęcia ochroną archeologiczną poprzez wprowadzenie do ewidencji i wykonanie kart ewidencyjnych stanowisk archeologicznych dla zespołów dworsko – parkowych w Haczowie, Jasionowie, Trześniowie oraz zespołu pałacowego we Wzdowie. Zespoły te stanowią przykłady wielowiekowych siedzib, gdzie często występują nawarstwienia archeologiczne w postaci pozostałości po dawnych siedzibach bądź innych przekształceniach terenu które winny podlegać ochronie archeologicznej a które stanowią o bogactwie dziedzictwa kulturowego gminy. Dodatkowo ta kategoria zabytków często bywa narażona na destrukcyjną działalność tzw. poszukiwaczy skarbów, którzy przy użyciu detektorów metali poszukują zabytków-pozostałości po dawnych mieszkańcach dworów i pałaców. Natomiast obszary te winny być całkowicie wyłączone z takiej działalności, w terenie zasadnym byłoby ustawienie tablic informujących o takim zakazie. Podsumowując ewidencja archeologiczna byłaby dopełnieniem ochrony wynikającej z decyzji o wpisie poszczególnych zespołów do rejestru zabytków.

Docelowo należy dążyć również do zewidencjonowania i objęcia ochroną konserwatorską miejsc i śladów walk toczonych w trakcie I i II wojny światowej. W obszarach tych często odnajdywane są szczątki żołnierzy (najczęściej chowanych szybko w warunkach wojennych, liczne potwierdzenia takiego działania zaobserwowano w Bieszczadach i Beskidzie), również ta kategoria obiektów zabytkowych powinna być wyłączona z destrukcyjnej działalności detektorystów metali.

Podsumowując powyższe najpilniejsze postulaty to:

- wspieranie zamierzeń dążących do wykonania ponownych weryfikacyjnych archeologicznych badań powierzchniowych obejmujących terytorium gminy z wykorzystaniem nowoczesnych metod nieinwazyjnych,
- weryfikacja w pierwszej kolejności winna objąć obszar AZP 111-75,
- poprawienie i uaktualnienie zapisów studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego odnoszących się do archeologicznego dziedzictwa kulturowego gminy, a nade wszystko prawidłowe ujęcie zagadnień związanych z ochroną stanowisk archeologicznych w przyszłym planie ogólnym zagospodarowania gminy,

- realizowanie poprawnej ochrony stanowisk archeologicznych, zgodnie z powyższymi wytycznymi, w opracowywanych miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego, decyzjach o warunkach zabudowy oraz decyzjach o lokalizacji inwestycji celu publicznego,
  - objęcie ścisłą ochroną stanowisk archeologicznych nr: Buków stan. 6 AZP 111-76/35, Buków stan. 7 AZP 111-76/36, Haczów (Na Polach) stan. 8 AZP 111-75/6, Haczów stan. 11 AZP 111-75/9, Haczów stan. 12 AZP 111-75/10, Haczów stan. 20 AZP 111-75/24, Haczów stan. 28 AZP 111-75/38, Jabłonica Polska stan. 1 AZP 110-75/2, Jabłonica Polska stan. 20 AZP 110-75/31, Jabłonica Polska stan. 21 AZP 110-75/32, Jasionów stan. 1 AZP 111-76/37, Jasionów stan. 3 AZP 111-76/39, Jasionów stan. 6 AZP 111-76/42, Jasionów stan. 13 AZP 111-76/49, Trześniów stan. 6 AZP 111-75/21, Trześniów stan. 8 AZP 111-76/24, Wzdów stan. 2 AZP 111-76/75, Wzdów stan. 6 AZP 111-76/78, Wzdów stan. 15 AZP 111-76/87, Wzdów stan. 16 AZP 111-76/88,
  - wspieranie działań zmierzających do realizacji ratowniczych badań wykopaliskowych w obrębie stanowisk szczególnie narażonych na zniszczenie oraz wspieranie badań prowadzących do rozpoznania istotnych zagadnień związanych z pradziejami regionu,
  - wspieranie działań zmierzających do naukowego rozpoznania osadnictwa związanego z okresem rzymskim,
  - wspieranie działań zmierzających do naukowego rozpoznania osadnictwa związanego z okresem wczesnego średniowiecza oraz jego późniejszych faz związanych z kształtowaniem osadnictwa zwłaszcza w miejscowości Haczów,
  - wspieranie podjęcia badania zmierzające do potwierdzenia ewentualnej obecności grodziska na stanowisku nr 2 w Malinówce AZP 110-75/3,
  - wprowadzenie do ewidencji archeologicznej zespołów dworsko – parkowych w Haczowie, Jasionowie, Trześniowie oraz zespołu pałacowego we Wzdowie jako stanowisk archeologicznych,
  - informowanie potencjalnych inwestorów o realizacji inwestycji w obrębie stanowisk archeologicznych, już na etapie koncepcyjnym,
  - wspieranie działań zapobiegających penetracji zespołów dworskich i pałacowych,
- a także śladów działań wojennych z obu wojen światowych, przez nielegalnych poszukiwaczy skarbów używających detektorów metali.

d. Rozpoznanie, dokumentowanie i popularyzowanie zasobów dziedzictwa kulturowego.

Ważnym zadaniem gminy powinno być wspieranie działań zmierzających do lepszego rozpoznania zasobu dziedzictwa kulturowego na terenie podległym samorządowi, a także jego właściwe udokumentowanie i popularyzowanie. Działania takie w prostej linii prowadzą do kształtowania pozytywnego podejścia lokalnych społeczności do kwestii ochrony zabytków. Dodatkową korzyścią może być wzrost świadomości na temat wykorzystywania potencjału dziedzictwa kulturowego dla ekonomicznego wzrostu regionu i tworzenia nowych miejsc pracy oraz marki turystycznej. Główne działania samorządu w tej materii powinny się opierać na szeregu działań:

- Prowadzeniu monitoringu i cyklicznej weryfikacji zasobów gminnej ewidencji zabytków (włączenie obiektu do GEZ, czy jego wykreślenie z GEZ wymaga konsultacji z WUOZ).
- Utworzeniu komputerowej bazy zabytków figurujących w gminnej ewidencji zabytków i umieszczenie jej na stronach internetowych gminy.
- Tworzeniu i wspieraniu (m.in. finansowym) inicjatyw zmierzających do specjalistycznego rozpoznania poszczególnych najcenniejszych obiektów zabytkowych i powstaniu opracowań konserwatorskich uwzględniających indywidualne potrzeby poszczególnych obiektów.
- Tworzeniu i wspieraniu inicjatyw mających na celu popularyzowanie wiedzy o historii i zabytkach regionu poprzez wydawnictwa popularnonaukowe.
- Współpracy z właścicielami obiektów zabytkowych w celu ich udostępnienia dla zwiedzających.
- Wspieraniu i współpracy ze stowarzyszeniami lokalnymi (np. koła gospodyń wiejskich), mającymi na celu zachowanie tradycji i kultury regionu.

- Współpracy ze szkołami funkcjonującymi na terenie gminy, zmierzającej do upowszechnienia wiedzy o dziedzictwie kulturowym regionu wśród dzieci i młodzieży.
- Rozbudowaniu strony internetowej gminy, poprzez umieszczenie tam szerokiej informacji związanej z historią i zabytkami gminy, a także mapy przedstawiającej lokalizację zabytków i miejsc wartych odwiedzenia.
- Wzbogaceniu infrastruktury turystycznej o ścieżki rowerowe, miejsca wypoczynku na szlakach, tablice informacyjne i punkty widokowe.
- Organizacji imprez plenerowych promujących dziedzictwo kulturowe regionu.
- Organizacji szkoleń dla pracowników gminy odpowiedzialnych za opiekę i ochronę dziedzictwa kulturowego.
- Wspieraniu i promocji tradycyjnych form dawnej produkcji m.in. kowalstwa, bednarstwa, miodowarstwa itp.

9. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Zakłada się, że zadania określone w „Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami Gminy Haczów na lata 2025-2028” będą realizowane w wyniku następujących działań:

1. Wspólne działanie władz gminy Haczów z Podkarpackim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków oraz z właścicielami i użytkownikami obiektów zabytkowych, przedstawicielami Kościołów, organizacjami pozarządowymi i stowarzyszeniami regionalnymi, ośrodkami naukowymi.

2. Działania własne władz samorządowych:

- a) prawne – np. uchwalanie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, wnioskowanie o wpis do rejestru zabytków obiektów, które powinny być objęte ochroną konserwatorską;
- b) finansowe – należyte utrzymywanie, wykonanie remontów i prac konserwatorskich przy obiektach zabytkowych będących własnością gminy oraz dotacje, system ulg finansowych, nagrody, zachęty dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych;
- c) programowe – realizacja projektów i programów regionalnych;
- d) inne – działania stymulujące, promocyjne, edukacyjne itp.

3. Działania w ramach programów dofinansowywanych z funduszy Unii Europejskiej.

10. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA GMINNEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Obowiązującym wyznacznikiem sposobu finansowania opieki nad zabytkami są zasady zawarte w rozdziale 7 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Nakładają one obowiązek finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku na osobę fizyczną, lub inną jednostkę organizacyjną, w tym także na jednostki z sektora finansów publicznych, posiadające tytuł prawny do zabytku.

Zadania związane z opieką nad zabytkami mogą być finansowane, m.in. z następujących źródeł:

- z budżetu gminy Haczów – finansowanie dotyczy obiektów będących własnością gminy lub pozostających w trwałym zarządzie jej jednostek lub zakładów budżetowych, a także obiektów nie będących własnością gminy. Zasady udzielania dotacji powinny zostać zawarte w prawie lokalnym.
- z budżetu Marszałka Województwa Podkarpackiego w ramach przyznanej dotacji na prace zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (www.wrota.podkarpackie.pl/pl/kultura/zabytki/dotacje).
- z budżetu Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na prace, zgodne z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. (www.wuozprzemysl.pl).
- z budżetu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach dotacji przyznanej zgodnie z art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. w oparciu o ogłaszane corocznie przez Ministerstwo aktualne programy (www.mkidn.gov.pl).
- z dotacji unijnych (www.wrota.podkarpackie.pl/pl/fue/fundusze) w ramach:

a. Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego.

b. Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko.

c. Norweskiego Mechanizmu Finansowego.

- z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (www.wfosigw.pl/strefa-beneficjenta/obsługa_beneficjentow), środki finansowe mogą być przeznaczane na przedsięwzięcia związane z utrzymaniem i zachowaniem parków objętych ochroną na podstawie przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.

11.1. WYKAZ ZABYTEKÓW NIERUCHOMYCH GMINY HACZÓW UJĘTYCH W GMINNEJ EWIDENCJI ZABYTEKÓW.

Lp.	Miejscowość	Obiekt	Adres / lokalizacja	Datowanie	Numer rejestru zabytków
1.	Buków	kapliczka	obok nr 86	2 poł. XIX w.	
2.	Haczów	d. kościół parafialny	nr 603	1388 r. rozbud. 1624 r.	A-579 z dnia 15.11.1948 r.
3.	Haczów	kościół parafialny	nr 604	1936-1939 r.	A-397 z dnia 24.02.2010 r.
4.	Haczów	figura NMP	przy kościele parafialnym	1857 r.	A-397 z dnia 24.02.2010 r.
5.	Haczów	dom ubogich	przy d. kościele parafialnym	1800-1850 r.	
6.	Haczów	cmentarz kościelny	przy d. kościele parafialnym	XIV w., 1 poł. XX w.	
7.	Haczów	ogrodzenie z bramą	przy kościele parafialnym	1979-1980 r.	A-397 z dnia 24.02.2010 r.
8.	Haczów	kapliczka	obok nr 12	1931 r.	
9.	Haczów	kapliczka	obok nr 64	1 ćw. XX w.	
10.	Haczów	kapliczka	naprzeciwko nr 280	pocz. XX w.	
11.	Haczów	kapliczka	naprzeciwko nr 498	1832r., 1980r.	
12.	Haczów	kapliczka	obok nr 689	1897 r.	
13.	Haczów	kapliczka	obok nr 884	2 poł. XIX w.	
14.	Haczów	kapliczka	obok nr 920	1865 r.	
15.	Haczów	kapliczka	przy skrzyżowaniu z drogą do Wróblika Szlacheckiego	1911 r.	
16.	Haczów	kapliczka	przy drodze do Wróblika Szlacheckiego	1862 r.	
17.	Haczów	kapliczka	przy drodze do Iskrzyni	1856 r.	
18.	Haczów	kapliczka	w płn.- zach. części wsi	1889 r.	
19.	Haczów	kapliczka	w płn.- zach. części wsi	2 poł. XIX w.	
20.	Haczów	cmentarz rzymskokatolicki		1 poł. XIX w.	
21.	Haczów	dwór	nr 93	1750-1799 r.	A-313 z dnia 14.12.1968 r.
22.	Haczów	kaplica dworska		1825-1850 r.	A-313 z dnia 14.12.1968 r.
23.	Haczów	park		1775-1800 r.	A-313 z dnia 14.12.1968 r.
24.	Haczów	oranżeria		1850-1875 r.	A-313 z dnia 14.12.1968 r.
25.	Haczów	oficyna - lamus	nr 94	1750-1799 r.	A-313 z dnia 14.12.1968 r.
26.	Haczów	brama		1750-1799 r.	A-313

					z dnia 14.12.1968 r.
27.	Haczów	szkoła	nr 593	1900-1925 r.	A-90 z dnia 15.02.1986 r.
28.	Jabłonica Polska	cerkiew pw. św. Kosmy i Damiana, ob. kościół par. rzymskokatolicki p.w. Zwiastowania NMP	nr 264	1791 r.	A-216 z dnia 5.11.1990 r.
29.	Jabłonica Polska	cmentarz greckokatolicki/rzymskokatolicki		XIX w.	
30.	Jabłonica Polska	cmentarz		1 ćw. XX w.	
31.	Jabłonica Polska	kapliczka	obok nr 187	1882 r.	
32.	Jabłonica Polska	kapliczka	obok nr 259	poł. XIX w.	
33.	Jabłonica Polska	kapliczka		pocz. XIX w.	
34.	Jabłonica Polska	kapliczka		1896 r.	
35.	Jabłonica Polska	kapliczka		pocz. XIX w.	
36.	Jabłonica Polska	kapliczka	obok nr 311	k. XIX w.	
37.	Jasionów	dzwonnica		1890-1910 r.	
38.	Jasionów	dwór	nr 265	1800-1825 r.	A-103 z dnia 3.10.1986 r.
39.	Jasionów	oficyna	nr 263	1800-1825 r.	A-103 z dnia 3.10.1986 r.
40.	Jasionów	park		1850-1899 r.	A-103 z dnia 3.10.1986 r.
41.	Jasionów	kapliczka		1892 r.	
42.	Jasionów	cmentarz		1 poł. XIX w.	
43.	Jasionów	kaplica grobowa hr. Kazimierza Dzieduszyckiego		1893 r.	
44.	Malinówka	kościół		1935 r.,	
45.	Malinówka	dzwonnica		1935 r.,	
46.	Malinówka	plebania	nr 77	1935 r.,	
47.	Malinówka	cmentarz rzymskokatolicki		1. 30 XX w.	
48.	Malinówka	kapliczka		1 ćw. XX w.	
49.	Malinówka	kapliczka	obok nr 55	1 ćw. XX w.	
50.	Trześniów	kościół		1893-1898 r.	A-196 z dnia 29.03.1990 r.
51.	Trześniów	cmentarz		XIX w.	
52.	Trześniów	dwór	nr 80	1850 r.	A-363 z dnia 22.08.1968 r.
53.	Trześniów	park		1800-1825 r.	A-363 z dnia 22.08.1968 r.
54.	Trześniów	spichlerz		1800-1825 r.	A-363 z dnia 22.08.1968 r.
55.	Trześniów	oficyna	nr 80 A	1875-1899 r.	
56.	Trześniów	owczarnia, ob. stajnia		1800-1850 r.	

57.	Trześniów	kapliczka	obok nr 67	1897 r.	
58.	Wzdów	pałac	nr 45	1794 r., przeb. 1880 r., k. XIX w.	A-85 z dnia 15.01.1986 r.
59.	Wzdów	rządcówka		1 poł. XIX w.	A-85 z dnia 15.01.1986 r.
60.	Wzdów	zabudowania gospodarcze		XVIII/XIX w.	A-85 z dnia 15.01.1986 r.
61.	Wzdów	park z aleją dojazdową 1 km od Jasionowa		XVIII/XIX w.	A-85 z dnia 15.01.1986 r.
62.	Wzdów	kapliczka	obok nr 216	XIX/XX w.	

11.2. WYKAZ STANOWISK ARCHEOLOGICZNYCH W UKŁADZIE ALFABETYCZNYM ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARZE GMINY HACZÓW, NA PODSTAWIE BADAŃ POWIERZCHNIOWYCH REALIZOWANYCH W RAMACH PROGRAMU BADAWCZEGO ARCHEOLOGICZNE ZDJĘCIE POLSKI.

L.p.	Miejscowość	Nr stanowiska w miejscowości (nr na obszarze)	Obszar AZP	Rodzaj stanowiska	Chronologia	Uwagi
1.	Buków	1 (30)	111-76	Punkt osadniczy	Neolit	
2.	Buków	2 (31)	111-76	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
3.	Buków	3 (32)	111-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
4.	Buków	4 (33)	111-76	Ślad osadnictwa	Schyłkowy paleolit Epoka kamienia Neolit/wczesna epoka brązu	
5.	Buków	5 (34)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
6.	Buków	6 (35)	111-76	Osada	Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
7.	Buków	7 (36)	111-76	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
8.	Haczów	1 (34)	111-75	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
9.	Haczów	2 (35)	111-75	Osada Cmentarzysko	Wczesne średniowiecze Średniowiecze/okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Stanowisko wpisane do rejestru zabytków pod nr A-649. Badane wykopaliskowo w 1957 r.
10.	Haczów	3 (1)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
11.	Haczów	4 (2)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
12.	Haczów	5 (3)	111-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
13.	Haczów	6 (4)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
14.	Haczów	7 (5)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.

15.	Haczów	8 (6)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesna epoka brązu Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
16.	Haczów	9 (7)	111-75	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
17.	Haczów	10 (8)	111-75	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
18.	Haczów	11 (9)	111-75	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy Osada	Neolit Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
19.	Haczów	12 (10)	111-75	Punkt osadniczy	Okres lateński Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
20.	Haczów	13 (11)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	Stanowisko badane wykopaliskowo w ramach prac poprzedzających budowę gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola w 2018 roku.
21.	Haczów	14 (12)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
22.	Haczów	15 (14)	111-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
23.	Haczów	16 (15)	111-75	Punkt osadniczy	Neolit Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
24.	Haczów	17 (16)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
25.	Haczów	18 (22)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
26.	Haczów	19 (23)	111-75	Ślad osadnictwa	Neolit	
27.	Haczów	20 (24)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
28.	Haczów	21 (25)	111-75	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
29.	Haczów	22 (26)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
30.	Haczów	23 (27)	111-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
31.	Haczów	24 (28)	111-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	

32.	Haczów	25 (29)	111-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
33.	Haczów	26 (30)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
34.	Haczów	27 (31)	111-75	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
35.	Haczów	28 (38)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Stanowisko badane wykopaliskowo w ramach prac poprzedzających budowę gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola w 2018 roku. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
36.	Haczów	29 (39)	111-75	Ślad osadnictwa	Neolit	
37.	Haczów	37 (22)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
38.	Jabłonica Polska	1 (2)	110-75	Punkt osadniczy Osada	Pradzieje Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
39.	Jabłonica Polska	2 (13)	110-75	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	Stanowisko weryfikowane w trakcie badań powierzchniowych poprzedzających budowę drogi ekspresowej S-19 w 2016 roku. Wynik weryfikacji negatywny.
40.	Jabłonica Polska	3 (14)	110-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
41.	Jabłonica Polska	4 (15)	110-75	Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze	
42.	Jabłonica Polska	5 (16)	110-75	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Okres rzymski	
43.	Jabłonica Polska	6 (17)	110-75	Punkt osadniczy	Neolit	
44.	Jabłonica Polska	7 (18)	110-75	Ślad osadnictwa	Okres rzymski	
45.	Jabłonica Polska	8 (19)	110-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
46.	Jabłonica Polska	9 (20)	110-75	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Neolit Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
47.	Jabłonica Polska	10 (21)	110-75	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.

48.	Jabłonica Polska	11 (22)	110-75	Osada	Neolit Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
49.	Jabłonica Polska	12 (23)	110-75	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
50.	Jabłonica Polska	13 (24)	110-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
51.	Jabłonica Polska	14 (25)	110-75	Ślad osadnictwa	Neolit	
52.	Jabłonica Polska	15 (26)	110-75	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
53.	Jabłonica Polska	16 (27)	110-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
54.	Jabłonica Polska	17 (28)	110-75	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
55.	Jabłonica Polska	18 (29)	110-75	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu Pradzieje	
56.	Jabłonica Polska	19 (30)	110-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
57.	Jabłonica Polska	20 (31)	110-75	Osada Ślad osadnictwa	Wczesne średniowiecze Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
58.	Jabłonica Polska	21 (32)	110-75	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
59.	Jabłonica Polska	22 (33)	110-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
60.	Jabłonica Polska	23 (34)	110-75	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Pradzieje Późne średniowiecze	
61.	Jabłonica Polska	24 (35)	110-75	Punkt osadniczy	Neolit	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
62.	Jabłonica Polska	25 (36)	110-75	Punkt osadniczy	Pradzieje	
63.	Jabłonica Polska	26 (37)	110-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
64.	Jabłonica Polska	27 (38)	110-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
65.	Jabłonica Polska	28 (39)	110-75	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
66.	Jasionów	1 (37)	111-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Pradzieje Wczesne średniowiecze Średniowiecze/okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.

67.	Jasionów	2 (38)	111-76	Osada	Epoka brązu/okres halsztacki	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
68.	Jasionów	3 (39)	111-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Okres rzymski Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
69.	Jasionów	4 (40)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
70.	Jasionów	5 (41)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki Średniowiecze	
71.	Jasionów	6 (42)	111-76	Osada Punkt osadniczy	Późny okres rzymski Wczesne średniowiecze Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
72.	Jasionów	7 (43)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
73.	Jasionów	8 (44)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
74.	Jasionów	9 (45)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
75.	Jasionów	10 (46)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit	
76.	Jasionów	11 (47)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
77.	Jasionów	12 (48)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
78.	Jasionów	13 (49)	111-76	Punkt osadniczy Osada Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Okres rzymski Pradzieje Wczesne średniowiecze Późne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
79.	Jasionów	14 (50)	111-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
80.	Jasionów	15 (51)	111-76	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
81.	Jasionów	16 (52)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
82.	Jasionów	17 (53)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
83.	Jasionów	18 (54)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
84.	Jasionów	19 (55)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
85.	Jasionów	20 (56)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
86.	Jasionów	21 (57)	111-76	Punkt	Epoka brązu/okres	

				osadniczy	halsztacki	
87.	Jasionów	22 (58)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit (KPL)	
88.	Jasionów	23 (59)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki	
89.	Malinówka	1 (6)	110-76	Punkt osadniczy	Nieokreślona	
90.	Malinówka	2 (3)	110-75	Grodzisko ?	Nieokreślona	Konieczne wyjaśnienie kwestii ewentualnego istnienia grodziska.
91.	Malinówka	3 (10)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
92.	Malinówka	4 (11)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
93.	Malinówka	5 (61)	110-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu	
94.	Malinówka	6 (62)	110-76	Punkt osadniczy	Pradzieje	
95.	Malinówka	7 (63)	110-76	Punkt osadniczy	Wczesna epoka brązu	
96.	Malinówka	8 (105)	110-75	Ślad osadnictwa	Neolit (KPL) Okres rzymski	
97.	Malinówka	9 (106)	110-75	Ślad osadnictwa	Wczesna epoka brązu	
98.	Malinówka	10 (107)	110-75	Ślad osadnictwa	Neolit (KPL)	
99.	Trześniów	1 (37)	111-75	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Badane wykopaliskowo przez J. Janowskiego w 1963 i 1964 r.
100.	Trześniów	2 (17)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
101.	Trześniów	3 (18)	111-75	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Neolit Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Stanowisko badane wykopaliskowo w ramach prac poprzedzających budowę gazociągu wysokiego ciśnienia relacji Strachocina – Pogórska Wola w 2018 roku.
102.	Trześniów	4 (19)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski	
103.	Trześniów	5 (20)	111-75	Punkt osadniczy	Wczesna epoka brązu	
104.	Trześniów	6 (21)	111-75	Punkt osadniczy	Okres rzymski Wczesne średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
105.	Trześniów	7 (23)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
106.	Trześniów	8 (24)	111-76	Ślad	Mezolit	Stanowisko cenne z

				osadnictwa Osada	Okres rzymski	naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
107.	Trześniów	9 (25)	111-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Wczesne średniowiecze	
108.	Trześniów	10 (26)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu	
109.	Trześniów	11 (27)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
110.	Trześniów	12 (28)	111-76	Ślad osadnictwa Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki Średniowiecze	
111.	Trześniów	13 (29)	111-76	Ślad osadnictwa	Paleolit schyłkowy Pradzieje	
112.	Wzdów	1 (74)	111-76	Punkt osadniczy	Wczesne średniowiecze	
113.	Wzdów	2 (75)	111-76	Osada	Okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
114.	Wzdów	3 (76)	111-76	Cmentarzysko szkieletowe ?	Nieokreślona	
115.	Wzdów	4 (11)	112-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Pradzieje	
116.	Wzdów	5 (77)	111-76	Punkt osadniczy Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze Okres nowożytny	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia.
117.	Wzdów	6 (78)	111-76	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Epoka kamienia Późny okres rzymski Średniowiecze	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
118.	Wzdów	7 (79)	111-76	Punkt osadniczy	Epoka brązu/okres halsztacki	
119.	Wzdów	8 (80)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
120.	Wzdów	9 (81)	111-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
121.	Wzdów	10 (82)	111-76	Ślad osadnictwa	Pradzieje	
122.	Wzdów	11 (83)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki	
123.	Wzdów	12 (84)	111-76	Ślad	Neolit/wczesna	

				osadnictwa	epoka brązu	
124.	Wzdów	13 (85)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje Wczesne średniowiecze	
125.	Wzdów	14 (86)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
126.	Wzdów	15 (87)	111-76	Ślad osadnictwa Osada Punkt osadniczy	Neolit/wczesna epoka brązu Epoka brązu/okres halsztacki Pradzieje	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
127.	Wzdów	16 (88)	111-76	Punkt osadniczy Osada	Epoka brązu/okres halsztacki Późny okres rzymski	Stanowisko cenne z naukowo – badawczego punktu widzenia. Postulowane do objęcia ochroną konserwatorską poprzez wpis do rejestru zabytków.
128.	Wzdów	17 (89)	111-76	Punkt osadniczy	Późny okres rzymski	
129.	Wzdów	18 (90)	111-76	Ślad osadnictwa	Epoka brązu/okres halsztacki	
130.	Wzdów	19 (91)	111-76	Ślad osadnictwa	Późny okres rzymski	
131.	Wzdów	20 (92)	111-76	Ślad osadnictwa	Neolit	